

תקציר

סמוך לשנות התשעים של המאה הקודמת החלה עלייתו של הזרם הפוסט ציוני במדעי ברוח והחברה באקדמיה הישראלית. זרם זה רואה בציונות מפעל קולוניאליסטי שיסודו בעוול ובניצול ביחס לאוכלוסייה הפלסטינית הילידית עם ראשית ההגירה היהודית ל"פלסטין", והמשכו בהקמת מדינת ישראל על חורבותיו של העם הפלסטיני תוך גירוש, החרבת עריו וכפריו ושדירת אדמותיו ורכושו ב"מלחמת 1948". האסכולות הפוסט ציוניות מתבססות על תיאוריות מגוונות, בעיקר על תיאוריות מרכזיות ופוסט קולוניאליסטיות, אולם המשותף לכולן הוא הקביעה שיהדותה של המדינה מונעת לחלוטין את אפשרות היותה דמוקרטית, התביעה לכינון "מדינת כל אזרחיה" שתבטל חוקים וסמלים המפלים לטובה את הלאום היהודי (חוק השבות, הדגל, ההמנון וכדו') והתביעה להכרה, המלווה בפיצוי סמלי, חומרי, דמוגרפי (היינו הסכמה חלקית או מלאה ל"זכות השיבה") וטריטוריאלי, בעוול שנעשה לעם הפלסטיני ע"י התנועה הציונית. נקודות הציון הבולטות לעלייתו של הזרם הפוסט ציוני באקדמיה הן ייסודו של כתב העת "תיאוריה וביקורת" (1991) והוצאת הספר "החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים" (1993). קבוצת הסוציולוגים הביקורתיים העומדים במרכז הזרם הפוסט ציוני באקדמיה, השתלטה בהדרגה על המחלקות לסוציולוגיה בחלק מהקמפוסים, שליטה הנמשכת עד היום על אף ההזדהות הקלושה עם עמדותיה בציבוריות הישראלית.

נייר עמדה זה בדק האם ובאיזו מידה קיימת הטיה לכיוון הפוסט ציוני במחלקות לסוציולוגיה באוניברסיטאות בישראל, והאם ניתן ייצוג הוגן וממשי גם לאסכולה הציונית. הבדיקה הסתמכה בעיקר על סקירת סילבוסים (רשימות קריאה לקורסים) בקורסים הרלוונטיים במחלקות הללו והשוואה בין הפנייה למקורות באוריינטציה ציונית לעומת הפנייה למקורות באוריינטציה פוסט ציונית. ממצאי הבדיקה העלו שבכל האוניברסיטאות למעט אוניברסיטת בר אילן אכן קיימת הטיה פוסט ציונית ברורה במחלקות לסוציולוגיה והיא חריפה במיוחד בקמפוסים של ת"א ובאר שבע. מבין 48 קורסים רלוונטיים שנבדקו בכלל האוניברסיטאות נמצאה ב-23 קורסים הטיה פוסט ציונית מובהקת, ב-9 נוספים הטיה פוסט ציונית קלה, וב-15 קורסים בלבד לא נמצאה הטיה או שהייתה הטיה לכיוון הציוני. באוניברסיטאות ת"א ובאר שבע נמצאו קורסים בהטיה קיצונית כמו 74 מקורות פוסט ציוניים לעומת 13 מקורות ציוניים, 31 מקורות פ"צ לעומת 0 מקורות ציוניים ו-25 מקורות פ"צ לעומת מקור אחד ציוני. התוצאה הסופית לכלל הקורסים הייתה 146 מקורות ציוניים לעומת 440 מקורות פוסט ציוניים, דהיינו יחס של אחד לשלושה.

בנוסף לבדיקת הסילבוסים נוספו לנייר העמדה שני פרקים. הראשון מתמקד בציטוטים נבחרים מספרי לימוד החוזרים ומופיעים בסילבוסים, והשני בוחן מקרה מפתח של טיפוח דור חוקרים פוסט ציוני בהשראת איש אקדמיה בכיר (פרופ' אורן יפתחאל). פרק נספח בוחן את המתרחש במכוני המחקר האקדמיים המשתייכים למחלקות לסוציולוגיה ומדעי המדינה באוניברסיטאות בארץ. הממצאים המרכזיים בפרק זה מעלים שבחמישה מכוני מחקר מבין אלו שנבדקו ישנה תמיכה ישירה או עקיפה באג'נדה פוסט ציונית: המכון לדו – קיום יהודי ערבי ע"ש וולטר ליבך באוניברסיטת ת"א, המרכז היהודי – ערבי באוניברסיטת חיפה, מכון המפרי למחקר חברתי, מרכז הנגב לפיתוח אזורי ומרכז הרצוג לחקר המזרח התיכון והדיפלומטיה באוניברסיטת בן גוריון. הכנסים המתקיימים במכונים אלו מאופיינים באופן כמעט קבוע בהטיה חריפה לכיוון שמאלי – רדיקלי ובייצוג מזערי וסמלי לעמדות אחרות שבמקרים רבים אינן מיוצגות כלל, עד שנוצר הרושם שבעצם מתנהל בכנסים דיון פנימי ואקסקלוסיבי של אנשי השמאל הרדיקלי. ממצא מרכזי נוסף הנו שיתוף הפעולה ההדוק בין האקדמיה לבין ארגונים באוריינטציה שמאלית עד שמאלית רדיקלית כ"בצלם", "יש גבול", "מחסום Watch", "אומץ לסרב" וכו'.

המלצות נייר העמדה יפורסמו עם פרסום המהדורה הראשונה של נייר העמדה לקראת אוקטובר

2010.

פוסט ציונות : סקירה כללית ומיפוי הזרמים המרכזיים

1. פוסט ציונות – רקע כללי

המונח "פוסט ציונות" הוא שם משותף למגוון של הלכי רוח, גישות ואסכולות אקדמיות המערערות על הנחות המוצא האידיאולוגיות עליהן הושתת החזון הציוני ושמכוון הוקמה מדינת ישראל כמדינת העם היהודי. מונח זה מהווה קורת גג ל"סופרמרקט" של עמדות ותיאוריות החולקות ביניהן אספקטים משותפים של ביקורת על האתוס הציוני, וחלוקות ביניהם באספקטים אחרים, כאשר האבחנה המרכזית והמשמעותית ביותר הנה בין מחייבי הציונות הסבורים שהאחרונה סיימה את תפקידה ההיסטורי, לבין שוללי הציונות הגולשים לכיונם של תפיסות אנטי ציוניות¹. הגישה הראשונה הנה בעיקרה "פוסט אידיאולוגית" המקבלת בחיוב עקרוני את מטרות התנועה הציונית ואת המציאות המדינית שנוצרה מכוחה, אך תופסת את הציונות כפיגום שלאחר השלמת הבניין אין בו עוד צורך. בתפיסה זו, המונעת בין היתר בהשראת תהליכי הגלובליזציה מתחושת זהות קוסמופוליטית הקודמת לתחושת הזהות היהודית ישראלית, היחס לציונות הוא בעיקר של אדישות. האוחזים בגישה ה"פוסט אידיאולוגית" אינם ממליצים לבטל את היותה של מדינת ישראל מדינתו של העם היהודי, ושאיפתם המרכזית הנה הענקת שוויון מלא לכלל אזרחי המדינה. בגישה זו המאפיינת על פי אלמוג² את הלך הרוח בקרב חלקים רבים באליטה ה"יאפית" הישראלית, הפוסט ציונות נתפסת למעשה כמעבר טבעי ונורמאלי ממדינת חזון ויעד ל"מדינת שירות", מקולקטיביזם לאינדיבידואליזם ומלאומיות "הרואית" ללאומיות "בנאלית". הגישה השנייה, ה"עקרונית", המאפיינת את הזרם המרכזי, האקדמי בעיקרו, באסכולה הפוסט ציונית מתייחסת בשלילה אל הציונות ומטרותיה, ובה עוסק המחקר הנוכחי, מתמקדת בערעור הנחות היסוד עליהן הושתתה האידיאולוגיה הציונית ומתיימרת לחשוף את העוולות שגרמה הציונות במהלך התבססותה. גישה זו התבססה באקדמיה הישראלית בראשית שנות התשעים של המאה הקודמת עת הופיעו כמעט בו זמנית מחקריהם הראשונים של ההיסטוריונים החדשים וכתב העת "תיאוריה וביקורת" (הוצאת מכון ואן-ליר) שמייסדיו נמנים ברובם על זרם הסוציולוגים הביקורתיים. ברמה האקדמית תובעת גישה זו שינוי של ביטויי השיח הציוני, המשקף לטענתה נרטיב פוליטי והיסטורי מוטה וחד צדדי. כך למשל

¹ על אבחנה זו עמד בעיקר בראון : 1996

² ראה, אלמוג : תשס"ד

ה"עלייה" מוחלפת ב"הגירה", "גאולת הקרקע" ב"קניית אדמות"³, "מלחמת השחרור" ב"מלחמת 1948" וכדו'. ברמה הפוליטית תובעת הפוסט ציונות ה"עקרונית" שינוי משטרי רדיקלי שבמרכזו ביטול יהדותה של המדינה והפיכתה למדינה חילונית ודמוקרטית של "כל אזרחיה", ובכלל זה ביטול "חוק השבות" וקבלת "זכות השיבה" של פליטי מלחמת השחרור וצאצאיהם⁴.

באקדמיה הישראלית בולטות שתי קבוצות עיקריות בגישתן הביקורתית כלפי הציונות ומהוות גורם מרכזי בזרם הפוסט ציוני ה"עקרוני": ה"היסטוריונים החדשים" וה"סוציולוגים הביקורתיים". לאלה חוברים חוקרים בולטים מתחום מדעי הרוח האמונים על תפיסות פוסט מודרניסטיות שמייצגן הבולט הוא הפרופ' עדי אופיר, ותלמידי הבלשן נועם חומסקי ובראשם פרופ' טניה ריינהרט המנוחה. על אף שלא קיימת הפיפה מוחלטת בין תפיסות פוסט מודרניסטיות לעמדות פוסט ציוניות, התשתית הבסיסית של העמדה הפוסט ציונית ניזונה במידה רבה מתפיסות אלה, כפי שניווכח להלן⁵. אחד ממאפייניו הבולטים של הפוסטמודרניזם הוא הפירוק השיטתי של מטה – נרטיבים ומבנים מחשבתיים וחברתיים באצטלת ההתיימרות לחשוף את מבני הכוח, האינטרסים והמימד הכפוי והדכאני המרכיבים אותם, ומחדוות הפירוק הנ"ל לא נמלט גם הנרטיב הלאומי. בתפיסה הפוסט מודרנית הזהות הלאומית היא "מדומיינת", מובנית, כפויה ומגבילה בדומה למרכיבים אחרים בשיח המודרני ועריכת דה - קונסטרוקציה לנרטיב הלאומי תחשוף בהכרח את הנרטיבים המושקעים שדוכאו תחת מגפיו. תפיסה זו נובעת מההנחה הרואה בקולקטיב מצרף של אזרחים החיים בטריטוריה משותפת ובמשטר חוקתי משותף, וטוענת שהזהות הקולקטיבית אינה נגזרת מן הקהילה האתנית אלא מן ההתאגדות האזרחית, ולכן אינה זקוקה למיתוס של מקום, המשכיות היסטורית או שייכות מהותית⁶.

הסוציולוגים הביקורתיים שבהם ובהשפעתם מתמקד נייר עמדה זה, מסתמכים במידה רבה על הנרטיב ההיסטורי האלטרנטיבי לאתוס הציוני, אותו טרחו ה"היסטוריונים החדשים" לבסס, ולכן נקדים לסקירת הזרמים המרכזיים בסוציולוגיה הביקורתית, סקירה תמציתית על עמדותיהם ומחקריהם של ה"היסטוריונים החדשים".

³ במקרה הטוב. במקרה הרע, הביטוי הפוסט – ציוני האלטרנטיבי הוא "נישולי" או "ניחשולי" (מלשון לנשל את ה"אחר" הפלסטיני במטרה להפכו ל"ניחשולי").

⁴ התביעה ל"מדינת כל אזרחיה" בצירוף ההתנגדות הטוטאלית ל"כיבוש" והתביעה החד משמעית לפירוק מוחלט של כל ההתיישבות מעבר לקו הירוק מובילה את מרבית הפוסט ציונים לעמדה המצמצמת את גבולות "מדינת כל אזרחיה" הישראלית לשטח הקו הירוק, כאשר מעברו המזרחי תשכון מדינת פלסטין בעלת הזהות האתנית המובהקת הנקייה מכל נוכחות יהודית.

⁵ יש כמובן מקום להרחיב אודות הקשר בין פוסט מודרניזם לפוסט ציונות, אך לא במסגרת מסמך זה. חשוב גם לציין שרבים מהסוציולוגים הפוסט ציוניים קשורים לאסכולה הפוסט מרכזיסטית וראה בהמשך.

⁶ ראה, אופיר, 2001. בהקשר זה, יש מקום לציין ששילת הלאומיות היהודית בשם תיאוריות פוסט מודרניסטיות והצגתה כ"מדומיינת" אינה מונעת מתומכי האסכולה הפוסט ציונית לאשרר את הלאומיות הפלסטינית ולתמוך במדינת הלאום הפלסטינית, תוך התעלמות מופגנת מהיבטים מדומיינים אפשריים של הנרטיב הלאומי הפלסטיני. על שום מה ולמה נחשבת הלאומיות היהודית כ"מדומיינת" ואילו מקבילתה הפלסטינית מוצגת כ"אותנטית"? לאסכולה הפוסט ציונית הפתרונים.

1.1 ההיסטוריונים החדשים

ההיסטוריונים החדשים מתמקדים בערעור ובכרסום מערכת הפרשנויות והמשמעויות שמעניקה הציונות לאירועים שהתחוללו בארץ ישראל מאז ראשית התנועה הציונית. הדגש בכתבתם ובמחקריהם של ההיסטוריונים החדשים מתמקד באירועים שליוו את הקמת המדינה ושנותיה הראשונות, אך הנרטיב הפוסט ציוני המעוצב על ידם מתפלמס למעשה עם מכלול התפיסות וההגדרות המונחות בתשתית האתוס הציוני לגבי טיבה ומשמעותה של היהדות, הלאומיות, ההיסטוריה והציונות.

התשתית הנרטיבית עליה מתבססת ההיסטוריוגרפיה הפוסט ציונית מבית מדרשם של ההיסטוריונים החדשים בנויה על שלושה נדבכים עיקריים:

א. תפיסת הלאומיות בכלל כהמצאה מודרנית "מדומינת"

ב. ערעור וקעקועו של אתוס הלאומיות היהודי

ג. שלילת מרכזיותה של ארץ ישראל והזיקה אליה בהיסטוריה היהודית

תפיסת הלאומיות כזהות "מדומינת" נשענת על אסכולות מחקריות ניאו מרקסיסטיות או פוסט מודרניסטיות, שמיצגיהן הבולטים הם החוקרים אריק הובסבאום, בנדיקט אנדרסון וארנסט גלנר. לתפיסה זו הלאומיות הנה המצאה מודרנית ואינטרסנטית שנוצרה כתוצאה מהכורח לנהל ולארגן יחידות פוליטיות וכלכליות בקנה המידה המתאים לעולם המודרני המתועש. הצורך בגיבושם ואיחודם של ההמונים מסביב לדגל משותף הוביל לרקירתו של אתוס לאומי המדמין זהות קיבוצית משותפת לקהילות אתניות ותרבותיות שונות שבעבר הטרם מודרני התקיימו בנפרד, כאשר לצורך כך גויסה מערכת אינדוקטרינציה משוכללת חינוכית ותקשורתית בשירות המדינה.⁷ האוריינטציה הניאו מרקסיסטית בנוסח הובסבאום מוסיפה לתיאור זה את מימד הדיכוי הטבוע באורגן הלאומי המומצא שגובש בהתאם לצרכיה של אליטת הון קפיטליסטית על מנת ליצור תחושת אחדות מזויפת בקרב הפרולטריון שאותו היא חפצה לנצל.⁸ תפיסה זו עומדת בניגוד לאסכולה המסורתית הרואה בלאומיות פיתוח ישיר וטבעי של תופעה תרבותית עתיקה ומושרשת המעצבת ומגדירה זהויות קיבוציות וותיקות (פרה – מורדיאליות) שהתקיימו לעיתים במשך אלפי שנים. החוקרים הבולטים האוחזים בתיאוריה הפרימורדיאליסטית הם אנתוני סמית, ג'ון ארמסטרונג ואדריאן הייסטינגס המביאים כדוגמא לזהויות לאומיות עתיקות את

⁷ ראה גלנר, תשנ"ד), אנדרסון, תשנ"ט
⁸ ראה, הובסבאום, 2006

האומה הפרסית, היוונית, הארמנית והיהודית.⁹

יישומן של תיאוריות הלאומיות המדומיינת על העם היהודי מוביל לטענה שהקיום היהודי היה נטול מימד לאומי במשך רוב ההיסטוריה ומאפייניו המובהקים הם דווקא הפיצול והשונות בין הקהילות היהודיות המפוזרות. טיעון זה מוקצן על לקצה גבול האבסורד בספרו של שלמה זנד¹⁰ "מתי ואיך הומצא העם היהודי", המתיימר להכחיש לחלוטין את קיומו של לאום יהודי בתקופת העתיקה של טרום הגלות, מציג את היהדות כציביליזציה דת ייחודית המורכבת מבליט של גזעים אתניים שנספחו אליה במהלך הדורות¹¹ וטוען שהרכיב הלאומי בזהות היהודית הומצא ע"י האליטה האינטלקטואלית הציונית.

ההיסטוריונים החדשים מדגישים את מעמדה השולי של התפיסה הלאומית בעולם היהודי של המאות השמונה עשרה והתשע עשרה, ואת העובדה שלדחייתה היו שותפים כל קצוות הקשת הרעיונית בחברה היהודית, למן המשכילים ועד האורתודוקסיה החרדית¹². לטענתם, האידאולוגיה הציונית היא זו שלקחה על עצמה את רקיחת הנרטיב הלאומי לצרכיה הפוליטיים ועשתה זאת באמצעות סוכניה האינטלקטואלים ובראשם ההיסטוריון בן ציון דינור שניהן גם כשר החינוך הראשון במדינת ישראל. המאמץ הציוני להשלטת הנרטיב הלאומי וליצירת זהות קולקטיבית לאוסף הקהילות היהודיות הנפרדות הגיע לשיאו במדיניות "כור ההיתוך" לאחר הקמת המדינה. כך, תפיסת הלאומיות היהודית כ"מדומיינת" מעמידתה על מישור אחד עם מקבילתה, הלאומיות הפלסטינית, ובכל הקשור לזיקה ולתביעת הבעלות על הארץ הופכת אף לנחותה ממנה באשר היא דחקה את רגליה של האחרונה במהלך קולוניאליסטי, כפי שנראה להלן. לאמירה שהלאומיות היהודית המודרנית הסתייעה בכלים מודרניים של חינוך ותקשורת יש הרבה מן האמת, אך היומרה המגמתית לפרשה אך ורק במסגרת הנרטיב המודרניסטי מתעלמת במכוון מעובדות היסטוריות חשובות וידועות שאינן מסתדרות עם מהלך ההשטחה והרידוד של הזהות הלאומית היהודית, ושמציבות אותה כמקרה מובהק של זהות עתיקה ומושרשת שקיבלה ביטוי לאומי מודרני. ירושלים כמרכז דתי של עלייה לרגל וכמרכז לאומי שבו התמקמו מוסדות השלטון אפשרה את גיבושה של זהות קיבוצית משותפת כבר בתקופה המקראית. התודעה הלאומית המשותפת באה לידי ביטוי מובהק בתקופת הבית השני במרד החשמונאים, ב"מרד הגדול" ובמרד בר כוכבא. טיעונים ואבחנות נוספות כמו "קפיטליזם הדפוס" שאיפשר יצירה של שפה, זהות

⁹ ראה, Smith, 1984

¹⁰ (2008)

¹¹ בין היתר טוען זנד שיהודי אשכנז הם בעיקרם גרים שמוצאם בממלכת כוזר, שמוצאם של יהודי תימן וצפון אפריקה הוא מאומות פגאניות, ושהערבים ששכנו בארץ במהלך הדורות הם צאצאיהם של יהודים שלא גלו לאחר החורבן.

¹² ראה רם, 2006

ותרבות אחידים, והפערים בין המעמדות בחברה האירופית הטרור מודרנית שעמדו בסתירה לאתוס הלאומי של אחוות מעמדות משותפת, אינם רלוונטיים לחברה היהודית שברובה הגדול ידעה קרוא וכתוב כבר בימי הביניים ואף קודם לכן, והתאפיינה בפערים קטנים בהרבה בין המעמדות החברתיים השונים. שימורה של הזיקה לארץ ישראל בחיים הדתיים, בתפילות ובמנהגים של הקהילות היהודיות בגלות היוותה גורם מכריע נוסף בביסוסה של תחושת זהות קיבוצית שהטרימה את הזהות הלאומית המודרנית¹³.

לאחר ביסוס התפיסה הציונית המהותנית כלאום טריטוריאלי המצטיין באחדות קיבוצית ובתוואי התפתחות טלאולוגי, עבר לשיטת ההיסטוריונים החדשים, הנרטיב הציוני תהליך של "פלסטיניזציה" כלומר, הדגשה עד כדי הפרזה בתיאור מרכזיותה של ארץ ישראל בהיסטוריה היהודית ובתיאור הזיקה בין עם ישראל וארץ ישראל. האתוס הציוני שהמציא עבור הקהילות היהודיות המפוזרות נרטיב מאחד של זהות, גורל וגעגועים למולדת העתיקה תיאר את ארץ ישראל כטריטוריה ריקה ושוממה הממתינה במשך שנות הגלות הארוכות לבניה - גואליה, כאמרה המיוחסת לסופר ולפעיל הציוני ישראל זנגוויל "ארץ ללא עם, לעם ללא ארץ". בנושא זה, הנטייה הפוסט ציונית של ההיסטוריונים החדשים לתאר את ארץ ישראל ("פלסטיין") שלפני ההתיישבות היהודית כמרחב מאוכלס ומתורבת עומדת בסתירה לעדויות היסטוריות מפורשות של חוקרים ותיירים מהמאות ה-18 וה-19.¹⁴

האינדוקטרינציה הציונית לניכוסה ולמרכוזה של ארץ ישראל באתוס הלאומי היהודי בא לידי ביטוי בלימודי התנ"ך, ההיסטוריה והמולדת במערכות החינוך היישוביות ובמערכת החינוך הממלכתית, בעשורים הראשונים למדינת ישראל. התנ"ך נלמד כיצירה הלאומית, תוך התעלמות מהמימד התיאולוגי ומערכי התרבות היהודית. באופן זה הוא סיפק לתנועה הלאומית המודרנית את הדימוי של "תור זהב" קדום המשמש כיעד לסנטימנט הלאומי שאותו נוהגות תנועות לאומיות להמציא¹⁵.

לימודי ההיסטוריה וה"מולדת" שהתגבשו בחסות האתוס הציוני התמקדו בעיבוד הזמן במונחים לאומיים ונתפרו סביב תפיסת הזמן האורגנית-טלאולוגית הציונית. בתפיסה זו, ההיסטוריה היהודית היא סיפור העקירה מציון והשיבה אליה. יש שמגמת השיבה רדומה ויש שהיא פעילה, יש שהיא מתמהמהת ויש שהיא מזדרזת, אך היא הכוח המניע בהיסטוריה היהודית. כל הדרכים

¹³ וראה בהרחבה, הייסטינגס, בנייתן של אומות, והקדמתו של אסף מלאך שם.

¹⁴ ראה למשל, מרק טווין, מסע תענוגות לארץ הקודש, וראה גם מעוז 1968 ופיטרס 1988, המעריכים את ממדי האוכלוסייה הלא יהודית בארץ ישראל סמוך לתחילת העלייה הראשונה (1882) בכ-100,000 עד 150,000 איש בלבד.

¹⁵ רם, 2006. טיעון פוסט ציוני זה מפתיע גם הוא בקרבתו לטיעון החרדי הקלאסי, ויש בו מימד מסוים של התעלמות מהבעייתיות של בניית אתוס לאומי על בסיס קודקס המשופע בסיפורי הכישלונות של אותה תנועה לאומית.

מובילות לארץ ישראל, ואין ההיסטוריה היהודית מתבארת אלא כהכנה ממושכת לקראת שיא מצופה זה. באופן זה נתפסה ההווה ההיסטורית היהודית של פיזור גיאוגרפי ושבטי כסטייה זמנית ואילו העבר (ה"מדומיין") של העברים הקדמונים ושל הזיקה הנמשכת לציון נתפס כמהות האמיתית של מי שדומיינו כיורשיהם המודרניים¹⁶. ביקורת זו המתיימרת לחשוף את האינדוקטרינציה הגלומה ב"חילון" לימודי ההיסטוריה במערכת החינוך הציונית מתעלמת כמובן ממרכזיותה של ארץ ישראל בהווי **הדתי** של אותן "קהילות מפוזרות ומפורדות" שבאה לידי ביטוי באזכורים יומיומיים בתפילות, במנהגים, במסורות ובטקסים ההלכתיים¹⁷.

על בסיס תפיסתי זה רואים ההיסטוריונים החדשים במפעל הציוני פרויקט קולוניאלי שתכליתו התנחלות יהודית במרחב הערבי תוך דיכוי האוכלוסייה המקומית וגזילת משאביה. הצגה זו מהווה מסד מכונן גם לאסכולת ה"סוציולוגים הביקורתיים" שתידון בסעיף הבא, כאשר המהדרין מביניהם (בדגש על האסכולה הניאו – מרקסיסטית) רואים בציונות כלי בידי המעצמות הקולוניאליסטיות האירופיות ששימשם להשתלטות כלכלית ופוליטית על המרחב העות'מאני, תוך הפגנת התנשאות יהודית – אירופית כלפי תושביה הפלסטינים של הארץ, התנשאות המאפיינת את כל המפעלים הקולוניאליים באשר הם¹⁸.

כאמור, עיקר פעילותם של ההיסטוריונים החדשים מתמקדת ב"חשיפת" השקרים, הזיופים והמניפולציות של ההיסטוריוגרפיה הציונית ה"רשמית" בתקופת ה"יישוב" ובשנות המדינה הראשונות. הנרטיב החלופי המוצע על ידם מאשים את מנהיגי היישוב והמדינה ברקחת אתוס שקרי לשם קידום האינטרס הציוני, במדיניות חוץ תוקפנית ובסדרה של מעשי עוול חמורים, בעיקר כנגד הפלסטינים אך גם כנגד בני העם היהודי כתוצאה מניצול של השואה לצרכי הציונות. את עיקרי הטענות והתפיסות של ההיסטוריונים החדשים בסוגיות הללו ניתן לתמצת בשלוש נקודות עיקריות.

א. ניצול מניפולטיבי של השואה לקידום האינטרס הציוני: בניגוד לנרטיב הציוני המקובל, לא הצלת יהודי אירופה עמדה בראש מעייניה של ההנהגה הציונית, והיא התמקדה ב"הצלה פונקציונאלית" של אנשים המסוגלים לתרום לחיזוקו של היישוב היהודי בארץ. מנהיגי הסוכנות לא פעלו די הצורך להגירת יהודים מחוץ לשטחי הכיבוש הנאציים לארצות אחרות, ולארץ ישראל דאגו להעלות רק יהודים שנראו כבעלי פוטנציאל לחיזוק כוחו של היישוב בכלל, וההגמוניה של

¹⁶ ש.ס.

¹⁷ למשל, הבקשה לקיבוץ גלויות והבקשה "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים" הנאמרות שלוש פעמים ביום כחלק מתפילת העמידה, התפילות המיוחדות בשבתות, בראשי החודשים ובמועדים, בהם מתווספת בקשה מיוחדת לקיבוץ הגלויות וחזרת השכינה לציון, מנהג שבירת הכוס בחתונה לאחר ההכרזה "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני" ועוד מנהגים ואזכורים רבים.

¹⁸ ראה, Pappe, 1992, Kimmerling, 1983, שפיר, 1993, שליים 2005.

מפא"י ברחוב היהודי בפרט¹⁹. לאחר השואה, כפתה ההנהגה הציונית על העקורים והפליטים שנראו כ"כוח אדם כשיר" למשימת הקמת הצבא והמדינה לעלות מיידית לארץ. בנוסף, שימשה השואה למכשיר אינסטרומנטאלי בידי הנהגת היישוב להפעלת לחץ על הקהיליה הבינלאומית, להצדקת המפעל הציוני, ולהצדקת מדיניות חוץ תוקפנית וברוטאלית, הכוללת את היציאה למבצע קדש (1956) את הקמת הכור בדימונה, וכמובן את הכיבוש וההתנחלות ב"שטחים הכבושים" לאחר מלחמת ששת הימים²⁰.

ב. הטלת אחריות מלאה על מדינת ישראל בכל הקשור לבעיית הפליטים ול"נכבה" הפלסטינית ובכלל זה האשמת הצבא הישראלי בפשעי מלחמה במהלך "מלחמת 1948": לטענת ההיסטוריונים החדשים, הנרטיב הציוני אודות מלחמת השחרור, הנסיבות בעטיין היא נגרמה והתוצאות להן היא גרמה הנו מופרך לחלוטין. בניגוד למיתוס הציוני של "מעטים מול רבים" היישוב היהודי בארץ ישראל היה הצד החזק במלחמת השחרור ונהנה מעדיפות ברורה בכוח אדם ובנשק בכל הקרבות ובכל החזיתות²¹. הפליטות הפלסטיניות לא נגרמה בעטיין של פקודות ההנהגה הפלסטינית, אלא נוצרה כתוצאה ממדיניות מכוונת ומתוכננת של "טיהור אתני" שתוכנן על ידי ההנהגה הציונית ויושם ע"י הזרוע הצבאית. טיהור זה לווה, בהפחדות, באיומים, בפשעי מלחמה ובמעשי טבח באוכלוסייה הפלסטינית. לאחר גירושם של ערביי הארץ רכושם הוחרם ע"י המדינה והופקע לטובת היהודים שהגיעו ארצה בעליות ההמוניות²². בנושא זה מתעלם הניתוח של ה"היסטוריונים החדשים" ממקורות המצביעים על אופייה הספונטאני והבלתי נשלט לעיתים של בריחת האוכלוסייה הערבית, ממעורבותם של גורמים כמו "צבא השחרור הפלסטיני" בתהליכי הפינוי ומהמדיניות המכוונת של מדינות ערב לשמר את הפליטות כנכס אסטרטגי פוליטי²³.

ג. מדיניות החוץ והביטחון של מדינת ישראל בעשור הראשון לקיום המדינה הייתה מיליטריסטית, הרפתקנית ותוקפנית: מדיניות ה"אי – שיבה" שהתגבשה סמוך לסיום "מלחמת 1948" מנעה את אפשרות פתרון בעיית הפליטים, הסכם הפסקת האש עם ירדן טמן בחובו קיפוח הדדי של זכויות הפלסטינים, מדינת ישראל דחתה באופן עקבי הצעות להסדרים מדיניים עם מדינות ערב, הטיפול במסתננים (הפדאיון) שהיו בסך הכול פליטי "מלחמת 1948" שביקשו לשוב לכפריהם היה ברוטאלי ורצחני, ו"מלחמת 1956" פרצה באשמת של מדיניותה המיליטריסטית של

¹⁹ ראה, שגב 1991. גם טענות אלו מקבילות במידה מפתיעה לטענות החרדיות המקובלות כנגד הציונות. ראה למשל, השקפתינו, תש"מ (לא מצוין שם העורך).

²⁰ ראה, שגב, 1991, צוקרמן, 2002 המשתמש במושג "דת השואה", זרטל, 2002, וראה גם ספרו של אברהם בורג (שנה) "לנצח את היטלר" המחרה, מחזיק בטענות דומות כלפי ההווי והמדיניות הישראלית.

²¹ שגב (1991), ופפה (1988) מערערים גם על הנרטיב הציוני המקובל באשר לעמדתו הפרו ערבית של שלטון המנדט הבריטי, וטוען שהאחרון סייע באופן עקבי ליישוב היהודי בארץ ולמעשה קיבל את כל תביעותיו.

²² ראה Morris, 1989, פפה, 2002, Pappé, 2007

²³ ראה בהרחבה, גלבר, קוממיות ונכבה

הדמויות הבולטות בחבורת ה"היסטוריונים החדשים" הם אבי שליים, אילן פפה, שמחה פלפן, תום שגב ובני מוריס, כאשר האחרון הנו יוצא דופן מבין החבורה באשר הוא טוען שמעשי מדינת ישראל וצה"ל במלחמת העצמאות היו הכרחיים ומוצדקים, ולמעשה על אף היותו "היסטוריון חדש" איננו בשום פנים פוסט ציוני.

1.2 הסוציולוגים הביקורתיים

בניגוד לחבורה המצומצמת של ההיסטוריונים החדשים, אסכולת הסוציולוגים הביקורתיים מייצגת תופעה רחבה באקדמיה, ומהווה במידה רבה תוצר של הטיפוח האינטנסיבי של "דור המשך" אקדמי לחלוצי האסכולה הביקורתית שקראו תיגר על דור המייסדים של לימודי הסוציולוגיה בארץ, מייצגי "האסכולה הירושלמית" שהייתה מחויבת לנקודת המבט הציונית. אסכולה זו שהחוקרים הבולטים הנמנים עליה הם שמואל נוח אייזנשטדט, דן הורביץ, משה ליסק ויוסף בן דויד, ראתה בהתפתחותה של מדינת ישראל אפוס של בניו מדינת לאום וחקרה את החברה הישראלית מנקודת המבט המערכתית²⁵. ספריהם הבולטים של חוקרים אלה, שנלמדים עד היום בקורסי יסוד בסוציולוגיה הם: "החברה הישראלית"²⁶, "מיישוב למדינה"²⁷ ו"מצוקות באוטופיה"²⁸.

שקיעתה של ה"אסכולה הירושלמית" וצמיחתו המהירה של דור הסוציולוגים הביקורתיים נובעת בעיקר מהסיבות הבאות:

א. ירידת מעמדה של התיאוריה הפונקציונליסטית בסוציולוגיה המערבית והתפתחותו של זרם רדיקלי (ה"שמאל החדש") בקמפוסים של שנות הששים שביקר את ההתעלמות מניגודי האינטרסים בחברה ואת ההצדקה לאידיאולוגיה הקפיטליסטית האמריקאית והשתלטותה על חברות מסורתיות בעולם השלישי.

ב. התרחבותה של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל והקמתם של אוניברסיטאות חדשות אפשרה את התפתחותם של חוקרים צעירים בעלי אוריינטציה רדיקלית ואת היווצרותם של מוקדי כוח מתחרים למוקד הירושלמי השמרני.

²⁴ ראה, Morris, 1989, מוריס, 1991, 1996, כרמי ורוזנפלד, 2002, שליים, 2005

²⁵ הגישה המערכתית – פונקציונליסטית תופסת את החברה כמערכת המקיימת את עצמה תוך שמירה על לכידות תרבותית וחלוקה מבנית – תפקודית. גישה זו הייתה הפרדיגמה הדומיננטית בסוציולוגיה העולמית באמצע המאה הקודמת.

²⁶ אייזנשטדט, 1967

²⁷ הורביץ וליסק, 1977

²⁸ הורביץ וליסק, 1990

ג. השפעתם של תהליכים מדיניים ופוליטיים על האקדמיה, ובהם עליית הליכוד לשלטון, מלחמת לבנון הראשונה, ובשנות התשעים הסכמי אוסלו. תהליכים אלו הובילו בתחילה לתחושת ניכור גוברת של קהיליית הסוציולוגים שהשתייכה ברובה המכריע לשמאל הפוליטי, למערכת הפוליטית ולמדינת ישראל בכלל, ומאוחר יותר להתגייסות קולקטיבית לקידום "תהליך השלום".

ד. השפעת הגלובליזציה על העולם האקדמי תרמה להידוק הקשרים בין החוקרים הישראלים למוסדות וקרנות מחקר בינלאומיות והגבירה את תלותם ומחויבותם במוסדות אלו. תהליך זה אחראי במידה מרובה ל"יישור הקו" של החוקרים מהאסכולה הביקורתית עם הלכי הרוח האנטי ישראליים שהתגברו בעולם האקדמי כבר במהלך שנות השמונים של המאה הקודמת²⁹. למותר לציין שתהליך זה נמצא במצב של התעצמות גוברת מתחילת שנות האלפיים כתוצאה מ"אינתיפאדת הר הבית" וממאבקה של מדינת ישראל כנגד הטרור הפלסטיני.

מחולל המפנה הביקורתי, עדיין מתוך מחויבות לאתוס הציוני הוא הסוציולוג יונתן שפירא, (אוניברסיטת תל אביב). עבודותיו של שפירא הדגישו את הקונפליקטואליות וניגוד האינטרסים בחברה הישראלית, כאשר עיקר ביקורתו הופנתה כנגד האליטיזם של תנועת העבודה וכנגד שליטתה האבסולוטית במנגנוני הכוח של המדינה, תוך ניצול מניפולטיבי של תודעת האזרחות הרופסת של הציבור הרחב. ביקורתו של שפירא על תנועת העבודה אינה סותרת את היותו נטוע עמוק בשמאל הפוליטי, שכן לשיטתו, הסוציאליזם בו התהדרה תנועת העבודה היה מזויף והחלופה הימנית שהתעצבה לשלטונה היא פופוליסטית, לאומנית וסמי פשיסטית³⁰.

"אב מייסד" נוסף של האסכולה הביקורתית המבטא גישה רדיקלית יותר ביחס לציונות ולמדינה הוא הסוציולוג סמי סמוחה (אוניברסיטת חיפה). סמוחה שלמד בקמפוס של לוס אנג'לס בתקופת השיא של ה"שמאל החדש" והושפע עמוקות מהלך הרוח הרדיקלי, התמקד במחקריו ב"ייצוג האופוזיציוני של הקבוצות המקופחות והמדוכאות בחברה הישראלית ובראשם המזרחים והערבים"³¹. לטענתו, אפליית הערבים הנה רכיב מובנה בחברה הישראלית הנובע מהאידיאולוגיה הציונית שהעניקה למדינת ישראל את צביונה היהודי. ניתוחו של סמוחה את הריבוד בחברה ישראלית מהווה תשתית לתפיסותיהם של סוציולוגים ביקורתיים מהאסכולה הפוסט - קולוניאלית והניאו מרקסיסטית עליהם נדון להלן. לשיטתו, "בחברה הישראלית שורר שילוב מבדל עליו מנצחת הקבוצה האשכנזית חילונית (שביטויה הפוליטי הוא תנועת העבודה). המזרחים נתפסים כקבוצת רוב שיש להטמיעה במיעוט והם משולבים באמצעות פטרנליזם וקו-אופטציה.

²⁹ ראה רם, 1993, אפשטיין, 2004

³⁰ ראה, רם, 1993, אפשטיין, 2004, שפירא, 1977, 1989

³¹ רם, 1993

הדתיים נתפסים כמיעוט נבדל אך שווה, ואילו הערבים אזרחי ישראל נתפסים כזרים ועל כן הם אינם משולבים אלא נשלטים. דין זה חל ביתר שאת על הפלסטינים ב"שטחים הכבושים"³².

סמוחה, שבעבודותיו המאוחרות מחדד את הביקורת על הציונות עד כדי הצבעה במפורש על האידאולוגיה הציונית כמכשלה על דרכה של חברה דמוקרטית, פלורליסטית והומניסטית, עדיין אינו נחשב לפוסט ציוני מובהק וממקם את עצמו בקטגוריית ביניים בקהילייה הסוציולוגית המצויה בין הזרם השמרני והציוני, לזרם הרדיקלי האנטי-ציוני, ומאופיינת בעמדות ביקורתיות וגבולניות ביחס לציונות. הביטוי הבולט ליחסו הגבולני של סמוחה ביחס לציונות, הוא הגדרתו את המשטר הישראלי כ"דמוקרטיה אתנית" המהווה לטענתו דרגה נמוכה של משטר דמוקרטי, בעוד חניכי האסכולה הרדיקלית שוללים לחלוטין את הגדרת המשטר הישראלי כדמוקרטי.

צלע שלישית ומרכזית בייסוד האסכולה הביקורתית הוא הסוציולוג ברוך קימרלינג (האוניברסיטה העברית) שניתח את התפתחות החברה הישראלית מבעד לפריזמה של התיאוריה הפוסט קולוניאלית. הנרטיב של קימרלינג מתאר את הגעתם של חלוצי העליות הראשונות, יוצאי ארצות מזרח אירופה, כמתיישבים שבאו לקלונייה מזרחית נידחת והחלו להדיר באמצעים שונים את הילידים, קרי הערבים שגרו בארץ ישראל מן השטחים שבהם גרו ושאותם עיבדו³³. אלמנט מרכזי נוסף בשיטתו של קימרלינג הוא תפיסת דור המייסדים כקבוצה הגמונית (אחוסליים – אשכנזים, חילוניים, ותיקים, סוציאליסטים, לאומיים) שביקשה לשמר את כוחה אל מול גלי העלייה מארצות האסלאם ועשתה זאת באמצעות אידאולוגיית "כור ההיתוך" הדורסנית. הגמוניה זו התפוררה כתוצאה מתהליכים מדיניים ופוליטיים (מלחמת יום כיפור, עליית הליכוד לשלטון) במהלך שנות השבעים והחברה הישראלית הפכה לאוסף של שבטים נבדלים³⁴. אבחנה מרכזית נוספת שתרם קימרלינג לשיח הסוציולוגי הביקורתי היא תפיסת המיליטריזם כגורם מרכזי המעצב את התרבות הישראלית, את הזהות החברתית ואת מדיניות הפנים והחוץ של מדינת ישראל.

שלושת ה"אבות המייסדים" הצמיחו דור שלם של סוציולוגים ביקורתיים המהווים כיום למעשה את ה"מיין-סטרים" בתחום ותופסים מעמד של כבוד באקדמיה הישראלית, כאשר בקמפוס של אוניברסיטת באר שבע הם מהווים את הרוב המוחלט. את קהיליית הסוציולוגים הביקורתיים ניתן לקטלג לאסכולות משנה המבחינות בין התיאוריות המרכזיות עליהן מסתמכים החוקרים השונים. חלוקה זו שתוצג להלן (סעיף 1.2.2) אינה מטשטשת את הקרבה הרעיונית הגדולה בין

³² ראה רם, 1993

³³ ראה, Kimmerling, 1983. קימרלינג מתיימר לתארך את היווצרותו של העם הפלסטיני כבר ב-1834, בעקבות "מרד האיכרים" נגד שלטון הכיבוש המצרי של מוחמד עלי על ארץ ישראל וסוריה, ראה, קימרלינג, 1999

³⁴ ראה קימרלינג, 2001

האסכולות השונות, המזינות, מפרנסות, מפרכסות ומשלימות זו את זו, כאשר המכנה המשותף לכולן הוא היומרה לקעקע את יסודות האתוס הציוני, והשייכות לזרם השמאלי – רדיקלי של המפה הפוליטית. למעשה, המשבצת הפוליטית עליה ניתן למקם את הזרם הסוציולוגי הביקורתי ממוקמת הרחק שמאלה מהשקפות השמאל הציוני בנוסח מר"צ, ומקבילה בפלג ה"מתון" של הזרם לעמדות המיוצגות ע"י חד"ש, ובפלג הרדיקלי לעמדות בנוסח תנועת "מצפן" ו"אתגר" (המזוהה עם תנועת דע"ם האנטי ציונית) או בנוסח תנועת בל"ד. כך יוצא שאליטה אקדמית בעלת יוקרה והשפעה המכשירה דורות של חוקרים צעירים ושל כוח אדם למנהל הציבורי, מקיימת ומנהלת מרכזי מחקר אקדמיים בעלי השפעה לא מבוטלת על דרג מקבלי ההחלטות במדינה ומייצגת את מדינת ישראל בקהילייה האקדמית הבינלאומית, מחזיקה בעמדות שמאליות רדיקליות, שלו היו עומדות למבחן הציבור (היהודי) הרחב בקלפי ספק אם היו עוברות את אחוז החסימה. למעשה, סמוחה שמיפה את האסכולות המרכזיות בקהילייה הסוציולוגית העכשווית (ראה להלן, סעיף 1.2.1) מראה שהוויכוח הניטש בין האסכולות השונות הוא בעצם וויכוח פנימי בתוך השמאל הפוליטי. האסכולה ה"שמרנית" מייצגת את עמדות השמאל הציוני (עבודה, מר"צ), האסכולה ה"ביקורתית" הגבולנית ביחסה לציונות מתקרבת לעמדות בנוסח חד"ש, והאסכולה הרדיקלית שהפכה לדומיננטית מאז שנות התשעים מייצגת עמדות בנוסח תנועות כמצפן, ואתגר או בנוסח תנועת בל"ד.

1.2.1 השוואת עמדות בין האסכולות השונות על פי מיפוי של סמוחה

ההשוואה שעורך סמוחה³⁵ בין עמדותיהם של האסכולות המתחרות בקהילייה הסוציולוגית ביחס לציונות, למשטר במדינת ישראל ולהצבעה על הכוחות הדומיננטיים המפעילים את החברה הישראלית, מגלה שלכל הפחות אליבא דשיטתו מדובר בוויכוח בין שמאל מתון וציוני לבין שמאל רדיקלי, פוסט ואנטי ציוני. לימין הפוליטי אין דריסת רגל בקהילייה הסוציולוגית והוא נחשב למוקצה מחמת מיאוס, לשורש ולהתגלמות כל הרע והמגונה בחברה הישראלית. מיפוי של סמוחה נעשה אמנם מזווית ראייה סובייקטיבית, וייתכן בהחלט שבאקדמיה הישראלית קיימת נוכחות של סוציולוגים המזוהים עם המרכז ואפילו עם הימין הפוליטי, אך כבר סמכא מרכזי בתחום, סביר להניח שהערכתו הסובייקטיבית של סמוחה משקפת במידה רבה את המצב הקיים. ראוי לציין שמאמרו של סמוחה התפרסם בכתב העת "סוציולוגיה ישראלית" היוצא מטעם אוניברסיטת ת"א בגיליון נושא ששמו, "הכיבוש", ממחיש במובהק את הנטאי הפוליטי של הקהילייה הסוציולוגית באקדמיה הישראלית.

³⁵ (2008)

סמוחה מבחין בין שלושה זרמים מרכזיים: שמרני וציוני המייצג בעיקר את דור הסוציולוגים הוותיקים חניכי ה"אסכולה הירושלמית", ביקורתי המייצג בעיקר את "דור הביניים", קוראי התגר הראשונים על האסכולה השמרנית ומאופיין בעמדות גבולניות ביחס לציונות, ורדיקלי הנהנה מדומיננטיות בקרב הדור החדש של הסוציולוגים ומאופיין בעמדות פוסט ואנטי ציוניות מובהקות.

א. זרם מרכזי – מייצג את האסכולה השמרנית, הציונית, רובו הגדול ממוקם כאמור בשמאל

הפוליטי הציוני

הנחות יסוד :

1. התפתחותה של מדינת ישראל היא אפוס של בינוי מדינת לאום
  2. הסכסוך עם הפלסטינים אינו סוגיה מרכזית המשפיעה על עיצוב זהותה של החברה הישראלית.
  3. מלחמת השחרור היא מלחמת העצמאות של היהודים. בעיית הפליטים נגרמה באשמת הערבים שדחו את החלוקה.
  4. גבולות החברה הישראלית הם גבולות הריבונות (אוכלוסיית אזרחי ישראל בתוך הקו הירוק)
  5. החברה הישראלית אינה חברה מיליטריסטית
  6. המשטר הישראלי הוא משטר דמוקרטי-ליברלי מערבי עם מאפיינים ייחודיים משלו.
  7. מפנה היסטורי בחברה הישראלית – המהפך הפוליטי של 1977.
  8. שני העשורים הראשונים בתולדות המדינה הם "תור זהב" המאופיין בהצלחה, בינוי, גידול, ופיתוח.
  9. ישראל צריכה להיות מדינת חוק ודמוקרטיה מערבית איכותית ולקיים צדק חברתי ושוויון, **לסיים את הכיבוש, להשיג הסדר שלום על בסיס שתי מדינות לשני עמים** ולהתפתח כחברה רב תרבותית אגב שמירה על רוב יהודי וייחודיות יהודית.
- אסכולה זו מובילה לכל היותר לביקורת ליברלית מתונה על החברה הישראלית.

ב. זרם ביקורתי – גבולני מבחינת יחסו לצינונות. מייצג בעיקר "דור ביניים" של סוציולוגים, שסמוחה נמנה עימהם.

הנחות יסוד :

1. בהתפתחותה של המדינה שזורים גם מרכיבים קולוניאליים.
2. הסכסוך הישראלי - פלסטיני³⁶ הוא הגורם העיקרי שכוון ומכוון את החברה הישראלית.
3. האשמה בבעיית הפליטים של מלחמת 1948 נופלת באופן שווה על היהודים והפלשתינים.
4. גבולות החברה הישראלית אינם ברורים וחד משמעיים.
5. קיימות התפתחויות מיליטריסטיות בלתי נמנעות מסוימות, בחברה הישראלית.
6. המשטר הישראלי אינו מערבי ואינו דמוקרטי.
7. מפנה היסטורי – המעבר מיישוב למדינה, רכישת כוח כפייה מדיני. הכיבוש של 1967 השתלטות על כל שטח "פלסטין ההיסטורית" והיווצרות חברה קולוניאלית, והפיכת הימין הפוליטי לגורם מרכזי ורב עוצמה.
8. גם שני העשורים הראשונים התאפיינו בתוקפנות כלפי מדינות ערב, סרבנות כלפי הפלסטינים, ממשל צבאי והדרת האזרחים הערביים, ושלטה אידיאולוגיה של ממלכתיות לאומנית ודכאנית, שגררה דיכוי תרבותי, אפליה מוסדית של עולים והחמצת הזדמנות ליצירת משק סוציאליסטי מעורב.
9. יש צורך בהפיכת ישראל לדמוקרטית יותר מאשר יהודית ובהפרדת הדת מהמדינה.

ג. זרם רדיקלי – פוסט ציוני מובהק. כולל חלק נכבד מהדור החדש של הסוציולוגים, בעיקר בקמפוסים של באר שבע וחיפה אך גם בת"א וירושלים.

הנחות יסוד :

1. ישראל היא מדינה קולוניאליסטית. הסתמכות על תיאוריות רדיקליות פוסט – קולוניאליות וניאו – מרקסיסטיות במטרה להוכיח שתולדות ישראל המודרנית אינם אלא סיפור התנחלות של יהודים מאירופה המייחדים את הארץ ומנשלים את העם הפלסטיני מארצו.
2. הסכסוך הציוני-פלסטיני³⁷ הוא תמציתה של ההווה הישראלית.

³⁶ בשיח הרדיקלי המינוח המקובל הוא "הסכסוך הציוני – פלסטיני", והוא בא להדגיש שהסכסוך איננו "יהודי – ערבי" וההגדרה "ישראלי" משותפת לכלל אזרחי מדינת ישראל, יהודים כפלסטינים.
³⁷ ראה לעיל, הערה 32

3. מלוא האשמה על ה"נכבה" מוטלת על היהודים.

4. גבולות החברה הישראלית הם גבולות השליטה, כלומר כל שטח "פלסטיין ההיסטורית"³⁸.

5. המיליטריזם הנו אבן תשתית בחשיבה, בתרבות, בזהות ובמוסדות החברתיים של ישראל וגורם המעכב את יישוב הסכסוך הישראלי-ערבי.

6. המשטר הישראלי הוא לא מערבי ולא דמוקרטי, אלא משטר אפרטהייד דכאני (אתנוקרטיה).

7. מפנה היסטורי – המעבר מיישוב למדינה, רכישת כוח כפייה מדיני. הכיבוש של 1967 השתלטות על כל שטח "פלסטיין ההיסטורית" והפיכת הקולוניאליזם הישראלי מ"פרגמטי" בנוסח השמאל הציוני, ל"טוטאלי" בנוסח הימין, הפיכת הימין לגורם מרכזי ורב עוצמה.

8. גם שני העשורים הראשונים התאפיינו בתוקפנות כלפי מדינות ערב, סרבנות כלפי הפלסטינים, ממשל צבאי והדרת האזרחים הערביים, ושלטה אידיאולוגיה של ממלכתיות לאומנית ודכאנית שגררה דיכוי תרבותי, אפליה מוסדית של עולים, והחמצת הזדמנות ליצירת משק סוציאליסטי מעורב.

9. חתירה למדינה פוסט ציונית, רב תרבותית, ישראלית-פלסטינית המשתלבת במזה"ת. (בד בבד תביעה חד משמעית לסיום ה"כיבוש" ופנינו כל ההיאחזויות הקולוניאליות בשטח הפלסטיני, כלומר, חתירה למדינת לאום פלסטינית "יודנריין" מעברו המזרחי של הקו הירוק, ומדינת כל אזרחיה מעברו המערבי של הקו).

1.2.2 אסכולות מרכזיות בזרם הסוציולוגי הביקורתי

התיאוריות עליהן מסתמכים חוקרי האסכולה הביקורתית מוצאן כולן מבית היוצר של השמאל הרדיקלי הנהנה מדומיננטיות בפקולטות למדעי הרוח והחברה בקמפוסים במערב מאז שנות השישים של המאה הקודמת. הדמיון בין האסכולות השונות רב מהשוני, וכאמור, היחס בין התיאוריות השונות הוא בעיקר של הפריה והשלמה הדדית. אף על פי כן, מן הראוי לערוך מיפוי של האסכולות המרכזיות בזרם הביקורתי באשר מיפוי זה מבליט ומחדד את התיאוריות השונות בשם מתיימר זרם זה לנתץ ולקעקע את יסודות האתוס הציוני. מניתוח הנרטיבים השונים בזרם הביקורתי מתקבלים ארבעה זרמים עיקריים כאשר שניים מהם ניתן לחלק לזרמי משנה.

³⁸ מכאן הכינוי הרווח בחוגים אלה "ישראל – פלסטיין" הממחיש את הסימביוזה בין שתי הישויות הפוליטיות. ראוי לציין שההתייחסות אל "פלסטיין" כאל ישות מדינית הקיימת בפועל אופיינית גם לזרמים המתונים יותר בקהיליית הסוציולוגים ומדעני המדינה, ומוזכרת תדיר בכנסים ובניירות העמדה של מכוני המחקר השונים.

א. האסכולה המרכזיסטית והניאו מרכזיסטית :

האסכולה המרכזיסטית התפתחה בשנות השבעים באוניברסיטת חיפה וראשיה המובילים הם הסוציולוגים שולמית כרמי והנרי רוזנפלד. כתב העת "מחברות למחקר ולביקורת" שהחל לצאת מטעם אוניברסיטת חיפה בשנת 1978 היה הבמה המרכזית לדיונים ומאמרים ברוח האסכולה. הגישה המרכזיסטית רואה במדינה את המקור לשליטה כלכלית, מתמקדת במחקר ההיבטים של אי שוויון חברתי ובעיסוק בקבוצות חברתיות מקופחות ונחשלות, ובוחנת את הפוליטיקה של הזהות מנקודת הראות של אינטרסים חומריים. לשיטתה, המודרניזציה הנה תהליך שבו החברות המערביות מתפתחות באמצעות נישול (ניחשול) קבוצות אחרות. החלת התיאוריה על המקרה הציוני והישראלי רואה בתנועה הציונית חלק מן הכוחות המעמדיים המדכאים את הפרולטריון המורכב מכוח העבודה הזול של הערבים בתקופת טרום המדינה, ובעקבות העליות ההמוניות גם מהעולים מארצות האסלאם.

בתפיסה זו, התכנית החברתית הישראלית אותה הובילה תנועת העבודה התבססה על מהפכה מדינית כלכלית ימנית, שהייתה כרוכה בהשתררות של לאומנות מיליטריסטית ומדיניות חוץ וביטחון תוקפנית, ששירתה את השכבה השלטת³⁹. הפער החברתי נובע מתהליך מכוון שבו הקבוצות המפותחות מתקדמות באמצעות יצירת תת-פיתוח (ניחשול) של הקבוצות הנחשלות, וכך עיירות הפיתוח ומערכת החינוך בנויות באופן המשמר את מעמדם הנחות והפרולטארי של המזרחים והערבים כחלק מ"מזימה אשכנזית ציונית"⁴⁰. סוציולוגים בולטים המשתייכים לאסכולה המרכזיסטית, בנוסף לכרמי ורוזנפלד הם שלמה סבירסקי, דבורה ברנשטיין, דני פילק ואורי רם.

זרם משנה באסכולה המרכזיסטית דוגל בתיאורה מרכזיסטית-וובריאנית. בגרסה זו, התפתחות המערב והשתלטותו על העולם השלישי נעשית בעיקר ע"י הנצחת הנרטיב התרבותי שלו ודחיקת הנרטיב התרבותי הילידי לשוליים. העתקת התיאוריה לשדה המזרח תיכוני מתייחסת ל"נרטיב הציוני" כנרטיב שדחק ו"איין" את הנרטיב הפלסטיני באמצעות "ייהוד" סמלי של הזירה הציבורית ומחיקתם של סממני הזהות הפלסטיניים (הריסת כפרים פלסטיניים ומתן שמות

³⁹ ראה, Carmi and Rosenfeld, 1991

⁴⁰ דחייתה של מערכת היחסים המורכבת בין היישוב הוותיק לאוכלוסיית העולים מארצות האסלאם לפרדיגמה המרכזיסטית הצרה של מנשלים ומנושלים, מלבד העוול הכבד שהיא עושה לאנשי היישוב בכך שהיא מייחסת כוונות זדוניות למחדלים שנעשו בחלקם הגדול בתום לב, לוקה גם בפשטנות המתעלמת מן התנאים הקשים בהם נקלטה העלייה בשנות הראשית של המדינה ומהבעיות המורכבות שהתלוו לתהליך הקליטה, וראה על כך בהרחבה בהמשך (פרק 1.3)

יהודיים ליישובים שהוקמו על חורבותיהם, קריאת רחובות על שמות דמויות מרכזיות בהיסטוריה היהודית והציונית וכו')⁴¹. סוציולוגים בולטים בזרם זה הם מיכאל שלו ולב גרינברג.

ב. האסכולה הפמיניסטית

אסכולה זו מדגישה את הדיון בצדדים המיליטריסטיים-גבריים-לוחמניים בחברה הישראלית האנדרוצנטרית שהתפתחה בהשראת האתוס הציוני. לטענתה, מעמדן הנחות של הנשים בישראל נובע מהזהות הלאומית הבנויה על הערצת הגבריות הקשוחה והמאצ'ואיסטית. שוויון מגדרי יושג בין היתר כתוצאה מחתירה תחת המבנה האתנו-לאומי-צבאי שמכתיב האתוס הציוני הגברי וממערב לחברה אזרחית⁴². חלק מחברות האסכולה הפמיניסטית מתייחסות בשלילה עקרונית לגיוס לצבא ומקדמות אג'נדה של השתמטות מטעמים מצפוניים⁴³. סוציולוגיות בולטות באסכולה הפמיניסטית הם ברברה סבירסקי, חנה הרצוג וחנה ספרן.

ג. האסכולה המיליטריסטית

אסכולה זו מדגישה את התועלת הכלכלית אותו הפיקה האליטה הציונית, קרי, המעמד הבינוני, המערבי החילוני (והגברי כמובן) ממצב המלחמה עם הפלסטינים ומדינות ערב. תועלת זו תורגמה לשליטה חברתית והגבירה את אי השוויונות בחברה הישראלית. לטענת האסכולה המטריאליסטית, בנוסף לפירות הכלכליים שהפיקה האליטה הציונית מהמיליטריזם, הצבא עיצב בתוך שורותיו היררכיה חברתית אשר שיקפה את ההיררכיה האזרחית, ובתורה סייעה לשעתק היררכיה זו. שעתוק ההיררכיה הבטיח את הדומיננטיות החברתית ארוכת הטווח של האליטה האשכנזית החילונית ביחס לקבוצות האחרות בחברה הישראלית⁴⁴. לטענת האסכולה המיליטריסטית מדינת ישראל בחרה במדיניות חוץ תוקפנית והרפתקנית כבר בשנים הראשונות לקיומה, ודחתה יוזמות שלום וחלופות לא מיליטריסטיות לניהול הסכסוך הישראלי-פלסטיני (כמו הכרה בזכות השיבה...) במודע, מתוך רצון לשימור ההגמוניה החברתית של האליטה הציונית. הנרטיב הציוני על ישראל שוחרת השלום, על סרבנות השלום של מדינות ערב ורצונם

---

⁴¹ טיעונים אלו הם הבסיס לפעילויותיה של עמותת "זוכרות", המתעלמת בין היתר מכך שחלק ניכר מהכפרים הערביים המחוקים נקראו על שמם של יישובים יהודיים שקדמו להם, ואכמ"ל.

⁴² ראה, Herzog, 2003

⁴³ ראה למשל, ספרן, תשס"ו

⁴⁴ את עליית משקלן של אוכלוסיות פריפריאליות (עולים מארצות חבר העמים, מזרחים, ואנשי הציונות הדתית) בצבא של שנות האלפיים, מסבירה תיאוריה זו בכך שעבור האליטות הישנות הצבא כבר אינו מהווה אתר מרכזי להפקת תגמולים חומריים, אלא השוק הכלכלי הגלובלי המעודד הסדרים מדיניים. לטענתם, בבסיס המוטיבציה הצבאית המוגברת של הקבוצות הפריפריאליות עומדת תפיסה הרואה בצבא מנגנון למוביליות חברתית.

בהשמדת ישראל הנו מופרך אפוא מיסודו⁴⁵. החוקרים הבולטים באסכולה המיליטריסטית הם יגיל לוי, אורי בן אליעזר ואבישי ארליך.

ד. האסכולה הקולוניאלית

אסכולה זו ש"אביה המייסד" הוא הסוציולוג ברוך קימרלינג גורסת שהגורם המכריע ביותר בעיצוב החברה הישראלית הוא היותה חברה מתנחלת. תהליך ההתיישבות וההתנחלות בארץ **מיושבת** הוביל בהכרח לעימות מתמשך עם החברה המקומית. המבנה המוסדי והמאפיינים התרבותיים של החברה הישראלית עוצבו בתוך המפגש החברתי האמור, ומכאן הקביעה שהסכסוך ה"ציוני-פלסטיני" הוא תמציתה של ההווה הישראלית. האוחזים בתיאוריה הקולוניאלית מקבלים במלואה את הנחות האסכולה המיליטריסטית, שכן, לשיטתם, תהליך ההתנחלות נעשה תוך נישולה והדרתה של האוכלוסייה המקומית מאדמותיה וממקורות פרנסתה. שורשי הקולוניאליזם המיליטריסטי נעוצים כבר בעלייה השנייה שהתקשתה להתמודד עם כוח העבודה הפלסטיני⁴⁶ ובחירה באסטרטגיה של התבדלות יהודית באמצעות השתלטות על קרקעות דלילות אוכלוסין במשולב עם יצירת שוק עבודה יהודי הומוגני. המוסדות הפוליטיים שכונו אנשי העלייה השנייה באמצעות ההון היהודי הצמיח בהדרגה את המנגנון שאפשר לנשל את אמצעי הייצור העיקריים ממתחם השליטה של כוחות השוק, ותהליך קולוניאלי זה נעטף באצטלא אידיאולוגית של "כיבוש האדמה" ו"כיבוש העבודה". האוכלוסייה המקומית שראתה בפרויקט הציוני איום הגיבה באלימות, ובהדרגה השתלטו "תבניות שיח כוחניות" על השיח הפוליטי היישובי שראה בשימוש בכוח את הדרך האופטימאלית ליישוב היחסים עם האוכלוסייה הפלסטינית ולהמשכתו של הפרויקט הקולוניאלי⁴⁷. באסכולה הקולוניאלית ניתן לאתר שתי מגמות עיקריות: וובריאנית אותה מייצג בעיקר קימרלינג המדגישה את מאבקי הכוח על הטריטוריה ומרכסיסטית המיוצגת ע"י גרשון שפיר, המדגישה את המאבק על שוק העבודה. בין חוקרי האסכולה הקולוניאלית לאסכולות האחרות שוררת הסכמה מלאה על כך שדגם הנישול וההדרה הציוני אינו מתמצה רק ביחסים עם האוכלוסייה הפלסטינית ומועתק גם למערכת היחסים בין האליטה האשכנזית הציונית ל"מהגרים" ה"יהודים-ערבים" שהגיעו מארצות האסלאם בעליות ההמוניות בשנות הראשית של המדינה. בעוד שהאסכולה המרכסיסטית למשל

⁴⁵ ראה, לוי, 2003

⁴⁶ אין צורך להתפלא על כך שכבר בשנת 1904 קיימת אומה פלסטינית, שכן קימרלינג מתארך את הולדתו של העם הפלסטיני כבר בשנת 1834, וראה הערה 29.

⁴⁷ ראה, לוי, 2003, Kimmerling, 1983. דיון נרחב בהבדלים המהותיים בין ההתיישבות היהודית בא"י לבין הקולוניאליזם ה"קלאסי", ראה, ליסק, 2003, המציין בעיקר את הזיקה ההיסטורית ליעד ההגירה במקרה הציוני, וגלבר, תשס"ז.

מנמקת את "ניחשול" עדות המזרח על בסיס התיאוריה המעמדית, האסכולה הקולוניאלית רואה בתהליך הקליטה (ובעיקר ב"כור ההיתוך") של עולים אלה ע"י מוסדות המדינה דגם צרוף של פטרונות קולוניאלית-מערבית שנועדה לכפות את ערכי המערב הנאורים על תרבותם המקורית במטרה לנצלם לצורך העצמת הפרויקט הקולוניאלי⁴⁸. כך, במקביל לזרם המרכזי של האסכולה הקולוניאלית (המיוצג בעיקר ע"י קימרלינג ופיר) המתמקדת במערכת היחסים בין היהודים לערבים, מתקיים זרם משני אך משמעותי השם דגש מוגבר על החלת הפרדיגמה הקולוניאלית על יחסי אשכנזים-מזרחים בחברה הישראלית⁴⁹. המייצגים המובהקים של זרם זה הם יהודה שנהב, הנרייט דהאן-כלב, פנינה מוצפי הלר ואלה שוחט. חוקרים אלה שבחלקם נמנים על האגף הרדיקלי של תנועת הקשת הדמוקרטית המזרחית, מכוננים דגם פוסט קולוניאלי בניחוח ייחודי של פוסט ציונות מזרחית. דגם זה מערער על אתוס האחדות והקרבה בין הקהילות היהודיות השונות העומד בבסיס הקיום הריבוני היהודי המשותף, ומציגו כאתוס ציוני שנקח לצורכי הדיכוי והנישול הקולוניאלי, הן של האוכלוסייה הפלסטינית והן של "מהגרי" ארצות האסלאם. אחדות זו מוחלפת בפוסט ציונות המזרחית בניסיון למציאת המכנה המשותף בין האוכלוסיות הערביות המדוכאות במדינה הציונית: האוכלוסייה הערבית-יהודית והאוכלוסייה הערבית-פלסטינית. חוקרים אלה נוטים להציג את מערכת היחסים ההיסטורית בין יהודי ארצות האסלאם לאוכלוסייה הערבית כאידיאלית, הרמונית, שלווה ושוויונית. הציונים שהיו מעוניינים בהגירה של "היהודים הערבים" לפלסטין לצורך המשכת הפרויקט הקולוניאלי מואשמים בחתירה מכוונת להפרת יחסי האידיליה הללו תוך ארגון מהומות ופרובוקציות שנועדו להבהיל את "היהודים הערבים" ולגייסם לפרויקט הציוני בעל כורחם⁵⁰.

הפוסט ציונות המזרחית מאשימה את הציונות בעוולות המנוגדות למגמות אוניברסאליות ומוסריות של רב תרבותיות המאפשרות ביטוי נרחב של גיוון תרבותי וקהילתי ומציגה אותה כמגיירת המזרח השלו, תוך הפגנת כוחנות בשם נאורות הומניסטית מערבית מזויפת, וכמסכסכת בין יהודים לערבים בשם העיקרון היהודי-ציוני של בעלות על הקרקע. הרוע הציוני שהחל כבר בראשית ההתנחלות הקולוניאלית האשכנזית עלה מדרגה עם כינון המדינה, והתבטא בנישול ובהדרת "היהודים הערבים", ובמדיניות האלימה ביחס לאוכלוסייה הערבית-פלסטינית וכלפי מדינות ערב שחפצו לחיות בשכנות טובה עם המדינה היהודית. האלטרנטיבה המוצעת היא שלילת אופייה היהודי של מדינת ישראל והחלפתה בביטוי אזרחי כללי שיתקן את העוול ההיסטורי

⁴⁸ ראה, מוצפי – האלר, 2005

⁴⁹ חשוב להדגיש שאין מחלוקת עקרונית בין הזרמים הללו, המאמצים כולם את המודל המרובד: אשכנזים – מזרחים – פלסטינים, אלא בעיקר הבדלי דגשים ומינוחים בהתמקדותם המחקרית.

⁵⁰ ראה למשל, שנהב, 2002

שגרמה הציונות ויאפשר את חזרת המרחב המזרח תיכוני לשיווי המשקל שהופר באשמת הקולוניאליזם היהודי-אשכנזי האלים⁵¹.

חוקר חשוב נוסף שאמנם לא מגיע מתחום הסוציולוגיה אלא מתחום הגיאוגרפיה, אך מתבסס על הפרדיגמה הקולוניאלית ומפתח ממנה את מושג ה"אתנוקרטיה" הוא אורן יפתחאל (אוניברסיטת באר שבע). יפתחאל, הוא אחד הפעילים הפוסט ציוניים הנמרצים ביותר באקדמיה הישראלית ולכן, על אף שאינו משתייך במישרין לחוג הסוציולוגים הביקורתיים, תעסוק עבודה זו בהרחבה בפועלו ובהשפעתו. המושג אתנוקרטיה המקביל במידה רבה למושג "דמוקרטיה של עם אדונים"⁵² מתייחס לקבוצה אתנית דומיננטית המבקשת להרחיב את שליטתה באמצעות השתלטות על המרחב הפיזי תוך שימוש במדינה לטובתה שלה ולהחלשת הקבוצות האחרות. מודל זה המוחל על הפרויקט הציוני מציגו כמאמץ מכוון ומתוכנן של מנהיגי היישוב ומאוחר יותר של מוסדות המדינה לייחוד המרחב תוך נישול האוכלוסייה הערבית באמצעים פסולים ומחיקת סממני הזהות הערביים מהמרחב המיוהד. לטענת יפתחאל הדגם האתנוקרטי פעיל במיוחד באזורי הגליל והנגב ועומד בבסיסו של פרויקט פיזור האוכלוסייה הציוני והקמתם של ערי הפיתוח⁵³.

1.3 השפעת הפוסט ציונות האקדמית על החברה הישראלית, על איכות המחקר האקדמי ועל מעמדה הבינלאומי של מדינת ישראל

שוליותם של העמדות הפוסט ציוניות במנעד העמדות של הציבור הישראלי אינה גורעת מהשפעתם העמוקה על החברה הישראלית, על תהליכי קבלת ההחלטות במדינת ישראל ועל מעמדה הבינלאומי של מדינת ישראל.

במדינה המודרנית, המערכת הפוליטית הנבחרת ע"י הציבור הרחב משמשת בעיקר כ"מתווכת" בכל הקשור להתווייתם של ערכי היסוד על פיהם מתנהלת החברה. האליטה התרבותית והאקדמית משמשת כיצרן וסוכן המרכזי הקובע את הערכים הראויים, ומייצרת "שדה כוח רעיוני" המגדיר את גבולות השיח הציבורי. כוח זה שמור דווקא למקצועות האקדמיים הנהנים מיוקרה פחותה בהשוואה למקצועות המבטיחים תעסוקה עתידית מתגמלת במקצועות עתירי הון וטכנולוגיה מתקדמת: הפקולטות למדעי הרוח והחברה. בפקולטות אלו מתנהל עיקר הדיון האקדמי בערכים החברתיים הראויים, בהן נערכת בחינה ביקורתית (וניפוז...) של אתוסים מרכזיים, והם המכוננים למעשה את "שדה הכוח הערכי" האמור. השדה הערכי אותו מכוננת

⁵¹ ראה הרצאתו של אריה קיזל (22.6.09) ביום עיון שנערך באוניברסיטת חיפה על האנטישמיות החדשה.

⁵² ראה נבות, (שנה) העבודה מאוניברסיטת תל אביב.

⁵³ ראה, Yiftachel, 2006

ומנחילה האליטה האקדמית מגדיר את מעגל הלגיטימיות של "נרטיבים", דעות ותפיסות עולם ומדרגת בתוך המעגל הלגיטימי בין תפיסות "נאורות" ו"מתקדמות" לבין תפיסות המבטאות דרגת התפתחות "נחותה" הנידונות לעמדה אפולוגטית נצחית המאלצת אותם להדגיש את מחויבותם וכפיפותם הבסיסית למערכת הערכים השלטת. כך למשל, במסגרת השדה הערכי העכשווי קיימת לגיטימציה לתפיסה המדגישה ערכים "רפובליקניים" באתוס הדמוקרטי אך בד"כ היא נחשבת ל"נחותה" בהשוואה לתפיסה המדגישה ערכים ליברליים. בדומה לכך, ישנה לגיטימציה מוגבלת למפלגות "ימין" המבוססות על אמירה ביטחונית אך הללו חייבות לשנן את מחויבותם לשלום (ולתהליך השלום) לצורך ההיכללות במעגל הלגיטימיות. במצב זה מתרחשת לעיתים קרובות התופעה שבה מנהיג המייצג בעמדותיו את הימין הפוליטי נבחר באופן דמוקרטי אך מבצע את מדיניות השמאל מכיוון שלערכים שבשמם נבחר אין לגיטימציה ממשית במערכת הקיימת.⁵⁴ היסחפותם של חוקרים מרכזיים בארץ במדעי המדינה והסוציולוגיה לכיוון הפוסט הציוני יוצרת מצב שבו התפיסות הציוניות ה"קלאסיות" מצויות בעמדת מגננה בשדה האקדמי, ונאלצות לעכל לתוכן יותר ויותר מרכיבים "פוסט ציוניים" על מנת להיכלל בתחומי השיח הלגיטימי. מצב זה מחלחל את קומת המתווכים, ומשפיע באופן מכריע על עיצוב המערכת הפוליטית הישראלית.

ההשפעה המשמעותית הראשונה של החוקרים הפוסט ציוניים באקדמיה הנה בביסוס ובהעצמת העמדות הפוסט ציוניות במוקדי הכוח האקדמיים באמצעות ההשפעה על דור הסטודנטים העתידי. השפעה זו מתאפשרת במידה רבה באמצעות השתלטות על השיח והדרה שיטתית של חוקרים ומקורות "שמרניים" ופרו-ציונים בחלק מהמחלקות לסוציולוגיה, כפי שמתברר מממצאי המחקר. באופן זה נחשף הסטודנט באופן בלעדי וחד צדדי לנרטיב הפוסט/אנטי ציוני מבלי לאפשר למעשה בחינה ביקורתית ורב צדדית של הטענות האנטי ציוניות.⁵⁵ ואכן, אורן יפתחאל, מהפעילים הפוסט ציוניים הבולטים והנמרצים באקדמיה הישראלית מצוטט בכתבה של נרי ליבנה⁵⁶

"לרובנו, יש מספר לא מבוטל של ממשיכים, דוקטורנטים ומסטרנטים, וזהו גל שצפוי להמשיך".

⁵⁴ אימוץ של מדיניות הפוכה למצע המקורי תיתכן גם אצל מפלגות שמאל, אך הסיבה לכך היא לא היעדר לגיטימציה של האליטה למדיניות, אלא אילוצי המציאות המתרחשים בשעה שמדיניות השלום נתקלת במבוי סתום.

⁵⁵ ומסתבר שבקורסים מסוימים אף נוצרת אווירה המונעת מהסטודנטים להביע בחופשיות את דעותיהם מחשש שההתבטאות תפגע בציוניהם, ראה הארץ 9.11.09 "בכירים מאוניברסיטת ת"א: האם אנחנו שמאלנים מדי?"

⁵⁶ הארץ, 21.9.01

יפתחאל אכן מצטיין בהכשרת ובהעמדת דור אקדמי שלם של חוקרים פוסט ציוניים המשתלבים באוניברסיטאות, במכללות האקדמיות ובמכוני המחקר האקדמיים.

בהקשר זה חשוב להתייחס גם לפגיעה באיכות המחקר האקדמי הנגרמת כתוצאה מגיוס המחקר באופן מוצהר ובגיבוי של הרלטיביזם הפוסט מודרני, לאגינדה פוליטית מוצהרת. בתחום מדעי החברה בכלל ובתחום מדעי המדינה והסוציולוגיה בפרט, מתקיים ויכוח בין גישות פוזיטיביסטיות לבין גישות פרשניות, אך קיימת הסכמה רחבה על כך שמחקר אקדמי צריך לשאוף לאובייקטיביות, לעמוד בנורמות המחקריות המקובלות ולא להוות ראשית לכל, חוד חנית של אגינדה פוליטית. הרדיקליות של הסוציולוגים הביקורתיים מגייסת באצטלה פוסט מודרניסטית גישה אנטי פוזיטיביסטית קיצונית לשירות מטרותיה הפוליטיות ומייצרת טשטוש גבולות בין סוציולוגיה ואידיאולוגיה שהנו בעייתי קודם כל מהבחינה האקדמית. ניתן לומר שהחלוקה שהותוותה לעיל בין סוציולוגים "שמרנים" ו"ציוניים" לבין סוציולוגים "ביקורתיים" ו"פוסט ציוניים" ושעל פיה בנוי הפרק המרכזי במחקר של בדיקת והשוואת הסילבוסים, מבחינה במידה רבה גם בין חוקרים המחויבים קודם לכל לנורמות המחקריות בדיסציפלינה אליה הם שייכים לבין חוקרים התופסים את עיקר עיסוקם בקידומה של אגינדה אידיאולוגית.

כפועל יוצא מכך, התוצרים המחקריים המוטטים של אסכולת החוקרים האנטי ציוניים לוקים לא אחת בפרשנות מוטה, בהחלה אנכרוניסטית של מערכת מושגים מתקופה אחת על תקופה אחרת, ביישום תיאוריות כלליות מבלי להתייחס לייחודיותו של המקרה הציוני⁵⁷, בהתעלמות מההקשר התרבותי והפסיכולוגי של מושאי המחקר⁵⁸, בהתעלמות מהאקטיביזם הפלסטיני בייזום הסכסוך, ובסילוף מכוון של עובדות על מנת שאלו תצדקנה את התיאוריה⁵⁹. הביקורת החריפה של האסכולה הביקורתית על הציונות ועל החברה הישראלית מתעלמת מכל פרספקטיבה השוואתית⁶⁰ ותרבותית⁶¹, ובהשראתה נוצרת פרספקטיבה משחירה ומעוותת של ההווה הישראלית המפתחת בקרב הסטודנטים הנחשפים אליה אנטגוניזם חריף ביחס לחברתם ולמדינתם המתובל בסנוביזם מהופך של "מוכיחים בשער" המזהים עוולות מוסריות ומניעים

⁵⁷ ראה ליסק, 2003

⁵⁸ בעיקר מכוונים הדברים ביחס להתעלמות מהגורם התרבותי ביחס למצבה הסוציו אקונומי של החברה הערבית, במדינת ישראל ומגורמים המשפיעים על ההבדלים בינה לבין החברה היהודית כגון המבנה החמולתי, הפטריארכאלי והעדר הדמוקרטיזציה, ולהטלת האשמה כולה על אפליה מכוונת ושיטתית של הממסד הציוני לדורותיו.

⁵⁹ ראה אלמוג, 2004, גלבר תשס"ז. המקרה הידוע והבולט ביותר של סילוף עובדות לצורך הצדקתה של תיאוריה אנטי ציונית, שזכה לחשיפה תקשורתית רחבה נעשתה ב"מחקרו" של תדי כץ על "טבח" טנטורה, וראה על כך בהרחבה, גלבר, תשס"ז.

⁶⁰ למשל, האשמת החברה הישראלית ב"מיליטריזם" והאשמת הצבא הישראלי בפשעי מלחמה ובהעדר קוד מוסרי (או חמור מכך, בקיומו לצרכים תעמולתיים בלבד), נעשית ללא כל השוואה למתרחש בצבאות אחרים בעולם, כולל לכאלה הנחשבים לנאורים, כמו למשל צבא ארה"ב במלחמתו בעיראק ובאפגניסטן.

⁶¹ אחת הסיבות המרכזיות לכך היא שכל הצבעה על הבדלים תרבותיים כמקור לפיגור סוציו- אקונומי נשלל כ"לא פוליטקלי קורקט" באקלים הפוסט מודרני.

שפלים ואינטרסנטיים בכל פינות החברה הישראלית למעט בקרב הקבוצה הטהרנית של המבקרים החברתיים⁶². חקר החברה הישראלית מבעד לפריזמה הצרה של שסעים, אפליה וקיפוח גובה מחיר נוסף אותו משלמים בעיקר המגזרים המקופחים כביכול. החומר הנלמד בשיעורי הסוציולוגיה אינו עוסק בהכרה אמיתית של המגזרים השונים בחברה הישראלית, והצגתם כ"מקופחים" בלבד מחמיצה שינויים משמעותיים שהתחוללו בקרבם ומעודדת נרטיב "בכייני" ו"קורבני" של קיפוח ואפליה כתחליף למעורבות ולנטילת אחריות לגורל הפרט והקבוצה החברתית⁶³.

מוקד השפעה מרכזי נוסף של הפוסט ציונות האקדמית נעוץ במכוני המחקר למיניהם. למכוני אלו השפעה משמעותית בקביעת הערכים הראויים, ובהתוויית המדיניות של מקבלי ההחלטות בדרג הפוליטי. רבים מהפוליטיקאים המשתלבים בעמדות בכירות אינם מתמחים בתחומים עליהם הם מופקדים ומוכרחים להסתמך על חוות דעת של מומחים, אותם מספקת בעיקר האקדמיה. מכוני המחקר, הן אלה הנמצאים בחסות אקדמית והן העצמאיים מאוכלסים בחוקרים שעברו את מסלול ההכשרה האקדמי ומשמשים כיום כאתר מרכזי להבניית מדיניות. יוקרתם האקדמית של מכוני אלו מעניקה להם את הילת המקצועיות גם במקרים שבהם מקדם המכון אג'נדה ערכית ופוליטית בצורה סמויה או גלויה. לנוכחות משמעותית של חוקרים פוסט ציוניים במכוני המחקר ישנה אפוא השלכה בלתי מבוטלת על תהליכי קבלת ההחלטות ועיצוב המדיניות הציבורית במדינת ישראל.

מוקד השפעה אחר שאין לזלזל בחומרתו הוא השפעתם השלילית של החוקרים הפוסט ציוניים על מעמדה הבינלאומי של מדינת ישראל. עצומות פוליטיות החתומות ע"י אקדמאים פוסט ציונים, מגנים את מדינת ישראל, מציגים אותה כאחת הגרועות שבמדינות מבחינה מוסרית וקוראות להחרימה, כולל חרם אקדמי על אותם מוסדות בהם מלמדים ומהם מתפרנסים אותם חוקרים, משחירים את פני מדינת ישראל בעולם וגורמים לה לנזק ניכר. מעמדם הבכיר של חוקרים פוסט ציוניים רבים ניזון במידה רבה מהיוקרה לה הם זוכים בחו"ל. קידומו של חוקר באקדמיה תלוי במידה רבה בכמות ובהיקף של הספרים והמאמרים אותם הוא מפרסם. באקלים העכשווי בקהילייה האקדמית במערב, מאמרים וספרים הנכתבים ברוח פוסט ציונית ואנטי ישראלית מהווים "סחורה" מבוקשת בהרבה ממאמרים/ספרים הנכתבים באוריינטציה ציונית, ולמעשה

⁶² דוגמא בולטת ל"אפקט ההשחרה" ניתן היה לראות ב"יום ירושלים" האחרון, כאשר מיטב החוקרים והפובליציסטים מהאגף הפוסט ציוני התגייסו להשחרת דמותה של הבירה הענייה, המלוכלכת המתחרדת והמסוכסכת ולאף אחד מהם לא הייתה בקולמוסו ולו מילה אחת בשבחה של בירת ישראל.

⁶³ ראיון עם פרופ' עוז אלמוג, 20.5.10. הפרויקט "ישראל, אנשים" נוצר לדבריו כמענה לחסר הקיים בתוכניות הלימוד בסוציולוגיה להכרה אמיתית ומשמעותית של המגזרים השונים בחברה הישראלית..

קשה מאוד לפרסם היום בחו"ל מאמר אקדמי ברוח זו. הנזק הנגרם כתוצאה מכך הוא כפול. החוקרים הפוסט ציוניים זוכים למקדמה משמעותית ביחס לעמיתיהם הציוניים בכל הנוגע לאפשרויות הקידום האקדמי, ופרסומיהם האנטי ישראליים משמשים כחומר בערה משובח למדורה המתגברת של שנאת ישראל בקמפוסים בחו"ל. פרסומיהם של החוקרים הפוסט ציוניים משמשים גם את אויביה של מדינת ישראל ומככבים בחומרי התעמולה שלהם. באתר הרדיו האיראני למשל, המהווה למעשה "אתר קש" של המנהיג האיראני מחמוד אחמיניג'אד מופיעים מאמריהם של חוקרים פוסט ציוניים ומובטח ספרו של אילן פפה "הטיהור האתני של פלשתיין" כפרס ראשון, שני ושלישי לתלמידי תיכון וסטודנטים קנדיים שיכתבו חיבור על הנושא⁶⁴. חוקרים ישראליים פוסט ציוניים מרצים במשותף עם אקדמאים פלסטיניים בקמפוסים במערב ומקדמים אג'נדה אנטי ישראלית ופרו-פלסטינית. כך למשל השתתפו פרופ' יפתחאל והאנתרופולוגית פרופ' רמי חמאמה מאוניברסיטת ביר זית, בסדרת הרצאות משותפת שנמשכה שלושה שבועות בקמפוסים בארה"ב. וכך מעיד יפתחאל

"סדרת ההרצאות אורגנה על-ידי ועד המרצים למען שלום ישראל-פלסטיני, הפועל ברחבי הקמפוסים האמריקאים, למען שינוי השיח והתודעה ברחבי המעצמה על-פיה יישק דבר בירושלים של תחילת האלף השלישי. הופענו ב-14 אירועים שונים, רובם בקמפוסים הגדולים, כגון הארווארד, סטאנפורד, ברקלי, יו.סי.אל.איי ושיקאגו. במקביל הרצו במקומות אחרים גם הפרופ' איסאם נסאר ואסלאח ג'אד הפלסטיניים, ויואב פלד ולב גרינברג הישראלים. מסע ההרצאות עורר עניין רב, ומשך קהלים של בין 50 ל-500 איש. את גישתנו תיארו כבו-זמנית פרו-פלסטינית ופרו-ישראלית, והיא התבססה על ניתוח מפורט של קריסת תהליך אוסלו, ועל מתווה לשלום הכולל סיום הכיבוש והקמת מדינה פלסטינית דמוקרטית, תוך כדי פתרון בעיית הפליטים והקמת שתי בירות בירושלים⁶⁵."

במסגרת ההרצאות הללו גולשים המרצים להכחשתה והצדקתה של האנטישמיות החדשה כנגד מדינת ישראל בטענה שהיא מבטאת רק את ההתנגדות הלגיטימית ל"כיבוש" כפי שמתברר מהמשך עדותו של יפתחאל:

(...) "אך המגמה השנייה מדאיגה אף יותר: ברוב הקמפוסים העלו דוברים רבים מהקהל את שאלת האנטישמיות, תוך ניסיון לחבר בין הביקורת על הכיבוש הישראלי, לבין עלייה

⁶⁴ בתוספת פרס כספי כמובן. ראה, http://hebrew.trib.ir/index.php?option=com_content&task=view&id=1726&Itemid=48

⁶⁵ מופיע באתר "מוניטור האקדמיה הישראלית", http://www.israel-academia-monitor.com/index.php?new_lang=he

ברמת האנטישמיות המורגשת לדבריהם באמריקה. קו זה עלה אף מהתבטאויות מהדהדות של בולטים באקדמיה האמריקאית, ובראשם נשיא אוניברסיטת הארווארד, אשר האשים לא מכבר את המבקרים את הכיבוש הישראלי בהיסחפות לאנטישמיות. התבטאויות גזעניות של ארגונים אסאלמיים בארה"ב הוסיפו לאחרונה שמן למדורה. מעבר להתנגדות המובנית לכל גילוי של אנטישמיות, הדאיגה העובדה שהנושא הצליח להתמקם במרכז סדר היום בקמפוסים, וכך השכיח למעשה את שאלת פלסטין. הקהל האמריקאי רצה לדון יותר בצלבי הקרס על קיר הספרייה הציבורית, מאשר בכיבוש הנמשך של פלסטין, בטרור הפלסטיני בישראל, או בהרג הלא נפסק של אזרחים פלסטינים"⁶⁶.

החוקר אלק אפשטיין שהזהיר מפני השתלטות השיח הפוסט ציוני על הקהילייה הסוציולוגית בישראל טוען שהשוואת המפעל הציוני למפעלים הקולוניאליים של המעצמות האירופיות מוביל לדעיכת העניין והמחקר בנושאים ישראלים ציוניים ייחודיים מכיוון ש"הלך הרוח הרדיקלי השורר כיום באקדמיה נוטה לראות בישראל רק מקרה פרטי של צורות דיכוי היסטוריות שהופיעו בכל רחבי העולם בשלב זה או אחר"⁶⁷. למעשה, להשוואת הציונות לקולוניאליזם ישנן השלכות חמורות בהרבה. מדינת ישראל אינה יכולה להסתפק במעמד של חבר שווה ערך בקהילת הנבלים הקולוניאליסטיים והאנטישמיות החדשה הצוברת תאוצה בקמפוסים במערב ובמדינות העולם השלישי, נוטה יותר ויותר להציגה כהתגלמות הרוע העולמי, כמייצגת קיצונית ואלימה במיוחד של "רוח המערב" ושל הדכאנות היהודית-נוצרית, כביטוי המובהק למהות המערב ולכושנותו, וכחוליה קיצונית ואלימה במיוחד של התופעה הכללית שרוח היהדות מניעה ומממשת באופן אוניברסאלי. הצגה דמונית זו של הציונות ומדינת ישראל מלווה באופן נמנע בתפיסות הכוללות הבנה והצדקה של פעולות טרור כנגד מדינת ישראל ואף כנגד קהילות יהודיות ברחבי העולם⁶⁸, ומסתבר שפעילותם של החוקרים הפוסט ציוניים באקדמיה הישראלית מסייעת בעקיפין ואף במישרין להתגברותם של פעולות אלה.

⁶⁶ ראה, שם

⁶⁷ ראה אפשטיין, 2003

⁶⁸ ראה בהרחבה הרצאתו של אילן גור זאב (המשמש כראש בית הספר לחנוך באוניברסיטת חיפה. פוסט ציוני ופוסט קולוניאליסט מובהק בעבר הקרוב שעבר לאחרונה תהליכי התפכחות) בכנס על האנטישמיות החדשה, 22.6.09

2. מיפוי סילבוסים

כלי הבדיקה הראשון, ולמעשה המרכזי ביחס להטיה לכיוון הפוסט ציוני במחלקות לסוציולוגיה היה רשימות הקריאה (סילבוסים) הניתנים לסטודנטים בקורסים. רשימות אלו משקפות במידה רבה את מהלך הקורס, הנושאים הנידונים בו והדעות והעמדות הדומיננטיות העומדות במרכז הדיון האקדמי וזכות לייצוג ולהתייחסות. אמנם, רשימות הקריאה אינן משקפות באופן מלא את מהלך הקורס, וייתכן בהחלט מצב שבו למשל חוקר בעל אוריינטציה ציונית מובהקת יציין ברשימת הקריאה מקורות רבים של חוקרים פוסט ציוניים במגמה להתעמת עימם ולשללם, אך בכפוף להסתייגויות הני"ל, מסתבר שישנה חפיפה מרובה בין ריבוי מקורות פוסט ציוניים בסילבוס להטיה פוסט ציונית של הקורס כולו, באשר הסטודנט נחשף באופן שכזה לאחת הדעות בפולמוס באופן בלתי מאוזן ובלתי שוויוני.

לצורך מיפוי הסילבוסים נאספו רשימות הקריאה בקורסים הרלוונטיים במחלקות לסוציולוגיה באוניברסיטאות: העברית, ת"א, חיפה, באר שבע ובר אילן. תחומי הסוציולוגיה הנם רחבים ועוסקים במגוון נושאים שחלקם לא רלוונטי למחקר הנדון. לכן, נבררו לצורך המחקר הקורסים העוסקים במישרין, בעקיפין, או במסגרת השוואתית, בחברה הישראלית, במדינת ישראל, בהיסטוריה פוליטית, חברתית או אתנוגרפית, של החברה הישראלית מראשית הציונות, ובסכסוך הישראלי-ערבי בכלל והישראלי-פלסטיני במיוחד, ואליהם נוספו קורסי המבוא בסוציולוגיה בהם הסטודנט נפגש עם הפרדיגמות הבסיסיות של התחום.

בסילבוסים של הקורסים בסוציולוגיה התמקדה ההשוואה בין מקורות "ציוניים" למקורות "פוסט ציוניים". מכיוון שרשימות הקריאה בקורסים הנן מגוונות ועמוסות פריטים ביבליוגרפיים אין אפשרות לבדוק כל מקור לגופו, מה גם, שגם בקורסים העוסקים במישרין בנושאים הרלוונטיים למחקר לא כל מקור קשור בהכרח לנושא הנדון, לא כל מקור מביע עמדה מובהקת ציונית או פוסט ציונית וישנם מקורות רבים המביעים עמדה עמומה, גבולנית ולא חד משמעית בסוגיה הנבדקת. ההשוואה שנערכה אפוא היא בין חוקרים המביעים ומייצגים עמדות ציוניות מובהקות לבין חוקרים המביעים ומייצגים עמדות פוסט ציוניות מובהקות. מכיוון שהן לחוקרים הפועלים במסגרת הפרדיגמה הציונית והן לעמיתיהם המשתייכים לאסכולה הפוסט ציונית ישנם תחומי עניין והתמחות נוספים שאינם חופפים וקשורים בהכרח לעמדותיהם אודות הציונות, ההשוואה התמקדה בפריטים ביבליוגרפיים העוסקים במישרין בנושאים הרלוונטיים למחקר. לכן, ההשוואה אינה כוללת מאמרים של חוקרים מהאסכולה הציונית או הפוסט ציונית במידה

והמאמר עוסק, מנתח או מביע עמדה בנושא שאינו קשור במישרין לסוגיה הציונית. מצבת החוקרים מהאגף הציוני ומהאגף הפוסט ציוני שנכללו במסגרת ההשוואתית מופיעים בסעיף הבא.

2.1 מצבת החוקרים הנכללת בהשוואת המקורות בתחום הסוציולוגיה

החוקרים הנכללים ברשימה הנ"ל הופיעו לפחות פעם אחת ברשימות הסילבוסים, **כאשר המקור (מאמר, ספר וכדו') המופיע על שםם עסק במישרין בסוגיה הנוגעת ליחס לציונות**. כל מקור **רלוונטי** של חוקר "ציוני" המופיע ברשימה תויג כמקור "ציוני" וכל מקור **רלוונטי** של חוקר "פוסט ציוני" המופיע ברשימה תויג כמקור "פוסט ציוני". הרשימות מסודרות לפי סדר אלפביתי של שמות המשפחה. חוקרים בכירים בתחום הסוציולוגיה⁶⁹ מסומנים בהדגשה.

חוקרים ציוניים : אבינרי שלמה, אהרונסון רן, **איזנשטדט שמואל, אלמוג עוז**, גביזון רות, גוטווין דני, גורני יוסף, גלבר יואב, **הורביץ דן**, זיסר ברוך, חסון שלמה, טאוב גדי, כהן אשר, לבל אהוד, ליבמן (צ'רלס) ישעיהו, **ליסק משה**, מאוטנר מנחם, עזריהו מעוז, פורת יהושע, צמרת צבי, קארש אפרים, רביצקי אביעזר, שבייד אליעזר, שגיא אבי, שפירא אניטה.

סך הכל – 25 חוקרים, מתוכם 4 סוציולוגים בכירים.

חוקרים פוסט ציוניים : אופיר עדי, אזולאי אריאלה, ארליך אבישי, בויערין דניאל, **בן אליעזר אורי**, בנבנישתי מירון, בשארה עזמי, גימאל אמל, גלילי עמיה ("זוכרות"), גנז חיים, **גרינברג לב**, הלפר גיף, הרצוג זאב (התנ"ך : אין ממצאים בשטח), זרובל יעל, זרטל עידית, חבר חנוך, יונה יוסי, יעקבי חיים, יפתחאל אורן, **כלב דהאן הנרייט, כרמי שולמית**, לאור יצחק, **לוי יגיל**, מוצפי הלר פנינה, **סבירסקי שלמה**, סילברשטיין לורנס, ספרן חנה, עילם יגאל, פילק דני, פלד יואב, פפה אילן, צפדיה ארז, קדמן נגה ("זוכרות"), **קימרלינג ברוך, רבינוביץ' דני, רוזנפלד הנרי**, רוחאנא נאדים, **רם אורי**, רם חגי, שגב תום, שוחט אלה, שלו מיכאל, שמיר רונן, **שנהב יהודה**, שפיר גרשון.

סך הכל – 45 חוקרים, מתוכם 13 סוציולוגים בכירים.

⁶⁹ לסיווג של חוקר כ"בכיר" עשויה להשתרבב מידה של שרירותיות אך נעשה ניסיון להתייחס לפרמטרים אובייקטיביים ככל האפשר : מעמד אקדמי, כמות ותהודה של פרסומים אקדמיים, וכן, ייצוג מרכזי של אסכולה מחקרית מסוימת.

ההשוואה בין שתי הרשימות מספקת אינדיקציה ראשונית להטיה לכיוון הפוסט ציוני בסילבוסים. מספר החוקרים הפוסט ציונים המובהקים שהופיעו פעם אחת לפחות ברשימות הנו כמעט כפול ממספר החוקרים הציונים (45 לעומת 25). מספר הסוציולוגים הבכירים הפוסט ציונים, בעלי הרזומה העשיר בפרסומים אקדמיים, ושלכן, מופיעים פעמים רבות ברשימות הקריאה הנו למעלה מפי שלושה ממספר הסוציולוגים הבכירים הציוניים (13 לעומת 4). יתר על כן, ברשימת החוקרים הציוניים מיעוט קטן מכלל הרשימה כולל חוקרים מתחום הסוציולוגיה, ומרביתם מגיעים מתחומי ההתמחות אחרים, בעיקר מדעי המדינה, היסטוריה ומשפטים. אחוז הסוציולוגים ברשימה ה"פוסט ציונית" הנו גדול בהרבה. בהתחשב בכך שהרשימה לעיל אינה כוללת סוציולוגים מהאסכולה ה"גבולנית"⁷⁰ (לדוגמא: סמי סמוחה) וחוקרים נוספים מהתחום שעמדותיהם הפוסט ציונית הנם מרומזות יותר מאשר מפורשות (לדוגמא: אדריאנה קמפ) מתקבלת תמונה שבה ישנה עדיפות מספרית מכרעת לחוקרים מתחום הסוציולוגיה בעלי העמדות הגבולניות עד פוסט ציוניות, על הסוציולוגים הנאמנים לאתוס הציוני, ברשימות הקריאה של הקורסים. תמונה זו משקפת את הדומיננטיות של הסוציולוגים הביקורתיים באקדמיה הישראלית בהשוואה לעמיתיהם מהאסכולה ה"שמרנית", ואת הבעייתיות שבה נתקל מרצה המעוניין לבנות קורס הוגן ומאוזן בתחומי המחקר הקשורים למדינת ישראל, לסכסוך הישראלי-ערבי, לחברה הישראלית ובעיותיה ולהיסטוריה של הציונות.

מקורות נוספים בהם נעשה שימוש בקורסים הם מקורות "ראשוניים", קרי, כתבים מקוריים של דמויות מרכזיות שנטלו חל בעיצוב ההיסטוריה והמדיניות הציונית. מקורות אלה הנם בעיקר "ציוניים" מובהקים: כתבי בן גוריון, הרצל, ז'בוטינסקי וכדו'⁷¹, ולצורך ההשוואה הם נכללו גם כן ברשימת המקורות הציוניים. מקור נוסף שבו נעשה שימוש הוא סרטים וסדרות תעודה טלוויזיוניות, ואף הם נכללו ברשימת המקורות במידה והם נגעו באופן ישיר בשאלת היחס לציונות.

⁷⁰ ראה לעיל פרק 1, סעיף 2.1

⁷¹ ייתכן שהפנייה למקורות הללו מהווה סוג נוסף של פתרון למרצה המעוניין בהצגה שוויונית ועניינית של האידיאולוגיה הציונית.

2.2 השוואת מקורות בקורסים באוניברסיטאות השונות

ההשוואה הנה כאמור בין מקורות "ציוניים" למקורות "פוסט ציוניים" בקורסים הרלוונטיים במחלקות לסוציולוגיה באוניברסיטאות: העברית, ת"א, בר אילן, באר שבע וחיפה. מקור ציוני/ פוסט ציוני נחשב למקור של חוקר ציוני/פוסט ציוני המופיע ברשימת החוקרים בסעיף 2.1, ועוסק במישרין בסוגיה הנוגעת ליחס לציונות.

2.2.1 האוניברסיטה העברית

שם המרצה	שם הקורס	מקורות ציוניים	מקורות פוסט ציוניים	הערות
מיכל פרנקל	מבוא לסוציולוגיה	0	0	תיאוריות על לאומיות – אנדרסון (קהילות מדומיינות)
ורד ויניצקי סרוסי ועזיזה כוזם	חברה בישראל	1	8	
תמר אלאור	מבוא לאנתרופולוגיה	0	2	
אורנה גולן	תרבויות נוער	2	1	
נעמה אפלייג	אל תקרא לי ציף: אינדיאנים ומיעוטים אתניים וגזעיים אחרים במבט השוואתי ביקורתי	0	5	
רינה ברייר- גארב	חברה ומגדר: מבטים פמיניסטיים על שאלות חברתיות	0	0	אין מקורות פוסט ציוניים מובהקים, אך יש 4 מקורות גבולניים
מירב אהרן	בניין, אומה: בין תכנון לחויית האורבניות בישראל	0	3	
ורד ויניצקי סרוסי	זיכרון חברתי	4	7	

	2	2	העיר כטקסט : ירושלים ות"א	ורד וינצקי סרוסי
--	---	---	------------------------------	------------------

סה"כ: 9 קורסים רלוונטיים

הטיה פוסט ציונית מובהקת **בשני קורסים** : חברה בישראל (1 לעומת 8), אל תקרא לי ציף (0 לעומת 5).

הטיה פוסט ציונית קלה **בשלושה קורסים** : מבוא לאנתרופולוגיה (0 לעומת 2), בניין, אומה (0 לעומת 3), זיכרון חברתי (4 לעומת 7)

אין הטיה, או הטיה לכיוון הציוני **בארבעה קורסים** : מבוא לסוציולוגיה (0 לעומת 0), תרבויות נוער (2 לעומת 1), חברה ומגדר (0 לעומת 0), העיר כטקסט (2 לעומת 2)
תיאוריות על לאומיות : מקור אחד בלבד מופיע בקורס אחד בלבד (מבוא לסוציולוגיה) אנדרסון : קהילות מדומיינות המציג את הלאומיות כתופעה מודרנית ו"מדומיינת".

סה"כ מקורות ציוניים בכל הקורסים : 9

סה"כ מקורות פוסט ציוניים בכל הקורסים : 28

הערה : במחלקה ניתן קורס בנושא : טרור וחברה העוסק בהשפעת הטרור על החברה הישראלית (רויטל סלע – שיוביץ). נושא הקורס הינו ייחודי ובאף אחת מהאוניברסיטאות האחרות לא מתקיים קורס מעין זה במחלקות לסוציולוגיה למרות האקטואליות החריפה שלו.

2.2.2 אוניברסיטת תל אביב

שם המרצה	שם הקורס	מקורות ציוניים	מקורות פוסט ציוניים	הערות
אדריאנה קמפ	פוליטיקה וחברה	0	6	תיאוריות על לאומיות : אנדרסון (קהילות מדומיינות)
ינון כהן	החברה הישראלית	8	30	
אדריאנה קמפ	ארגוני שינוי חברתי	0	0	מתוך 8 ארגונים המנותחים בקורס ארבעה הנם בעלי אג'נדה שמאלית מובהקת : שתי"ל, אדווה, אחותי, מוסאווא. הארבעה האחרים נעדרים צביון פוליטי ברור.
יהודה שנהב	חברה בישראל	13	74 (!!!)	38 מאמרים מכתב העת "תיאוריה וביקורת" כולם בעלי אופי פוסט ציוני מובהק. בין הכותבים : עדי אופיר, עזמי בשארה, עידית זרטל, אורן יפתחאל, אילן פפה ועוד... ⁷²
חנה הרצוג	מגדר וחברה : סוציולוגיה של מגדר ונשים	0	5	
ניסים מזרחי	מבוא לסוציולוגיה	0	7	תיאוריות על לאומיות : אנדרסון (קהילות מדומיינות)
חיים חזן	סוציולוגיה ואנתרופולוגיה של ה"אחרות"	0	6	
חנה הרצוג	נשים ופוליטיקה	3	5	

⁷² וראה על הקורס את מאמרו של הסוציולוג פרופ' אפי יער (שאינו חשוד בימניות פוליטית וב"מקרתזים") "קודם כל יושרה אקדמית", הארץ, 29.6.10 <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1176810.html>

סיגל אלון	ריבוד ואי שוויון	2	0 (!)	למרות הפוטנציאל הבלתי נדלה אין מקורות פוסט ציוניים
יהודה שנהב	קולוניאליזם, אימפריאליזם והתיאוריה הפוסט קולוניאלית	0	31	

סה"כ: 10 קורסים רלוונטיים

הטיה פוסט ציונית מובהקת **בשבעה קורסים**: פוליטיקה וחברה (0 לעומת 6), החברה הישראלית (8 לעומת 30), החברה בישראל (13 לעומת 74) מגדר וחברה (0 לעומת 5), מבוא לסוציולוגיה (0 לעומת 7) סוציולוגיה של האחרות (0 לעומת 6), קולוניאליזם, אימפריאליזם (0 לעומת 31). אין הטיה, או הטיה לכיוון הציוני **בשני קורסים**: נשים ופוליטיקה (3 לעומת 5), ריבוד ואי שוויון (2 לעומת 0)

בעייתי לסיווג: ארגוני שינוי חברתי. אין מקורות פוסט ציוניים אבל ישנה התמקדות בארגוני שמאל רדיקלי.

תיאוריות על לאומיות: מקור אחד בלבד חוזר ומופיע בשני קורסים (פוליטיקה וחברה, מבוא לסוציולוגיה) אנדרסון: קהילות מדומיינות המציג את הלאומיות כתופעה מודרנית ו"מדומיינת".

סה"כ מקורות ציוניים בכל הקורסים: 26 (ללא יהודה שנהב – 5)

סה"כ מקורות פוסט ציוניים בכל הקורסים: 164 (ללא יהודה שנהב – 59)

הערות ותוספות:

א. מתוך המבוא לקורס סוציולוגיה ואנתרופולוגיה של ה"אחרות":

(...) מיפוי מאפייניהן של תפיסות האחרות המשוקעות בפרדיגמות עיוניות אלו יעמיד במרכז דיוני הקורס, תוך ניתוח דוגמאות רלוונטיות של מקרי מבחן, בעיקר מתוך המציאות הישראלית. התנאים החברתיים המעצבים סגנונות של ייצור אחרות והמשא ומתן המתנהל על גבולותיה, דמותה התרבותית ואפשרות הפיכותה, יתבררו כחלק מיחסי הגומלין בין תיאוריה לבין רוח הזמן המנשבת בה. תהליכי הגלובליזציה, סממני העידן הפוסט מודרני, מבני המודרנה הדכאניים, הקהילות המדומיינות של הלאומיות, נוכחותו המתעצמת של הגוף והמגדר וכוחו המצמית של הריבון לנהל ולהשמיד אוכלוסיות של "אחרים" יהוו נקודות מבט להבנת המושג ומופעיו.

2.2.3 אוניברסיטת בר אילן

שם המרצה	שם הקורס	מקורות ציוניים	מקורות פוסט ציוניים	הערות
אורנה ששון לוי	מבוא לסוציולוגיה	0	6	תיאוריות על לאומיות : ארנסט גלנר (המצאה מודרנית)
ניסים ליאון	החברה הישראלית	13	12	
אורלי בנימין	גלובליזציה ושוק העבודה	0	2	
ניסים ליאון	הזיכרון הקולקטיבי	2	3	
ניסים ליאון	פונדמנטליזם בחברה הישראלית	0	0	הפונדמנטליזם מיוחס רק לתנועות חרדיות, ולא ל"גוש אמונים" כמקובל בקהיליית החוקרים.
נדב גבאי	סוגיות בסוציולוגיה פוליטית	1	2	תיאוריות על לאומיות : גלנר ואנדרסון (מודרנית, מדומיינת) לעומת אנתוני סמית (אתנו סימבולית)
ניסים ליאון	דת וחברה בישראל	7	1	הטיה טבעית לקורס העוסק באופן בלעדי בחברה הדתית היהודית בישראל
ברוך שמעוני	אתניות ויחסים אתניים בישראל	1	2	מיעוט המקורות הפוסט ציוניים נובע במידה רבה מבחירת הנושאים. אין התמקדות בפלסטינים וניתן משקל משמעותי לסוגיות נוספות : עולים מרוסיה, מאתיופיה וכדו'

הצגה אוהדת של תנועות שמאל	0	0	תנועות חברתיות וארגונים לשינוי חברתי	אורנה ששון לוי
רדיקליות לעומת הצגה ביקורתית של תנועות ימין (יורחב בהערות ותוספות)				

סה"כ 9 קורסים רלוונטיים:

הטיה פוסט ציונית מובהקת **בקורס אחד** : מבוא לסוציולוגיה (0 לעומת 6)

הטיה פוסט ציונית קלה **בקורס אחד**: גלובליזציה ושוק העבודה (0 לעומת 2)

אין הטיה, או הטיה לכיוון הציוני **בשישה קורסים** : החברה הישראלית (13 לעומת 12), הזיכרון הקולקטיבי (2 לעומת 3), סוגיות בסוציולוגיה פוליטית (1 לעומת 2), אתניות ויחסים אתניים בישראל (1 לעומת 2), דת וחברה בישראל (7 לעומת 1)

בעייתי לסיווג: תנועות חברתיות וארגונים לשינוי חברתי. אין מקורות פוסט ציוניים אבל ישנה הצגה אוהדת של ארגוני שמאל רדיקלי לעומת הצגה ביקורתית של ארגוני ימין.

תיאוריות על לאומיות: שלושה מקורות על לאומיות מודרנית, "מדומינת", מקור אחד על לאומיות אתנו-סימבולית.

סה"כ מקורות ציוניים בכל הקורסים: 24

סה"כ מקורות פוסט ציוניים בכל הקורסים: 28

הערות ותוספות:

בקורס "תנועות חברתיות וארגונים לשינוי חברתי" בולטת ההטייה השמאלית. תנועות שמאל רדיקלי מיוצגות בעיקר דרך עדות עצמית של פעילים מרכזיים בארגונים, ותנועות הימין "מיוצגות" מבעד למבטם הביקורתי של החוקרים. תנועות השמאל המופיעות בסילבוס: הורים נגד שתיקה, הפנתרים השחורים, נשים בשחור, השנה ה-21, מחסום Watch. ארגוני הימין המופיעים בסילבוס: גוש אמונים, המחותרת היהודית, תנועת "כך".

2.2.4 אוניברסיטת בן גוריון

שם המרצה	שם הקורס	מקורות ציוניים	מקורות פוסט ציוניים	הערות
דניאל ממן	החברה הישראלית	7	7	
ניצה ברקוביץ'	החברה האזרחית וארגונים לא ממשלתיים	0	6	
אורי רם	הסוציולוגיה של מעמדות בישראל	13	24	
גילי ברוך	חברה, מרחב וכוח	1	25	א. תיאוריות על לאומיות : אנדרסון (קהילות מדומינות) ב. הקורס יכול לככב באתר של "זוכרות". מגויס לחלוטין לנרטיב שמאלי- רדיקלי ואנטי ציוני
ניצה ברקוביץ'	משפחה ועבודה : פרטי / ציבורי	0	3	
דניאל דה מלאך	סוגיות יסוד בסוציולוגיה היסטורית	2	4	
נדב גבאי	סוציולוגיה היסטורית : פרספקטיבות ושיטות מחקר	7	15	תיאוריות על לאומיות : אנדרסון (קהילות מדומינות)
לב גרינברג	סוציולוגיה פוליטית	0	0	תיאוריות על לאומיות : אנדרסון (קהילות מדומינות)
לב גרינברג	כלכלה, פוליטיקה ומדינה	0	3	
איסמעיל נאשף	שיטות מחקר איכותניות	0	4	
ניצה ברקוביץ'	תיאוריות ארגוניות	0	4	
עירית דקל	הסוציולוגיה של מעמדות	3	14	

שליטת הצבא בעצם כגוף מיליטריסטי וכוחני, טענות לשימוש במיליטריזם ככלי לקידום מטרות מעמדיות של האליטות הציוניות, דיכוי, הדרה של אוכלוסיות מנושלות וכו', קריאה למעבר ל"צבא פוסט מודרני" שמשמיותו העיקריות אינן לוחמניות.	6	0	אנתרופולוגיה של צבא וצבאיות	דגנית מאור
--	---	---	--------------------------------	------------

סה"כ 13 קורסים רלוונטיים:

הטיה פוסט ציונית מובהקת **בשמונה קורסים**: החברה האזרחית וארגונים לא ממשלתיים
(0 לעומת 6), הסוציולוגיה של מעמדות בישראל (13 לעומת 24), חברה, מרחב וכוח (1 לעומת 25),
סוציולוגיה היסטורית: פרספקטיבות ושיטות מחקר (7 לעומת 15), שיטות מחקר איכותניות
(0 לעומת 4), תיאוריות ארגוניות (0 לעומת 4), סוציולוגיה של מעמדות (3 לעומת 14),
אנתרופולוגיה של צבא וצבאיות (0 לעומת 6)
הטיה פוסט ציונית קלה **בשלושה קורסים**: משפחה ועבודה: פרטי/ ציבורי (0 לעומת 3), סוגיות
יסוד בסוציולוגיה היסטורית (2 לעומת 4), כלכלה, פוליטיקה ומדינה (0 לעומת 3)
אין הטיה, או הטיה לכיוון הציוני **בשני קורסים**: החברה הישראלית (7 לעומת 7), סוציולוגיה
פוליטית (0 לעומת 0).
תיאוריות על לאומיות: 3 מקורות על לאומיות "מדומיינת" (אנדרסון)

סה"כ מקורות ציוניים בכל הקורסים: 33

סה"כ מקורות פוסט ציוניים בכל הקורסים: 115

2.2.5 אוניברסיטת חיפה (דגימה חלקית)⁷³

שם המרצה	שם הקורס	מקורות מקורות ציוניים	מקורות פוסט ציוניים	הערות
מאגד אל חא'ג	מבנה חברתי של ישראל	14	26	
סמי סמוחה	יחסים אתניים בעולם ובישראל	14	23	תיאוריות על לאומיות : אתנו סימבולית – 6 מקורות (כולם אנתוני סמיית), מודרנית, "מדומיינת" – 6 מקורות (אנדרסון – 2, הובסבאום, גלנר ושניים נוספים
דלית שמחאי	מבנה חברתי של ישראל	1	8	המקור ה"ציוני" – פריט רשות, שאר המקורות - חובה
יובל יונאי	יחסי פלסטינים- יהודים בישראל	1	6	
יובל יונאי	תיאוריות בסוציולוגיה – תואר שני	1	2	תיאוריות על לאומיות – אנדרסון (מדומיינת)
סמי סמוחה	קבוצות לא שולטות בישראל	17	30	
דבורה ברנשטיין	אי שוויון במחקר חברתי	5	7	
דבורה ברנשטיין	סוגיות בחברה הישראלית בכתיבה אקדמאית ובסרטים תיעודיים	1	3	

⁷³ לחלק מהסילבוסים בקורסים הרלוונטיים לא התאפשרה נגישות מטעמים פרוצדוראליים

סה"כ 8 קורסים רלוונטיים:

הטיה פוסט ציונית מובהקת **בחמישה קורסים**: מבנה חברתי של ישראל (14 לעומת 26), יחסים אתניים בישראל ובעולם (14 לעומת 23), מבנה חברתי של ישראל (1 לעומת 8), יחסי פלסטינים – יהודים בישראל (1 לעומת 6), קבוצות לא שולטות בישראל (17 לעומת 30)

הטיה פוסט ציונית קלה **בשני קורסים**: אי שוויון במחקר חברתי (5 לעומת 7), סוגיות בחהרה הישראלית בכתיבה אקדמאית ובסרטים תיעודיים (1 לעומת 3)

אין הטיה, או הטיה לכיוון הציוני **בקורס אחד**: תיאוריות בסוציולוגיה (1 לעומת 2)

תיאוריות על לאומיות: 6 מקורות על לאומיות אתנו – סימבולית (כולם אנתוני סמית), 7 מקורות על לאומיות מודרנית "מדומיינת"

סה"כ מקורות ציוניים בכל הקורסים: 54

סה"כ מקורות פוסט ציוניים בכל הקורסים: 105

2.3.6 טבלה מסכמת – מיפוי סילבוסים במחלקות לסוציולוגיה באקדמיה הישראלית

אוניברסיטה	מספר קורסים רלוונטיים	הטיה פוסט ציונית ברורה	הטיה פוסט ציונית קלה	אין הטיה או הטיה לכיוון הציוני	סה"כ מקורות ציוניים	סה"כ מקורות פוסט ציוניים
העברית	9	2	3	4	28	9
תל אביב	10	7	0	2	164	26
בר אילן	9	1	1	6	28	24
בן גוריון	13	8	3	2	115	33
חיפה (חלקי)	8	5	2	1	105	54
סה"כ	48	23	9	15	440	146

3. ספרי לימוד וכתבי עת מרכזיים שהופיעו בסילבוסים – ציטוטים נבחרים

בפרק זה מובאים ציטוטים נבחרים מרשימה מדגמית של ספרי לימוד בסילבוסים של הקורסים הרלוונטיים בסוציולוגיה. בעוד הפרק הקודם המחיש את חוסר האיזון בין מסרים ציוניים למסרים פוסט ציוניים ברשימות הסילבוסים, פרק זה מאפשר לטעום ולהתרשם מתוכנם של המסרים הללו. מטרת הפרק אינה לערער על החופש האקדמי ועל הלגיטימציה לומר ולפרסם הגיגים המבקרים את הציונות ומערערים על הנחות היסוד שלה, אלא להמחיש את ההיקף והאינטנסיביות של מסרים פוסט ואנטי ציוניים אליהם נחשפים הסטודנטים לסוציולוגיה באקדמיה הישראלית, בספרות הנחשבת מבחינתם לפחות, כתלמידים לתואר ראשון כאמת מחקרית צרופה ומבוססת. רשימת הספרים שנבחרה היא מדגמית, מכיוון שהזרם הסוציולוגי הביקורתי הנו יצרני ופורח, במסגרת המחקר הנוכחי לא הייתה אפשרות ממשית לעבור על כל הפרסומים שהופיעו בסילבוסים השונים. אי לכך, נבחרו בעיקר ספרים שהופיעו בתדירות גבוהה ברשימות השונות. הסכנה שבשליפת ציטוטים אקראיים מטקסט הנה ברורה – הוצאת הדברים מהקשרם ועיוות מכוון של כוונותיו, עמדותיו וממצאיו של הכותב. בפרק זה נעשה מאמץ לשקף דברים כהווייתם, לא להוציא ציטוטים מהקשרם, אלא להביא את הציטוטים המשקפים באופן הוגן וממצה את העמדה, הטענה והלך הרוח של הפסקה, הפרק, המאמר והספר ממנו הם הובאו. דילוגים על חלקים בטקסט המסומנים באופן הבא (...)

ככלל, הציטוטים משקפים ומבהירים את עיקרי הטענות של האסכולה הביקורתית, הפוסט ציונית, ביחס לציונות ולמטרותיה, בווריאציות שונות הממחזרות טיעונים בסיסיים דומים וחוזרות על עצמן בשינויי סגנון ונוסח. טיעונים אלה נידונו בהרחבה בפרק הראשון ולהלן ריכוז מתומצת שלהם כפי שהוא מופיע בספרים ובמאמרים המצוטטים:

הציונות הנה מפעל קולוניאליסטי במהותו שהתממש דרך ובאמצעות הדרתה ונישולה של האוכלוסייה (האומה) הפלסטינית המקומית הילידית. האינטרס הבסיסי של האבות המייסדים של הציונות וקבוצות האליטה שצמחו ממנה היה השגת כוח ושליטה ולשם כך הומצא ו"דומיין" האתוס הציוני – לאומי. התאווה לקרקע ולכיבושים הנה מניע מרכזי של הקולוניאליזם הציוני. הריבוד החברתי, ואפלייתו ודיכוי של המיעוט הערבי - פלסטיני הנו מהותי לסדר הציוני ומתחייב ממנו, שכן הקולוניאליזם נבנה ומתבסס על נישולה והדרתה של אוכלוסיית הילידים ועל ניצול משאביה. ציבור עולי עדות המזרח (ה"יהודים הערבים") נתפס ע"י האליטה הציונית כפרולטריון חיוני והכרחי לביסוסו של המפעל הקולוניאלי הציוני, ומעמדו הנחות בהיררכיה הסוציו –

אקונומית הנו תוצר של מדיניות ציונית מכוונת. האפליה המובנית בסדר הציוני – לאומי פוגעת באוכלוסיות חלשות נוספות כמו אוכלוסיית הנשים. המיליטריזם הנו מרכיב מרכזי בהווי ובהוויה הציונית. הוא פותח ושוכלל בגלל אינטרסים חומריים של האליטה הציונית שבחרה במודע בדרך המיליטריסטית לניהולו ולהעצמתו של הסכסוך ה"ציוני – פלסטיני" ודחתה ממניעים אינטרסנטיים, אפשרויות של פתרון בדרכי שלום לסכסוך. ה"נכבה" הפלסטינית ב"מלחמת 1948" הנה תוצאה של מדיניות מתוכננת ומכוונת של מנהיגי הציונות ושל האתוס המיליטריסטי נטול העכבות המוסריות שטופח בארגונים הצבאיים והצבאיים למחצה ביישוב. הצירוף מדינה יהודית ודמוקרטית הנו אוקסימורון. מדינה דמוקרטית אינה יכולה להיות יהודית ומדינה יהודית אינה יכולה להיות דמוקרטית. לכן, וכדי לתקן את כל העוולות המובנות בסדר הציוני – לאומי יש צורך ב"אזרוח" החברה הישראלית. משמעותו המעשית של אזרוח זה היא ביטול עליונותם ועדיפותם של הנרטיב הציוני - יהודי – לאומי, ושל סמלי הציונות (דגל, המנון וכו') על שאר הנרטיבים והסמלים, ביטול יהדותה של המדינה והחוקים המפלים הנגזרים ממנה (חוק השבות, ובכלל הפרדה מוחלטת של הדת מהמדינה), וכינונה של "מדינת כל אזרחיה" בה ישרור שוויון אזרחי גמור בין הבודדים, התרבויות והקבוצות האתניות השונות בחברה הישראלית. תיקון עולותיה של הציונות חייב לכלול גם הכרה ב"נכבה" ובעברה הפלסטיני של הארץ, ופתרון בעיית הפליטים מ"מלחמת 1948", ע"י מימוש ברמה כזו או אחרת של זכות השיבה. כל זאת, בנוסף להפסקתו המיידית של ה"כיבוש" ולפירוקם המידי והמלא של ההיאחזויות הקולוניאליות (ההתנחלויות) בשטח הפלסטיני הכבוש.

מאגר נוסף ומרכזי לפרסומים אקדמיים ולחומרים לימודיים לקורסים הוא כתבי העת האקדמיים. המצאי העצום של כתבי העת והקף הפרסומים הקשה מאוד על בדיקה, אפילו מדגמית של הטקסטים הרלוונטיים. מכיוון שמאמרים רבים המופיעים בכתבי העת המרכזיים בתחום קובצו לאסופות ונערכו בספרים שייסקרו להלן, ומכיוון שהטיעונים הבסיסיים, התיאוריות הדומיננטיות, הניתוח והמסקנות חוזרים על עצמם למעשה בווריאציות סגנוניות שונות, סקירה אפילו מדגמית של מאמרים בכתבי העת המרכזיים הייתה מהווה חזרה מעייפת ומיותרת על הנכתב והנאמר והוחלט לוותר עליה.

כאמור, הציטוטים המובאים בחלק זה הנם מספרי לימוד ה"מכבים" ומופיעים תדירות ברשימות הסילבוסים במחלקות לסוציולוגיה. ככלל, הספרים מוצגים על פי תדירות הופעתם בסילבוסים, למעט ספרים העוסקים באותו נושא המופיעים בסמיכות זה לזה.

3.1 החברה הישראלית – היבטים ביקורתיים

ספר זה, הוא הפופולארי והנפוץ ביותר ברשימות הסילבוסים בסוציולוגיה. הספר הנו אסופת מאמרים נבחרת של זרם הסוציולוגים הביקורתיים בעריכת אורי רם. רובם ככולם של הפרסומים לוקטו מתוך במות מכובדות ונחשבות כולל כתבי עת יוקרתיים באנגלית, אך המקור המרכזי לחלק גדול של המאמרים הוא כתב העת "תיאוריה וביקורת", ביטאונם המרכזי של הסוציולוגים הביקורתיים ובכלל של הזרם הפוסט ציוני באקדמיה הישראלית.

אורי רם - החברה ומדע החברה: סוציולוגיה ממשדית וסוציולוגיה ביקורתית בישראל

(עמ' 39-7)

(עמ' 9) הסוציולוגיה הביקורתית רואה את עצמה כמחויבת לערכים מסומים ולקידומם, ולביקורת הסדר החברתי הקיים. (...) המכנה המשותף לסוציולוגים הביקורתיים: הטענה שישנה פסגה גבוהה יותר מפסגת החזון הציוני שממנה ניתן להשקיף על המציאות העכשווית. הנחת המוצא אותה באה הסוציולוגיה הביקורתית לקעקע היא כי החברה הישראלית הנה שם נרדף לחברה היהודית בארץ ישראל.

ההבדל בין 1948 ל-1967 (עמ' 31):

מעבר מקולוניזציה טהורה⁷⁴ המוגבלת בתביעותיה הטריטוריאליות שהייתה אופיינית לתנועת העבודה, לקולוניזציה טהורה מוחלטת, האופיינית לימין הלאומני ומאופיינית בשאיפה להתפשטות טריטוריאלית בלתי מוגבלת בלא להתחשב בהרכב האוכלוסייה.

גרשון שפיר – קרקע, עבודה ואוכלוסייה בקולוניזציה הציונית: היבטים כלליים וייחודיים

(עמ' 119-104)

המאמר נכתב במקור בשנת 1979 בכתב העת הניאו-מרכסיסטי "מחברות למחקר ולביקורת" שהופיע בהוצאת אוניברסיטת חיפה. שפיר עומד במאמר על כך שה"קולוניאליזם" הציוני לא החל ב"כיבוש" של 1967 ובהקמת ההתנחלויות, והוא למעשה טבוע בקוד הגנטי של הציונות מראשיתה. כפי שהוזכר במבוא ההשוואה בין המפעל הציוני לקולוניאליזם האירופי היא פשטנית, מגמתית ומתעלמת מהבדלים יסודיים ועקרוניים בין שתי התופעות וביניהן: הזיקה הדתית-תרבותית היסטורית לארץ ההגירה והמניע חסר התקדים של החייאת מורשת עתיקה, תפיסת השטח ע"י רכישת אדמות ולא ע"י כיבוש (ולמעשה, שימוש בכוח רק לאחר הפרעות וכתגובה

⁷⁴ "קולוניזציה טהורה" הנה אחת מארבעת הדגמים של קולוניזציה המוכרים בספרות המחקרית. זכות הבכורה של החלת של הדגם הנ"ל על המפעל הציוני שייכת לגרשון שפיר.

להן), שאיפה להשגת רוב כתנאי לתביעת שליטה וריבונות ובאמצעות עלייה ולא גירוש או השמדה של אוכלוסיית הילידים כבאוסטרליה או ארה"ב, חסרון במשאבים טבעיים בארץ ההגירה, ייבוא של הון פרטי ולאומי לארץ בניגוד לדפוס הניצול הקולוניאלי ועוד⁷⁵.

עמ' 105: (...) "מאז שנות ה-70 המאוחרות החלה להתגבש בקרב חוקרים ישראלים, ואף בדיון הציבורי הכללי, גישה חדשה וביקורתית. מנקודת הראות של גישה זו נכון הוא למתוח השוואה בין ההתיישבות הישראלית העכשווית, והתצורה החברתית הישראלית הנוצרת כיום, לבין חברות קולוניאליות אחרות כגון אירלנד הצפונית, אלג'יריה הצרפתית או דרום אפריקה. חסידי גישה זו הם ממבקריה של ההתיישבות היהודית בגדה המערבית וברצועת עזה לאחר מלחמת 1967, והם נוהגים לערוך אבחנה חדה בין התיישבות זו, אותה הם דוחים, לבין ההתיישבות במישור החוף ובעמקים לפני 1948, אותה הם מקדשים. לפיכך הם חייבים לראות את ההתיישבות המאוחרת – ההתנחלויות כתופעה חדשה וכתפנית הכרוכה, כביכול בשינוי רדיקלי שחל בתרבות הפוליטית הישראלית לאחר 1967. עולה מגישתם כי אתונה הקולוניאליסטית נולדה בוגרת בקפיצה מראש אביה זאוס הסוציאליסט. יחד עם זה, הדמיון המובהק בין שני גלי ההתיישבות הללו מאפשר לחלק אחד מתנועת העבודה (ה"ימין" שלה) להזדהות עם ההתיישבות החדשה, בעוד חלק אחר של התנועה (ה"שמאל" שלה) חש שייחודו ההיסטורי נגזל.

הפרספקטיבה הזו שמתחילה את מניין ההיסטוריה הישראלית מחדש עם הכיבוש ב-1967, או עם ה"מהפך" ב-1977, מתעלמת מן הדמיון שבין ההתיישבות שלפני 1948 לבין זו שאחרי 1967. בכך היא מחמיצה את האפשרות ללמוד מן ההווה לגבי העבר וללמוד מן העבר לגבי ההווה, ולהשתמש בתובנה הכפולה המושגת להערכה מחודשת של הגישות המקובלות לניתוח הסוציולוגי-היסטורי של החברה הישראלית. מבחינתי, לעומת זאת, ייחוס מימד קולוניאלי לישראל שלאחר 1967 מהווה הזמנה פתוחה לבדיקה מחודשת של ההכחשה הנמרצת של כל היבט כזה בהתיישבות הציונית המוקדמת. נראה לי, על כן, כי יש הכרח בגישה תיאורטי מסוגלת להבין את ההמשכיות בין תקופת הייסוד של החברה הישראלית-יהודית בארץ ישראל העות'מאנית והמנדטורית לבין תקופת המדינה העצמאית והתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים ועליית הליכוד לשלטון. ברוח זו אטען, ראשית, כי יש דמיון עקרוני, אף אם יש שוני מסוים, בין ההתיישבות הציונית לבין תהליכי הקולוניזציה האירופית מעבר לים, ושנית, כי את השינויים שחלו בחברה הישראלית לאחר

⁷⁵ ראה גלבר, 2007

1967 יש להבין לא כמעבר מחברה ציונית-סוציאליסטית לחברה ימנית-קולוניאלית אלא כהמשכיות של הפרויקט הקולוניאלי תוך מעבר משיטת קולוניזציה אחת לאחרת.

עזמי בשארה – על שאלת המיעוט הפלסטיני בישראל

(עמ' 203-221)

במאמר שהופיע במקור בכתב העת "תיאוריה וביקורת" (1993) פורש בשארה את טיעונו המרכזי, לפיו היעד האסטרטגי של ערביי ישראל צריך להיות "מדינת כל אזרחיה" שבמסגרתה תוענק להם אוטונומיה תרבותית.

עמ' 215: "במקרה של הערבים בישראל העניין האזרחי איננו עומד בפני עצמו, אלא מהווה חלק מן השאלה הלאומית. ללא מימד זה הופכת שאלת התקציבים לעניינם של ראשי מועצות ואיננה מגויסת לפעילות פוליטית. האלמנט הלאומי ייכנס שוב לתמונה לא דרך הדגשת השורשים הפלסטיניים או הקשרים עם אש"ף (האסטרטגיה של התנועה המתקדמת), כלומר בצורה חיצונית המשעתקת את הניתוק, אלא מבפנים, כלומר רק אם יוגדר המושג "אזרחות" עד הסוף, כאשר יצאו הערבים בישראל בתביעה שהמדינה תיהפך למדינת כל אזרחיה. זוהי תביעה אזרחית בכל מובן ליברלי של המילה, אבל היא מבוססת על סימן שאלה בנוגע למהותה של המדינה".

עמ' 216: ... העיקר הוא שאנו חיים במדינה של רפובליקניזם אתני מהסוג הגרוע ביותר. ישראל יזציה כאופציה תרבותית פוליטית פירושה דחיקה אל השוליים, כלומר, לגזור על עצמך לחיות מחוסר זהות בשולי חברה ההופכת גיור דתי או פטריאטיזם ביטחוניסטי לקריטריונים להשתייכות לקולקטיב. (...) הדה פוליטיזציה של המציאות מתרחשת לאחרונה במגזרים רבים. החינוך הערבי עוסק במפעלי דיאלוג ודו – קיום יהודי – ערבי אשר גורמים לדה פוליטיזציה של המציאות, על ידי הפיכת הפוליטיקה לסוג של דינאמיקה קבוצתית בין תלמידים ומורים יהודים וערבים. לצד זה הולך ומתפשט סוג חדש של התארגנויות ומוסדות שמטרתם לשדל את הממשלה לעסוק בענייני המגזר הערבי. תפישתם העיקרית של אלה היא, שסוד הבעיה הוא רשלנותה או התרשלותה של הרשות המבצעת, ולא הנחות היסוד הפוליטיות. תופעות אלה הן סימפטום של משבר פוליטי ולא פתרון למשבר הזה. את המשבר הפוליטי אפשר לפתור בדרך פוליטית, על ידי הצבתה של פרוגרמה חדשה ובאמצעותם של כוחות חדשים.

עמ' 219: ...במסגרת האוטונומיה התרבותית יש להעביר למועצה נבחרת של הערבים בישראל את כל הסמכויות הנוגעות למיעוט הלאומי הפלסטיני, בין היתר, מערכת החינוך על תכניה, אמצעי התקשורת הממלכתיים בערבית וכן הסמכות להתערב בכל הנוגע לתוכניות פיתוח המגזר הערבי, כולל החזרת אדמות מופקעות אם יהיה צורך בכך, בהתייעצות עם השלטון המרכזי. (...). דבר אחד צריך להיות ברור: כל אוטונומיה המוצעת במצב הנוכחי וכתחליף לשוויון היא הצעה הנדחית על הסף כי היא תנציח ותמסד את האפליה. אוטונומיה תיתכן רק במדינה שהיא מדינת כל אזרחיה. כלומר, אוטונומיה כשלעצמה איננה פתרון. היא משלימה את הפתרון גם במקרה של השטחים הכבושים וגם במקרה של הערבים בישראל. כל ניסיון להציג את האוטונומיה כתחליף לשוויון הוא ניסיון שאין לו על מה להתבסס היסטורית או תיאורטית או ערכית, אם השוויון הוא ערך יסוד שממנו נגזרים ערכים אחרים.

אלה שוחט - לדובב את השתיקות : ייצוג האישה והמזרח בקולנוע הישראלי

(עמ' 245 - 252)

אלה שוחט שייכת לאסכולת ה"פוסט ציונות המזרחית" וכתבלין מאשימה גם את המיליטריזם הציוני בהדרת ובאפליית הנשים ובדחיקתן לשולי המרחב הציבורי. המאמר המתפרסם בספר הופיע במקור בשנת 1991 במסגרת אסופת מאמרים באנגלית בנושא נשים בישראל.

... תעשיית הקולנוע, לא זו בלבד שהיא נשלטה על ידי גברים, אלא שהיא גם קידמה עניינים גבריים, בהתייחסה אל נושאי נשים רק במידה שהם היו רלוואנטיים לרטוריקה הלאומנית. אי אפשר, למעשה, לדבר על שיח פמיניסטי אלטרנטיבי בתרבות הישראלית, לא רק בגלל המיליטריזם שלה אלא גם בגלל מורשת האתוס של הצבר הלאומן: הצבר המיתולוגי, אב הטיפוס של היהודי החדש ההולך ומתעצב בארץ ישראל, היווה את האנטיתזה הגברית לתדמית (הציונית) של היהודי הגלותי ה"נשי". (...). הסטריאוטיפ הציוני של היהודי הגלותי כקורבן סביל ושל הצבר כגואל פעיל, הנציח באופן סובלימינאלי שיח המעוצב על ידי ההבדלים הבין-מיניים בחברה, שבו הקשיחות הגברית הועלתה על נס בדרך שחתרה תחת האפשרות ליצור פרספקטיבה פמיניסטית.

בהמשך, מציגה שוחט את התפיסה הציונית כ"אירופו-ישראלית" ולפיה תרבות יהודי המזרח נידונה לכיליון, תפיסה זו קיבלה לטענתה את השראתה מתפיסות קולוניאליסטיות מקבילות.

"גבעה 24 אינה עונה" מרמז גם על ה"מחיר" ששילמו המזרחים תמורת "גאולתם" מן "החטא הקדמון" של השתייכות למזרח – המלחמה נגד הערבים. החלטת האו"ם לפיה גבעה 24 שייכת לישראל – החלטה שאף אחד מארבעת הלוחמים לא נותר בחיים כדי לממשה – מוצגת כתוצאה של לפיתת דגל ישראל בידה של התימנייה ההרוגה. הסיקוונס מרמז באופן סמוי על טיבם האירוני של ה"שוויון" וה"גאולה" שלה: הודות להקרבתה העצמית היא מתקבלת לבסוף כגיבורה – למרות שעל פי הסרט אין לה כלל סיפור משלה. הסיפור – היסטוריה שלה מתחיל כאן, באקט הציוני הזה, ולא לפניו, והוא יסופר מעתה אך ורק באמצעות הנראטורים הגבריים המערביים, יהודים ולא יהודים כאחד. (וכל ההיסטוריה ה"יהודית" – ערבית", שלה נידונה למחיקה ולטמיון)

אבישי ארליך – חברה במלחמה: הסכסוך הלאומי והמבנה החברתי

(עמ' 253-274)

אבישי ארליך שייך לאסכולה המיליטריסטית, המדגישה את ההיבט המיליטריסטי הקיצוני הטבוע לטענתה את בהווי ובהוויה הישראלית, ומהווה גורם מרכזי בבחירה מודעת בפתרונות צבאיים לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. במאמר טוען ו"מוכיח" ארליך שרק הפריזמה הניאו קולוניאלית יכולה להסביר באופן המלא והמקיף ביותר את שורשי הסכסוך והתפתחותו ההיסטורית.

גישות סוציולוגיות ומחקריות קיימות מואשמות ע"י ארליך בכך שבהם

"הסכסוך, כהיבט הבסיסי ביותר של ההתפתחויות בפלסטינה, אינו משולב אנאליטית במסגרת התיאורטית של השיח הסוציולוגי: הוא אינו מובן כהיבט הטבוע במהותו של הפרויקט הציוני. הוא אינו נתפס ומוסבר כמצב שההתנחלות היהודית עצמה מעוררת וממריצה ושאליו – אל הסכסוך – היא מתאימה את עצמה ומגיבה ככל שהוא מתפתח" (עמ' 260).

גישות אחרות מתעלמות "מהאקסקלוסיביות (הסגירות) כלפי לא יהודים כהיבט מהותי של מבנה המדינה היהודית-ציונית ומאי אפשרות ההתקבלות של ערבים למבנה זה. הוא מתעלם מהתפתחות המבנה של החברה הערבית בישראל כתוצאה מן הסכסוך והכיבוש ומהיותה מיעוט נישלט ומופלה" (לקטגוריה זו משייך ארליך סוציולוגים מהאסכולה הגבולנית, כסמוחה)

הגישה הנכונה על פי ארליך היא ניתוח הסכסוך במסגרת מודל החברה הקולוניאלית המתנחלת (עמ' 263), שבו הקולוניזציה היהודית עסוקה כל העת בפרויקט תפיסת החזקה על אדמות והתנחלות עליהן, כאשר האמצעים משתנים בהתאם לעוצמת הכוח הנתון ברשותה. הסכסוך הוא תולדה הכרחית ומחויבת של האוכלוסייה הערבית-ילידית לתהליך הנישול, ההדרה והדיכוי המתמשכים ומתעצמים ככל שהעוצמה הציונית מתגברת ומשתמשת למטרותיה באמצעים אלימים וברוטאליים יותר ויותר.

3.2 אי /שוויון

אסופת מאמרים קצרים (רובם בסדר גודל של פחות מ-10 עמודים) בעריכת אורי רם וניצה ברקוביץ' הסוקר מוקדים של אי שוויון בחברה הישראלית. רבים מהמאמרים נכתבו ע"י הזרם הביקורתי וחוזרת בהם בווריאציות שונות הטענה שאי השוויון בחברה הישראלית הוא תוצר הכרחי של האתוס הציוני-לאומי ורק ביטולו והחלפתו באתוס אזרחי-דמוקרטי יקדם שוויון אמיתי בחברה. ספר זה הנו גם כן אחד המצוטטים ביותר בסילבוסים בסוציולוגיה.

אזרחות – יואב פלד

(עמ' 31-37)

במאמר מסביר פלד, איש מדעי המדינה מדוע רק שיח האזרחות הליברלי יכול לבסס דמוקרטיה אמיתית. מימושו המלא של "שיח" זה מוביל כידוע לביטול יהדותה של המדינה ולכינון "מדינת כל אזרחיה" שהוא אכן החזון המועדף על פלד. בסיום (עמ' 35) מוסיף פלד את הטיעון החתרני לפיו השיח הרפובליקני אומץ ע"י האליטה הקולוניאלית הציונית במגמה "להעניק לגיטימציה לזכויות היתר שנטלה לעצמה".

עמ' 31: "מסמך היסוד של מדינת ישראל, הכרזת העצמאות, מגדיר את המדינה כמדינת העם היהודי וכמדינה דמוקרטית בעת ובעונה אחת. הגדרה כפולה זו נשענת על שתי תפיסות שונות ומנגדות של אזרחות, שמקורן בשני שיחי אזרחות שונים: שיח האזרחות הליברלי, לפיו נהנים האזרחים, באופן הגדרתי, משוויון זכויות מלא כפרטים (ועקב כך גם משוויון חובות), ושיח האזרחות האתנו לאומי, לפיו השתייכות לקהילה הפוליטית וזכויות האזרח הנובעות ממנה, מעוגנות בזהות תרבותית מולדת. בישראל מתקיים גם שיח אזרחות שלישי, שיח האזרחות הרפובליקני, שעל פיו הזכויות אינן נתונות באופן שווה לכל

הפרטים (השיח הליבראלי), אך גם אינן נתונות באופן שווה לחברי הקהילה השיוכית (השיח האתנו-לאומי) אלא הן כרוכות במידת התרומה לחברה".

בהמשך, (עמ' 33) – טיעונים רפובליקניים מאפשרים את הצדקת הדרתם של הפלסטינים מחברות בקהילה הפוליטית הישראלית, מבלי להידרש לטיעונים אתנו לאומיים שהם בלתי ליברליים בעליל. "הפלסטינים, על פי שיח האזרחות הרפובליקני אינם ראויים להשתייך לקהילה הפוליטית, לא משום שהם אינם יהודים, אלא משום שבתור אלה שמידם צריכה הרץ להיגאל, הם אינם יכולים לקחת חלק במפעל הגאולה הציוני. מלכודם של הפלסטינים בשיח האזרחות הרפובליקני בא לידי ביטוי מוחשי ביותר בשאלת השירות הצבאי: רובם אינם משרתים בצבא וזאת מכיוון שהמדינה איננה מעוניינת לגייס אותם. אך העובדה שהם אינם משרתים משמשת הוכחה מכרעת לכך כי הם אינם תורמים לסדר החברתי המשותף ואינם זכאים, על כן, למעמד אזרחי שווה.

הדרתם של הפלסטינים מהקהילה הפוליטית הישראלית נובעת אם כן באורח בלתי נמנע מהגיונו הפנימי של שיח האזרחות האתנו-לאומי, אולם היא מוצדקת במונחים רפובליקניים ולא אתנו-לאומיים, מה שעושה אותה קבילה עבור שיח האזרחות הליברלי".

בהמשך – מאשים פלד את השיח הרפובליקני והאתנו לאומי בהדרת המזרחיים, והנשים (עמ' 34) ובסיום (עמ' 35) תיאורית הקונספירציה הפוסט מודרנית – "הכול אינטרסים"

"עד לשנים האחרונות, אם כן, השתמשה האליטה היהודית-אשכנזית-גברית של ישראל בתפיסה הרפובליקנית של אזרחות כדי להעניק לגיטימציה לזכויות היתר שהיא נטלה לעצמה באמצעות שליטתה במדינה ובמוסדות ציבוריים אחרים, בשעת מימוש המיזם הקולוניאלי הציוני".

דמוקרטיה בישראל – אורן יפתחאל

(עמ' 116-125)

אורן יפתחאל מקבל במה נוספת, אחת מני רבות להצגת ולהפצת תיאורית האתנוקרטיה מבית מדרשו. בנוסף, וכמסקנה בלתי נמנעת מהתיאוריה מפטיר יפתחאל שהצירוף יהודית ודמוקרטית הוא בגדר אוקסימורון והנאורות מחייבת את הבחירה בחיים, היינו במדינה הדמוקרטית שהיא מדינת כל אזרחיה. טיעון מרכזי נוסף של יפתחאל הוא שבמדינה ריבונית ודמוקרטית אין מקום לפעולתם של גופים בעלי אינטרס יהודי - פרטיקולריסטי כקק"ל וכסוכנות היהודית.

עמ' 117: הפגיעה המרכזית בעקרונות המשטר הדמוקרטי בישראל נובעת ממה שאנו מכנים "פרויקט הייחוד" של ארץ ישראל/פלסטין. תהליך אתנוקרטי זה מעגן, ממסד ומעמיק את השליטה היהודית במדינה ובטריטוריות בשליטה ישראלית, כחלק ממאבק ארוך שנים בין הציונות לתנועה הלאומית הפלסטינית הטוענת לזכות היסטורית על אותה טריטוריה.

עמ' 118: ... למעשה ניתן לומר שהקק"ל והסוכנות הן זרועות כעין שלטוניות שדרכן מצליחה המדינה לעקוף את האילוצים של מתן אזרחות שוויונית לערבים בישראל, ודרכן היא מצליחה להמשיך את מדיניות הייחוד המפלה. הדבר בולט במיוחד בנושא הקרקע וההתיישבות: עקב מעורבותם הממסדית והחוקית של הסוכנות היהודית והקק"ל בנושאים אלה, חסומים אזרחיים הערביים של ישראל מלחכור קרקע או לרכוש דיור בכ- 80% משטח המדינה. באותם אזורים ויישובים עצמם יכולים יהודי התפוצות לחכור קרקע, אפילו אם אינם אזרחי המדינה. מיותר לציין שמצב זה מהווה פגיעה בזכויות האזרח הבסיסיות ביותר ובעקרונות בסיסיים ביותר של הדמוקרטיה.

עמ' 119: כפי שהוזכר, תהליך הייחוד הלא דמוקרטי נבע בחלקו מהגדרת המדינה כ"יהודית" ולא כ"ישראלית". זו איננה סמנטיקה בלבד, אלא בעיה מהותית לכינונה של דמוקרטיה.

עמ' 123: רק עיגון זכויות האזרח המלאות, הבטחה בו זמנית של זכויות פוליטיות וחברתיות, והכרה בזהויות על בסיס שוויון, יצעידו את ישראל לקראת מעבר מאתנוקרטיה לא יציבה לדמוקרטיה מבוססת. אך אלה יצטרכו להיות מושתתים על שינויים עמוקים במבנה השלטון במדינה, שיעצור את תהליך הייחוד האתנוקרטי, יגדיר את המדינה כישראלית (בלי לוותר בהכרח על זיקה לתפוצות היהודים) יסיים את הכיבוש וההתנחלות בשטחי יש"ע, יגן בחוקה על זכויות האזרחים והמיעוטים, יפריד מבחינה מהותית (אם גם לא סמלית) בין הדת למדינה, ויעניק לכל תושביה הקבועים – ורק להם – את כוחה של ריבונות העם. עקרונות אלה הם נשמת אפה של הדמוקרטיה המודרנית, ובלעדיהם לא ייכון בישראל משטר יציב ולגיטימי.

(עמ' 197-203)

רוזד וצפדיה הונחו ע"י יפתחאל בעבודות הדוקטורט שלהם ובפעילותם הציבורית והאקדמית הם מפיצים ומשעתיקים את תיאורית האתנוקרטיה מבית מדרשו. גם במאמר זה.

עמ' 199: "תחושת הייחודיות, ההסתגרות ופיתוח תחושת טריטוריה בלעדית, הטעונה ברגשות שייכות, טוהר, מורשת וקדושה אינן מותירות מקום רב לתהליכי הכללה, סולידאריות ושיתוף עם קבוצות אחרות החיות באותה טריטוריה, במיוחד אם יש לקבוצות האחרות זיקות נבדלות לאותה טריטוריה או כמיהה להגדרה עצמית בה. מכאן נובע, למשל, כי במדינות שבהן הלאומיות מבוססת על גבולות מוגדרים של זהות אתנית, וחיות בהן קבוצות אתניות נוספות, מתאפשרת צמיחת רעיונות המסייעים להדרת קבוצות אלה ולניסיונות לדחקן ככל האפשר לשולי החברה והמרחב עד כדי טיהור אתני. הדרה סוציו מרחבית זו מיושמת בעזרת מנגנוני שליטה הנתונים בידי המדינה וסוכניה, שמניעים במקביל את התפשטות הקבוצה הדומיננטית במרחב – כפי שמוכר כל כך בישראל מפרויקט ההתנחלויות, ההתיישבות וייחוד הגליל והנגב.

צבאיות ומיליטריזם – שרה הלמן (פעילת שמאל רדיקלי)

(עמ' 348-353)

הלמן מייצגת בכבוד באסופת המאמרים את הטיעונים המקובלים של האסכולה המיליטריסטית

עמ' 348: בישראל – שכינונה כקהילה פוליטית ריבונית היה קשור קשר בל ינותק עם עשיית המלחמה ועם תהליכים נרחבים של ניהול אוכלוסיות (מצד אחד גירוש האוכלוסייה הפלסטינית ומצד שני מפעל ענף של הגירה והתיישבות של יהודים) הפך השירות הצבאי למכשיר מרכזי לכינון האומה היהודית-ישראלית ולתיחום גבולותיה ... העיקרון הלאומי הוא זה המסמן את הזכאים להיכלל בגבולות השירות הצבאי, להגשים את קידום החברתי המשותף המגולם בהגנה ע הריבונית היהודית וליהנות מהמעמד ומהתגמול הכרוכים בכך. ההכללה החלקית של אוכלוסיות לא יהודיות (בעיקר דרוזים וצ'רקסים) בשירות מבטאת ניסיונות ליצור גבולות אתניים בתוך קבוצות מיעוט במגמה של הפרד ומשול.

עמ' 349: (...) השירות הצבאי היה אם כן למכשיר של אינטגרציה היררכית של יחידים וקבוצות בגבולות האומה, וכן של דחיקה של יחידים וקבוצות אל מחוץ לגבולות אלה.

ומי המודרים? כרגיל, פלסטינים, מזרחים, נשים.

עמ' 350: בעוד שגברים חרדיים ונשים דתיות הוכללו באומה ובקהילת האזרחים על ידי הסדרים מיוחדים שפטרו אותן עקרונית ובפועל משירות צבאי, אי גיוס לצבא הפך לפרקטיקה מדירה כלפי הפלסטינים אזרחי ישראל... הפלסטינים אזרחי ישראל נדחקו אל מחוץ לגבולות של האומה האתנית, ואי גיוסם לצבא סימן את הגבולות בינם לבין אזרחיה היהודים של מדינת ישראל.

מכאן שהאומה במדים – הגיוס וייצוג של החלקים השונים באומה בעשיית המלחמה באמצעות ההשתתפות בשירות הצבאי היה למנגנון אשר ייצר מחדש ואף העמיק את היחסים הלא שוויוניים בין גברים לנשים, בין אשכנזים למזרחים ובין יהודים לבין פלסטינים אזרחי ישראל.

3.3 המזרחים בישראל – עיון ביקורתי מחודש

עורכים - חנן חבר, יהודה שנהב, פנינה מוצפי הלר

ספר נוסף המכבב ברשימת הסילבוסים בסוציולוגיה. ההתמקדות בבעיותיהם ובמעמדם הסוציו אקונומי של היהודים בני עדות המזרח מסיטה לשוליים את העיסוק בפוסט ציונות ה"קשה", אך מאמרים רבים בספר מושפעים מהתיאוריות הביקורתיות הרואות במזרחים קורבן, לא מקרי, של המדיניות הציונית שהתייחסה לעולים מארצות המזרח כאל פרולטריון המיועד להימצא בתחומי הקבוצה הלאומית המדומיינת אך בשוליה. ההקדמה לספר שנכתבה ע"י העורכים השייכים כולם לאסכולה הביקורתית (חבר חובר לאגף הפוסט ציוני באקדמיה מתחום הספרות) מצביעה במפורש על הבסיס התיאורטי המשותף לחלקם הגדול של מאמרי הספר – התיאוריה הפוסט קולוניאלית, ומבקרת את המזרחים על כך ש"בניגוד לפלסטינים אשר מפתחים סיפור אלטרנטיבי לסיפור הציוני, מבקשים ברובם לאמץ עמדה ציונית הגמונית אף על פי שבו בזמן הם גם קרבנותיה (עמ' 10)

יהודה שנהב – הזהות המפוצלת של מזרחים במחוזות הזיכרון הלאומי

(עמ' 105-151)

במאמר טוען שנהב שיהודי עיראק כלל לא היו "ציוניים" ולא רצו להגר לפלסטין, ומאשים את התנועה הציונית בהטמנת פצצות במוסדות יהודיים בבגדאד כדי לדרבן את היהודים להירשם ליציאה מעיראק תוך וויתור על הנתינות העיראקית. שנהב מודה בכך שהטיעונים בקשר למזרחים מאשרים ומחזקים את טענות הפלסטינים על כך שישראל גזענית לא רק כלפי חוץ אלא גם כלפי פנים.

מאיר עמור – אזרחות ישראלית: מרב תרבותיות לבין תרבותיות

(עמ' 244-271)

מאמר נוסף המעלה את הטענה שהגדרת המדינה כ"יהודית" מובילה בהכרח לאפליה ומבוססת על תפיסות ריאקציוניות ולא דמוקרטיות של לאומיות.

עמ' 270: האקסיומה הציונית הטוענת כי ישראל חייבת להישאר מדינה יהודית המבוססת על זהות אתנו-יהודית, היא הסיבה לפסילה של אופציית השוויון הפרקטי למיעוט הערבי-ישראלי. המוסר הכפול של רשויות המדינה, הכוונות ההצהרתיות של שוויון פורמאלי המשולבות עם פרקטיקה מקפחת, נעוצות באקסיומה ציונית זו. ככל מוסרי זה הפך לאופייה השני של ישראל כמדינה. הטיפול הדיפרנציאלי באזרחים בישראל צמח כתוצאה מן המתח הבלתי פתור מהגדרת ישראל כמדינה יהודית.

אזרחות ישראלית (פוסט ציונית, במדינת כל אזרחיה) סותרת את ההנחה התרבותית כי קיים אפקט מאחד, אקסקלוסיבי ושוויוני המבוסס על זהות אתנו-יהודית-דתית של יהודים ישראליים. במילים אחרות, אזרחות ישראלית סותרת את האידיאולוגיה הפן – יהודית של הציונות ומחייבת התמקדות דמוקרטית באזרחי המדינה הישראלית. (...)

המעבר מפוליטיקה של דחיקה הנשענת על הטענה כי זהות תרבותית היא קבוע היסטורי, אל פוליטיקה של הכרה המשלבת את הגישה לשינוי עמדות פוליטיות ולגמישות מוסדית, נטועה במסגרת נורמטיבית של צדק חלוקתי, המקבל את השונה והמיוחד כמרכיב קבוע ומאתגר של מערכות דמוקרטיות במאה ה-21.

3.4 יהודה שנהב: היהודים – הערבים, לאומיות, דת ואתניות

ספר מרכזי נוסף מבית מדרשה של הפוסט ציונות המזרחית, המופיע בתדירות גבוהה בסילבוסים. גם במקרה זה הטענות הפוסט ציוניות מרוככות יחסית בהשוואה לעיסוק הפוסט ציוני בסוגיית ה"סכסוך הציוני – פלסטיני" מכיוון שבתיאוריה, תהליך הדרתם אפלייתם ו"ניחשולם" של המזרחים הנו חמור וברוטאלי פחות מזה שנערך לערבים הפלסטינים. בספר חוזר שנהב על טיעוניו שזהותם המקורית של יהודי עיראק הייתה "יהודית-ערבית", שמערכת היחסים בינם לבין הערבים התאפיינה בשכנות טובה ובכבוד הדדי ושלרעיונות הציוניים הייתה אחיזה קלושה ביותר בקהילה. כמו כן חוזר שנהב על האשמותיו את הציונים ביצירת פרובוקציות מכוונות להרעת היחסים בין יהודי עיראק לאוכלוסייה המקומית במטרה לגרום להגירתם ל"פלסטין" לצורך המשך הפרויקט הקולוניאלי, ובניכוס רכושם של יהודי מזרח למטרה הציונית של ניכוס שכנגד של רכושם השדוד של הפלסטינים שגורשו ב"מלחמת 1948" (עמ' 213).

באפילוג מחדד שנהב את המטרה של הספר: הצורך ליצור היסטוריוגרפיה מזרחית חלופית שאינה כבולה באופני הייצוג שמכתיב השיח הציוני האירופי המעוגן במסורת לאומית וקולוניאלית (עמ' 207).

3.5 אורי רם – הזמן של הפוסט: לאומיות והפוליטיקה של הידע בישראל

הספר פורש באריכות את עיקרי המשנה הפוסט ציונית, כולל דקונסטרוקציה לנרטיב ההיסטורי היהודי הלאומי וחשיפת אופיו המגמתי והדכאני. חלקים מרכזיים מהטיעונים והרעיונות המועלים בספר מופיעים בפרק הראשון של עבודה זו.

הסיכום והמוטו של הספר (עמ' 173)

הטענה הפוסט ציונית שהצירוף מדינה יהודית דמוקרטית הוא סתירה פנימית שאי אפשר ליישבה, וככל שהיא מתחדדת כך גם הולכים ומתרחקים זה מזה הפן היהודי של המדינה והפן הדמוקרטי שלה. עקב כך, החברה הישראלית עומדת לפני הצורך לבחור מה היא: או יהודית, או דמוקרטית.

3.6 שלטון ההון בחברה הישראלית בעידן הגלובלי

עורכים: דני פילק ואורי רם

ישנם באסופה מאמרים כלליים החורגים מהדיון הספציפי בכלכלה החדשה הניאו-ליברלית והפוסט פורדיסטית והשפעתה על המציאות הישראלית, ומערבים באופן ברור ובוטה את זווית הראייה הפוסט ציונית, הרואה את ישראל כחברת מהגרים פוסט קולוניאלית שבה הגורמים הלאומיים-פוליטיים יוצרים אי שוויון קיפוח ואפליה מובנים בין מגזרי האוכלוסייה השונים.

ארז צפדיה ואורן יפתחאל – מדינה, מרחב והון: מהגרי בישראל וריבוד חברתי – מרחבי (עמ' 197-221)

במרכז המאמר מופיעה הטענה שמדיניות כלכלית ניאו ליברלית מאפשרת את המשכה ושימורה של הלאומיות כציר מרכזי לארגון מרחבי וחברתי. הפערים החדשים מחזקים ומעצימים את הפערים הישנים, ולכן לא די במעבר לסוציאליזם / סוציאל דמוקרטיה על מנת להשיג צדק חברתי אלא יש צורך בפירוק המנגנון הלאומי.

עמ' 205: רעיון פיזור האוכלוסייה מושתת על עוול מתמשך כלפי האוכלוסייה הערבית. ערי פיתוח הוקמו על שרידי יישובים ערביים ועל גבי קרקעות שהופקעו מהאוכלוסייה הערבית. כלי נוסף שהפעילו מוסדות המדינה כדי להפוך את המרחב הערבי למרחב יהודי היה הפיכת ערים ערביות לערים מעורבות השומרות על נחיתותם הדמוגרפית של הערבים והופכות בעבורם ל"מרחבים אסורים". במובנים רבים סיפקו ערי הפיתוח את התשתית העירונית בפריפריה למדינה היהודית, במקום זו הערבית לפני 1948. אין מדובר כאן רק באמצעים תפקודיים לניהול המרחב וחיי היום יום שעברו תחלופה, אלא בשינוי סמלי של מחיקת המרחב הערבי המסורתי ויצירת מרחב חדש, יהודי, מערבי ומודרני.

מחלוקה להכרה? דילמות של צדק בעידן "פוסט סוציאליסטי" ננסי פרייזר (עמ' 270-297)

דוגמא בולטת למרכזיותו של אלמנט הדה-קונסטרוקציה במשנתו של הזרם הפוסט ציוני. המאמר אמנם נמנע מדיון מפורש בסוגיית האתניות והלאומיות, אך המסקנות הדה קונסטרוקטיביות תקפות גם לגביהן. תמצית המאמר - השורש של אי הצדק אינו חלוקתי אלא הכרתי, הכרוך בשליטה ובאפליה תרבותית, ולכן כדי לתקנו מהשורש יש צורך בתיקון יסודי העורך דה קונסטרוקציה של קטגוריות הזהות. במקרה ההומוסקסואלי למשל דקונסטרוקציית עומק כזאת

היא ביטול קווי התייחסות בין הזהויות המיניות, בעוד התיקון השטחי הוא הכרה בקבוצות הזהות ההומוסקסואליות. בהקשר הלאומי, המסקנה ברורה – ביטול האפליה כרוך בביטול קווי התייחסות הלאומיים.

3.7 מין, מגדר, פוליטיקה קו אדום, הקיבוץ המאוחד 2000

אסופת מאמרים שכיחה בסילבוסים, בעלת גוון פמיניסטי מובהק. מבין התיאוריות הפוסט ציוניות השונות התיאוריה המגדרית הנה העקיפה וה"רכה" ביותר, ועקבותיה הבוטים של הפוסט ציונות ניכרים מעט מאוד בספר. מאידך, מופיעים בתפוזות ביטויים ואמירות על המיליטריזם הישראלי מפלה הנשים ועל הזיקה ההכרחית בין המאבק הפמיניסטי למאבק נגד הכיבוש.

מנר חסאן – הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה

(עמ' 305-267)

הטיעון המרכזי במאמר מפעיל את עקרונות השיח הפוסט מודרניסטי על קיפוח דיכוי והדרה, על מנת להאשים את מדינת ישראל בקיומו ותחזוקו של מוסד רצח הנשים בשם כבוד המשפחה בחברה הערבית המסורתית, במטרה לקבע ולהנציח את הנרטיב על נחשלותה של החברה הפלסטינית. התהליך הכפוי של "חיסול המבנים החברתיים הישנים של יהודי ארצות ערב", תהליך שמנאר חסן מייחלת שיתרחש גם בחברה הערבית, מוצג תדירות בניתוח הביקורתי כחלק ממזימת ה"ניחשול" הציונית ביחס ל"מזרחים", אך מסתבר שגם העדרה של סוציאליזציה מסגלת שכזו נובעת מאותה מזימה נצחית של "ניחשול", דיכוי ואפליה.

עמ' 304-305: "...האידיאולוגיה של הפוליטיקה של המדינה יכולה להתחזות לעיתים

ב"הכרה בתרבות השונה של האחר", או לרב תרבותיות, אולם זהו ציפוי בלבד. למעשה

זוהי מדיניות המקדשת את ערכי הצייתנות וההשלמה בחברה הפלסטינית ופועלת

לטיפוחם. (...). בסופו של דבר פותחה במדינת ישראל אסטרטגיה "ערבית" נפרדת כלפי

שאלות חברתיות, הדומה לזו הנהוגה בארצות ערביות רבות. תוצאותיה של אסטרטגיה זו

הן שימור המבנים החברתיים הישנים של החברה הערבית-פלסטינית – דבר המתבטא

בהנצחת רצח נשים בשם כבוד המשפחה, ואולי גם טיפוח התופעה.

לעומת זאת, כלפי האוכלוסייה של יהודים שהגיעו מארצות ערב בתקופת ההגירה הגדולה

של שנות ה-50, נקטה מדינת ישראל מדיניות הפוכה: כאן חוסלו המבנים החברתיים

הישנים, כמו המשפחה המורחבת, ונהרסה באופן שיטתי סמכותו של אבי המשפחה. הייתה

זו תוצאה של מדיניות מודעת, שמטרתה לשלב את יהודי ארצות ערב בתוך האומה הישראלית ההולכת ומתגבשת. את הפלסטינים לעומת זאת, מעולם לא היה רצון לשלב, אלא לבודד ולשמור על מנת לשלוט בהם

שולמית אלוני נתבקשה להתייחס לרצח נשים פלסטיניות בשם כבוד המשפחה, ואמרה: "אנחנו חיים בשיטת האפרטהייד. המערכת לא מנסה ליישם ברחוב הערבי את אותם ערכים, ולהתאים אותם לחברה מודרנית, שהרצח הוא רצח והאישה היא גם בן אדם. מדינת ישראל לא מתייחסת לערבים כאזרחים שווים. לא איכפת לה פיגור. דבר אחד כן חילקו: גלולות נגד היריון, שהאישה הערבית לא תלד הרבה ילדים".

המעבר מאידיאולוגיה של תרבות מפותחת ו"אור לגויים" לאידיאולוגיה של "רב תרבותיות" או "יחסיות תרבותית" הוא חסר משמעות מבחינת השליטה הקולוניאלית הממשית. זהו פשוט שימוש באידיאולוגיה הליברלית – הן זו מהמאה שעברה והן זו הקיימת היום – כדי לחפות על השליטה הממשית, הכלכלית והפוליטית".

3.8 צבא אחר לישראל – יגיל לוי

ספר מרכזי מבית מדרשם של התיאורטיקנים מהאסכולה המיליטריסטית. לוי מציג בספר את עיקרי התיאוריה הרואה במיליטריזם כלי שהתעצב לשירות האינטרסים של האבות המייסדים של הציונות, ודרך שנבחרה לכתחילה לפתרון הבעיות המדיניות. הסכסוך הישראלי-ערבי על פי התיאוריה המיליטריסטית הנו במידה רבה פרי מדיניות ציונית מתוכננת, מחושבת ואינטרסנטית, ובמקרים רבים דחו קברניטי המדינה חלופות לא מיליטריסטיות לפתרון הסכסוך והעדיפו דווקא את הדרך הכוחנית. החלופות ה"לא מיליטריסטיות" עליהם מצביע לוי כוללות הסכמה חלקית או מלאה לזכות השיבה וויתורים טריטוריאליים מרחיקי לכת שגם השמאל הציוני ה"קשה" מתנגד להם בכל תוקף כוויתורים בנגב, בגליל ובאזור הכנרת.

עמ' 22: הצבאיות בישראל ניזונה מהתועלת שהפיק המעמד הבינוני (המערבי-חילוני) ממצב המלחמה. תועלת זו הופקה החל בגיבושה של קהילה יהודית מתבדלת וצוברת עוצמה בשנות העשרים הודות לפיתוח יחסי תחרות-עוינות עם הקהילה הפלסטינית, דרך פירות מלחמת 1948. שוק עבודה הומוגני יהודי, שטחים ונכסים פלסטיניים וכלה בפירות מלחמת ששת הימים. (...) פירות אלה עמדו ביסוד כינונו של מבנה חברתי בלתי שוויוני שמציאות הסכסוך בכלל והשירות הצבאי בפרט שמשו עוגן מרכזי לשעתוקו, כלומר קיבועו כמבנה הנהנה מיציבות יחסית לאורך זמן.

עמ' 33-38: השורשים למיליטריזם נעוצים כבר בעלייה השנייה שהתקשתה להתמודד עם כוח העבודה הפלסטיני המקומי.

(...) האסטרטגיה שננקטה: התבדלות יהודית – זו התבטאה בהשתלטות על קרקעות דלילות אוכלוסין (יישום תיאורית הקולוניאליזם של קימרלינג, ח.מ) במשולב עם יצירת שוק עבודה יהודי הומוגני יחסית, שבה בלט מוסד ההתארגנות השיתופית. זו הצמיחה בהדרגה מגזר כלכלי פוליטי יהודי עצמאי בחלקו ששולב עם כינון מוסדות פוליטיים עצמאיים ויצירת ברית עם ההון היהודי כדי לממן מוסדות אלה, ובכך להוציא את אמצעי הייצור העיקריים – כוח העבודה והקרקע ממתחם השליטה של כוחות השוק. אסטרטגיה זו נעטפה בסמלים האידיאולוגיים של "כיבוד העבודה" ו"כיבוש האדמה" (בקיצור, מפעל קולוניאלי טיפוס). האסטרטגיה שלא נוסתה – בניית משק כלכלי המשולב במשק הפלסטיני על בסיס שוויוני או ריבודי.

תוצאות האסטרטגיה הנבחרת: דחיקתה של האוכלוסייה המקומית, הערבית-פלסטינית. זו ראתה במפעל הציוני איום על קיומה הקהילתי והכלכלי ולכן הגיבה באלימות.

(35) התגבשות האסטרטגיה האליטיסטית הייתה תוצר של ויכוחים ומאבקים פוליטיים שביטויים המעשי היה יסוד ההגנה ... בהמשך השתלטו בהדרגה תבניות שיח כוחניות על השיח הפוליטי היישובי ומיקדו אותו באופן השימו בכוח ליישוב היחסים עם הקהילה הערבית.

(37) הלגיטימציה שניתנה לשימוש בכוח הובילה להעדפה מעשית של השימוש בכוח צבאי כמכשיר מדיני על כלים דיפלומטיים או אחרים.

(38) כבר ארגון השומר (1909) העצים וקבע אסטרטגיה זו וסייע להביאה לנקודה שאין חזרה ממנה, ביוזמו חיכוכים עם האוכלוסייה הפלסטינית כדרך להעצמת מעמדו ולסילוק השומרים הפלסטינים במושבות.

קיבוע המציאות של קונפליקט בין קהילתי אלים והעצמתו ההדרגתית תורגמו כ-20 שנה לאחר מכן (שנות השלושים) למדיניות אקטיביסטית ... המעבר ממדיניות של "היציאה מהגדר" באמצע שנות ה-30 למדיניות של תגמול אקטיבי בשנות ה-40 וממנה למדיניות של כיבוש שטחים והרחקת האוכלוסייה הפלסטינית במגוון שיטות במלחמת 1948 ביטא את השינוי האסטרטגי ...

הזיקה שבין הפרדה בין יהודים לערבים ובין הזנת הסכסוך הבין קהילתי הלכה והתקבעה, שכן ללא הסכסוך (שהיה למעשה בחירה אימננטית כבר של מהגרי העלייה השנייה) לא

יכלה להתקיים התבדלות, שהייתה בתורה מקור לחידוד זהות לאומית מובחנת הנעטפת בהדרגה במעטה יהודי (ולכן גם סובלנית לחדירת הדת לספרה הציבורית) למשיכת הון יהודי ולהקניית כושר שליטה וגיוס ל"מדינה שבדרך" כמתחזקת של משק ציבורי חד ממדי.

(עמ' 43) מאפייני המדיניות המיליטריסטית אליבא דיגיל:

1. העדפת התפשטות טריטוריאלית ויישוב השטחים שנכבשו מעבר לקווי החלוקה ביהודים תחת השבתם לריבונות ערבית והתרת שיבתם של הפליטים.

פעולה להדיפת ניסיונות הפליטים הפלסטיניים להסתגל חזרה לשטח ישראל "בניגוד לתמונה שצוירה בשיח הציבורי, בתחילת דרכן רוב ההסתגנויות לא היו אלימות ונעזו בעיקר למטרות כלכליות או משפחתיות ונבעו מהעדר תיחום מוחשי של קו הגבול החדש".

המתיישבים נחשפו לסכנה שהוצגה כקיומית – התגובה האלימה של ישראל – ירי במסתננים והריגת אלפי פליטים לא חמושים בעיקר בין 1949 ל-1951. התגובה הישראלית פעלה להחריף את הבעיה ולא למתנה.

2. האשמת ישראל בהבנייתם של יחסי האויבות עם מצרים הנאצריסטית.

3. דחיית אופציות להסדר מדיני על בסיס קווי החלוקה המקוריים ושיבת הפליטים. התעלמות מיוזמות שלום מצריות וירדניות. האשמת ישראל בכישלון ועידת הפיוס בלואזן (דוג' לתביעות הערביות: תיקוני גבול באזור הכנרת ובנגב והענקת מוצא לים לממלכת ירדן) ... תהליכים אלו התרחשו עת העוינות של מדינות ערב טרם התקשחה כפי שאירע לימים (43)

עמ' 70: חלק מהטיעונים – השואה החלה להיות מגויסת כדימוי מציאותי של הסכנה הקיומית שמדינות ערב הציבו לפני ישראל. באמצעותה ניתן צידוק לאגרסיביות ישראלית לרבות הרכישה ההדרגתית של היכולת הגרעינית

פעפוע המיליטריזם למערכת החינוך: הגדנ"ע, ביקורים בבסיסי צה"ל אימוץ יחידות לוחמים ע"י קהילות אזרחיות, לימוד סלקטיבי של התנ"ך והפרדה מלאכותית בין היסטוריה יהודית להיסטוריה אוניברסאלית, טיפוח דמויות צבאיות הרואיות כמופת לדור הצעיר.

עמ' 86: המיליטריזם הישראלי כאשם העיקרי בפרוץ מלחמת ששת הימים – חיכוכי גבול יזומים עם הסורים בניסיון להשתלט על אזור החיץ שריבונותו לא הוכרעה בהסכמי שביתת הנשק ובזירה הירדנית, ובניית הכור האטומי. (סגירת מצרי טיראן הנה תגובה מצרית לבניית הכור האטומי).

התעלמות מהעדויות על העדר כוונות התקפיות של המצרים, בהזרמת הכוחות לסיני ותגובה מיליטריסטית של גיוס מילואים כולל.

3.9 אורי בן אליעזר – דרך הכוונת : היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1936-1956

ספר מרכזי נוסף מבית מדרשה של האסכולה המיליטריסטית. הטענה המרכזית של בן אליעזר: הפיתרון הצבאי לסכסוך הפך לערך, לנורמה ולאידיאולוגיה החל ממאורעות 1936. בן אליעזר חוזר על הטענה כי במהלך "מלחמת 1948" ובעקבותיה התבססה מדיניות שבה הפיתרון הצבאי הוצג כתשובה הלגיטימית והנכונה לסכסוך הערבי-יהודי והועדף על פני כל פיתרון פוליטי אחר, למשל פיתרון דיפלומטי של מו"מ ופשרה (עמ' 28) הסיבה: ניסיון של קבוצות סטאטוס צבאיות להשליט את רצונן והשקפת עולמן בחברה, והמאמץ שעשתה הנהגת המדינה להשיג לגיטימציה לשליטתה.

עמ' 45 - ניתוח האתוס של "טוהר הנשק" והצגתו כאקט תעמולתי ושקרי:

בפיו"ש (פלוגות השדה) נוצרה לראשונה אותה נטייה דואלית שתהפוך ב-1948 למרכזית, אשר לפיה "טוהר הנשק" הוא מוטיב תרבותי חשוב ומרכזי כל עוד הוא מילולי בלבד, וכל עוד בצידו נוצרת מציאות אחרת מכוחן של דרכי פעולה שלא המוסר היא אמת המידה להפעלתן ... כבר שם הסתמנה הנטייה לפיה יש ללוות את הביצוע הצבאי בנימה של צדקנות וספקנות, התלבטות והתחבטות שלעולם אין היא משפיעה על אופן הביצוע ועל יעילותו.

טענתו של בן אליעזר אודות המניפולטיביות של מושג "טוהר הנשק" בצבא הישראלי מהווה דוגמא קלאסית לאסטרטגיית ההשחרה של המפעל הציוני באמצעות התמקדות סלקטיבית בפרטים התואמים את התיאוריה והתעלמות מכל פרספקטיבה תרבותית והשוואתית ומהקשר הכללי של המאורעות. בן אליעזר מתעלם מקוד המלחמה הנאור והרחוק מהתלהמות שרווח בפקודות היום, בדפי הקרב ובביטאוני הפלוגות הלוחמות במלחמת השחרור ומההנחיות החד משמעיות שאסרו בחומרה מעשי התעללות ביזה, שוד ואונס, ותבעו מהלוחמים לנהוג כבוד בשבויים ולהימנע מחילול מקומות קדושים. עובדת קיומם של מעשי ביזה ומעשים חמורים יותר שניתן אף להגדירם כ"פשעי מלחמה" בתש"ח מוסכמת אמנם על כל החוקרים בתחום אך בן אליעזר הופך את החריג והיוצא מן הכלל לנורמה ומתעלם

מההקשר הכללי – מלחמה שנראתה בזמנה כעימות "לחיים ולמוות" והיותם של רבים מהלוחמים ניצולי שואה⁷⁶.

עמ' 229-230: למעשה, הנהגת היישוב לא קיבלה את תוכנית החלוקה ותכננה מלחמה לכיבוש שטחים נוספים מעבר לגבולות שהוקצו למדינה היהודית. הערבים הכריזו על התנגדות לחלוקה ואפילו איימו כי יפעלו בדרכים צבאיות למנוע את יישומה, אך בפועל כמעט שלא התכוננו ולבטח לא פעלו מבחינה צבאית כדי לממש את איומם.

(עמ' 231): פעולות התגמול (כנגד הטרור הערבי לאחר ההחלטה על החלוקה) "יצרו בנאליזציה של האלימות, הפכו לחלק מחיי היום יום ותרמו למסקנה כי קיומה הוא בחזקת "אין ברירה".

פרק 11: פוליטיקה מיליטריסטית בעת מלחמה 252-279

בן אליעזר טוען בתחילת הפרק כי תוכניות לכיבוש שטחים וגירוש ערבים היו קיימות כבר מ-1945.

עמ' 255: קבלה טוטאלית של גרסת הטבח בדיר יאסין. ככלל, האשמה של הפלמ"ח וכוחות צבאיים בפעולות תגמול כנגד כפרים ערביים שוחרי שלום ובכך הכללתם במעגל הלחימה. האשמה ישירה של ההנהגה והפיקוד הצבאי בבעיית הפליטים. הגירוש היה מכוון ואכזרי. הטענה – הגירוש בוצע ללא שום דילמה מוסרית ממשית וללא התלבטות אמיתית. האידיאולוגיה המיליטריסטית העמידה במרכז את הביצוע הצבאי והתעלמה במכוון מהמחיר הכרוך בו.

עמ' 259: תיאור של מעשי טבח וזוועה שביצעו לוחמים יהודים בכפרים המוגדרים פעמים רבות כשלוים ושוחרי שלום. במהלך הטיהור של הכפרים פגעו לא פעם גם בנשים וזקנים. הצבא ביצע את המדיניות לא תמיד מכוח פקודות מלמעלה, מכיוון ש"הם היו מונעים בכוחה של האידיאולוגיה המיליטריסטית שאותה הם גיבשו במהלך תריסר השנים הקודמות, אשר בעטיה כיבוש הכפרים, הרג התושבים וגירוש הנותרים נראו כמעשים הגיוניים או הכרחיים, עניין של "ביצוע צבאי" המתגבר על עכבות מוסריות, לבטח אם מדובר על הגשמת מטרות לאומיות

עמ' 263: לא היו פקודות ברורות לגירוש אבל זו הייתה הקונספציה, התולדה של התפיסה המיליטריסטית, פועל יוצא טבעי והכרחי של רעיון כיבוש הארץ בכוח שקרם עור וגידים במשך תריסר שנים.

---

⁷⁶ וראה בהרחבה, עוז, 1997

3.10 מיליטריזם בחינוך

בעריכת חגית גור

ספר המתבסס על אסופת מאמרים והרצאות של כנס בינלאומי בנושא "מיליטריזם וחינוך: מבט ביקורתי", שנערך בחסותם המשותפת של האוניברסיטה העברית, סמינר הקיבוצים ותנועת "פרופיל חדש לאזור החברה בישראל". תנועת פרופיל חדש הנה קבוצה פמיניסטית התומכת למעשה בסירוב להתגייס לצה"ל מטעמים מצפוניים בטענה שהצבאיות הישראלית הפכה לפולחן מיליטריסטי המשרת ביודעין מדיניות המתנגדת לעשיית שלום, ומציעה תמיכה מוסרית, חומרית ומשפטית למסרבי גיוס⁷⁷. כאן המקום להעיר שכנסים אקדמיים בשיתוף עם ארגונים באוריינטציה פוליטית שמאלית - רדיקלית הנה תופעה שכיחה ונפוצה באקדמיה הישראלית, ועל כך נדון בהרחבה בפרק הנספח העוסק במכוני המחקר האקדמיים. סביר מאד להניח ששיתוף הפעולה הנ"ל ניזון ומתפרנס במידה רבה מחברותם ופעילותם של אנשי אקדמיה רבים בארגונים הללו.

התפיסה הבסיסית העולה מהמאמרים בספר – ישראל היא מדינה מיליטריסטית. האתוס המכוון של הישראליות הוא של תוקפנות ושליטה ולא של פשרה וויתור. הצבא והצבאיות מהווים גורם מרכזי בהוויה הישראלית המשתעבדת להם. החינוך הישראלי מתמקד בהכשרת התלמידים לחיילים ולמצבי מלחמה תחת לחנם לערכים הומניסטיים, והמלחמה נתפסת כפיתרון האולטימטיבי לבעיות המדיניות. תפיסה מעוותת וחד צדדית זו מתעלמת מנוכחותן המעטה עד זניחה של תופעות מקובלות בחברות מטריאליסטיות בהוויה הישראלית כמו מצעדים ומארשים צבאיים וריבוי אנדרטאות ופסלי הנצחה למפקדים ולוחמים מצטיינים, ולתופעה האנטי מיליטריסטית המובהקת של מעורבות ההורים בנעשה בצבא⁷⁸.

מתוך המבוא (חגית גור, 9-43)

(עמ' 12): "מערכת החינוך בחברה הישראלית מקנה הרגלי חשיבה שלפיהם שירות צבאי של נערים ונערות הוא שלב טבעי, נורמאלי, אפילו רצוי. היא משקיעה מאמצים ביצירת ההתניה להתגייס לצבא ללא הצגת שאלות, ללא הטלת ספק או בחינה ביקורתית של הקשר בין הצבאיות והמצב הפוליטי ובינם לבין אזרחות ומגדר. החינוך מעצב תודעה הרואה בבחירה להילחם קו סביר והגיוני. ניתן לראות במערכת החינוך ילדי גן מבקרים בתערוכות

⁷⁷ ראה בהרחבה באתר התנועה, <http://www.newprofile.org>

⁷⁸ האם ההתגייסות המתוקשרת לשחרורו של גלעד שליט בעוצמה ובהיקפים שאנו עדים לה יכלה להתרחש בחברה מיליטריסטית?

צה"ל, קצינים מוזמנים לבתי ספר להרצאות (...). סמלים ומסרים מיליטריסטיים עוברים דרך מקצועות הלימוד בבית הספר, דרך תנ"ך, דרך ספרות, היסטוריה וכדו'.

בהמשך מואשמים המיליטריזם והלאומיות בהנצחת ההיררכיה מפלת הנשים.

במבוא: ביקורת נוקבת על אתוס הגבורה, המלחמה והמיליטריזם. הסתייגות מ"מורשת הגבורה", יצירת זיקה בין המיליטריזם למבנה הפטריארכאלי הישראלי, האשמה בכך שהיא אפשר לפתור את הסכסוך בדרכי שלום.

(עמ' 35): המטרה האמיתית של החינוך המיליטריסטי הוא הנצחת הנמצאים בעמדות הכוח ושימור מעמדם, ובמקביל, הדרת הנשים, הפלסטינים, הנכים והמהגרים.

(עמ' 36): "המסורת הצבאית המטפחת הווי של הטרדות היא חלק מתהליך של סוציאליזציה מיליטריסטית שנועדה לחזק את האבחנות בין הגברים הלוחמים, הנחשבים בחברה לבין הנשים הנחשבות הרבה פחות.

תרבות חזותית מיליטריסטית – רותי קנטור

(עמ' 44-58)

הממצאים הממחישים את ההווי הישראלי המיליטריסטי ודוקרים את עיניה ואת ליבה של קנטור:

"חיילים במדים הוא מראה שכוח מאוד, באוטובוסים, ברכבות (...). אב במדים מהמביא את ילדו לבית הספר או משתתף בחגיגת יום הולדת בגן הוא מראה שכוח ו"נורמאלי".

שילוט רחובות, אתרים ומבני ציבור נושא לעיתים קרובות שמות של מלחמות, מבצעים צבאיים חילות צה"ל ומפקדים בכירים. (...) ישראלים רבים נוהגים להדביק על מכוניתם מדבקות של יחידות צבאיות... ילדים ישראלים פוגשים בכל בוקר פינת הנצחה המוקדשת לבוגרי בית הספר שנהרגו במלחמות. פינה זו מורכבת בד"כ מלוח שיש או מתכת שבו חקוקים שמות החללים, דגל הלאום וסמל המדינה וגם, בנוסף לתמונות ראש הממשלה והנשיא, תמונה של גבר במדים: הרמטכ"ל (...). אזורי לחימה ושדות קרב הם יעדים קבועים לטיולי בית ספר ותנועות נוער (...).

ביקורת על חוברות לימוד של ספר יהושע בחינוך הממלכתי.

ניכר בחוברות עיסוק נרחב בהיבטים הצבאיים של כיבוש הארץ, ללא הצבת שאלות של מוסר וצדק... הן מושתתות על הנחת יסוד המזהה את ארץ ישראל השלמה של ימי יהושע עם א"י היום, ועולה מתוכן שמטרות צבאיות, לאומיות ודתיות מצדיקות כמעט כל פעולה ואסטרטגיה, כולל ניצול מיני של נשים ממעמד נמוך ורצח של אוכלוסייה אזרחית. "לצורך המחשת הגבולות מובאים תצלומים של ישראל היום, כולל התנחלויות בשטחי יו"ש, באזור הנגב וכן בהר הלבנון הנמצא במדינת לבנון. החוברות אינן מציינות כלל ששמות רבים המוזכרים בהן הם של מקומות הנמצאים בשטחים כבושים או לפחות קשורים למחלוקות בחברה הישראלית".

אפשר אולי להבין את הקושי של גברת זלמנסון לעכל את העובדה שההיסטוריה הישראלית הקדומה התרחשה ברובה בחלקי ארץ ישראל המכונים היום "שטחים כבושים", אך כלל לא ברור מה הבעיה של הצגת תצלומים מאזור הנגב?⁷⁹

בפרק הדן בסיפור הגבעונים יש תצלום של כפר ערבי ותחתיו כתוב "תמונה של אל – גיב, היום ליד רמאללה שמצפון לירושלים. במקום זה הייתה גבעון העתיקה". מן הכיתוב עולה המסקנה שהפלסטינים יושבים על אדמות השייכות לעם ישראל מימי יהושע. (135) "הדוגמאות הללו (תצלומי אתרים ואנדרטאות) יוצרים מכנה משותף וזהות של כמה מושגים. ניצחון יהושע וכיבוש הארץ, הגבורה שבשואה, כיבוש הארץ במלחמת השחרור (1948), תרבות לאומית והקמת המדינה. ברצף המושגים הזה לא נכללים ראיית ה"אחר" הערבי הפלסטיני, לא במצב של קונפליקט או מלחמה ואף לא כמיעוט לאומי במדינת ישראל.

(137) ... מכאן לא נשאר אלא להסיק כי הארץ שהבטיח אלוהים ליהושע כוללת את השטחים הכבושים, המהווים חלק ממושג "ארץ ישראל"...

⁷⁹ ציון כאן שעמדה לגיטימית לחלוטין הדוגלת בפשרה טריטוריאלית ובנסיגה מחבלי ארץ שמצידו המזרחי של ה"קו הירוק" אינה חייבת ואינה צריכה להתכחש לקשר ההיסטורי האמיץ בין חבלי הארץ הללו לבין הזהות וההיסטוריה היהודית.

3.11 קולוניאליות והמצב הפוסט קולוניאלי

עורך יהודה שנהב

חלקו המרכזי של הספר הכולל מאמרים של תיאורטיקנים מרכזיים כאדוארד סעיד והומי ק. באבא ושל חוקרים ביקורתיים פוסט ציוניים כחנן חבר, יהודה שנהב, עזמי בשארה דניאל בויארין, אמנון רז קרקוצקין, וגרשון שפיר מתמקד בהחלת התיאוריה הפוסט קולוניאלית על המציאות הישראלית.

3.12 ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית?

עורכים: יואב פלד ועדי אופיר

אסופה הכוללת מאמרים של יואב פלד, גרשון שפיר, לב גרינברג, דני פילק רוני שמיר ודני רבינוביץ'. לצד המאמרים המתארים ומנתחים את תהליכי ההתפתחות של "המגזר השלישי" בישראל, ניכרת המגמה להציג את ה"לאומיות" וה"אזרחות" כשני מושגים הסותרים זה את זה, ואת התפתחות החברה האזרחית כמהלך פוסט ציוני ופוסט לאומי. מגמה זו באה לידי ביטוי בהקדמה לאסופה שחברה ע"י העורכים (פתח דבר עמ' 9-18).

(עמ' 9): "למרות ההבדלים הברורים בין המאבק לאזרח מלא של הפלסטינים תושבי ישראל לבין המאבק למען מהפכה אזרחית ביחסים בין המדינה לבין אזרחיה היהודים, ברטוריקה של שני המאבקים מופיעים שני עקרונות חיוניים לקיומה של חברה אזרחית: התביעה לכפוף את מנגנוני השלטון לעקרונות אוניברסאליים ולבטל פריבילגיות של קבוצות שייכות פרטיקולאריות, והקבוצה הלאומית בכלל זה".

3.13 מרחב, אדמה, בית

עורך: יהודה שנהב

ספר מרכזי ונפוץ בסילבוסים המהווה חלק מסדרת ספרים המתמקדת בביקורת נוקבת על התאוותנות הציונית שאינה יודעת שובעה לקרקע ולטריטוריה, תאוותנות המתבטאת בעיקר בשדידת אדמותיהם של הילידים הפלסטיניים, בהחרבת כפריהם, במחיקת זיכרונם מהנוף ומהתודעה הישראלים ובנישולם ממקורות מחייתם. הספר התפרסם לראשונה כגיליון נושא של כתב העת תיאוריה וביקורת (1995)

אורן יפתחאל ואלכסנדר קידר – על עוצמה ואדמה: משטר המקרקעין הישראלי

(עמ' 51-18)

במרכז המאמר, כמובן, תיאורית האתנוקרטיה. המסגרת ההשוואתית התיאורטית ממנה יוצא המאמר היא כמובן התיאוריה הקולוניאלית. המירכאות הרבות מופיעות במקור.

עמ' 19 - משטר המקרקעין הישראלי נסמך על אסטרטגיות פוליטיות, מרחביות ומשפטיות שבאמצעותן מועברות קרקעות מיידיים ערביים לידי "העם היהודי", פרויקט יהוד המרחב מייצר דפוסי ריבוד ואפליה בין ה"מייסדים" (אשכנזים), מהגרים (מזרחים) וילידים (פלסטינים), ומהווה ביטוי מובהק להיותה של ישראל חברה אתנוקרטיית ולא דמוקרטיית.

עמ' 26-28 - תהליך ההתפשטות הנו הציר המרכזי שסביבו התפתחו היחסים בין היהודים לפלסטינים, כמו גם היחסים בקרב הקבוצות האתניות בתוך שני הלאומים. פרויקט היהוד מונע ע"י התפיסה הציונית הגורסת כי ישראל היא טריטוריה ומדינה ה"שייכות" לעם היהודי ורק לו. הפרויקט הציוני הובנה אם כן כפרויקט אידיאולוגי ומוסרי המממש את "הזכות" היהודית על הארץ, מבקש לרכז בה את היהודים, ומציע בכך תשובה להיסטוריה של רדיפות ואנטישמיות בתפוצות".

המשטר היהודי-ישראלי מבוסס על הנדבכים העיקריים של המשטר האתנוקרטי שתוארו לעיל: מדיניות ההגירה מתירה למעשה כניסה ואזרוח ליהודים ולמשפחותיהם בלבד. מדיניות הפיתוח וההון הציבורי מעדיפה, באופן שיטתי ומפלה, את היישובים והאזרחים היהודים של המדינה, ובתוכם את הקבוצות החזקות, הנמנות בד"כ על קבוצת המייסדים ה"אשכנזית". צה"ל הוקם כצבא יהודי בעיקרו, והשירות בו מקנה ליהודים עדיפות ניכרת בתעסוקה, בהשכלה ובנגישות למוקדי כוח מדינתיים, התרבות השלטת בצורה כמעט בלעדית במרחב הציבורי והפוליטי היא יהודית-עברית בעוד המערכת הקונסטיטוציונית של המדינה, ובמיוחד חוקי היסוד החדשים, מחשקים את אופייה היהודי. הנדבך הנוסף, שבו נעמיק בהמשך הוא משטר המקרקעין ועמו מערכת השליטה המרחבית – קרקעית. הללו פועלים בהתמדה להעברת הבעלות, השימוש והשליטה הקרקעית מערבים ליהודים בכל הטריטוריה הישראלית/פלסטינית ולשימור הדומיננטיות של קבוצת ה"מייסדים" הישראלית.

למרות צדדיו הבעייתיים, פרויקט היהוד קיבל מעמד הגמוני בחברה הישראלית-יהודית. מעטים הקולות שקמו נגדו או כנגד חלק ממרכיביו. המחלוקות העמוקות כביכול, המתגלעות בין המחנות המכונים "ימין" ו"שמאל", או בין דתיים לחילוניים, מתקיימות

ברמת סממני המשטר, אך אינן מאתגרות את המבנה האתנוקרטי. בקרב מחנות אלה לא קם ערעור מהותי על הלגיטימציה של תהליך הייחוד. הוויכוח העיקרי מתמקד בגבולות פרויקט זה וברמת הברוטאליות שלו, אך לא על נדבכיו הבסיסיים.

המדינה יצרה משטר, ממסד וחקיקה קרקעיים שבמסגרתם לא רק שקרקע מופקעת הפכה לאדמת מדינה, אלא שקרקע זו הוכפפה לניהולו של העם היהודי, עקב שיתופם של גופים יהודיים עולמיים בבעלות על קרקעות ובניהולן. מצב זה עוגן באמנות שחתמה ממשלת ישראל עם ארגונים יהודיים, ובמיוחד עם קק"ל והסוכנות היהודית, כשהראשונה "מעגנת" את ייחוד הקרקע בשלב הבעלות, והשנייה – בשלב ההקצאה. אם כך, המנדט שהעניקה המדינה לגופים אלה, נהפך למכשיר רב עוצמה לאפליה "חוקית" של הערבים, משום שהוא אפשר להמשיך במדיניות "למען יהודים" (בלבד), תוך כדי שילובם במנגנון המדינתי האוניברסאלי כביכול. כך המדינה משתמשת באופן לא דמוקרטי בארגונים היהודיים כדי לעקוף את מוסד האזרחות השוויוני, ומשמרת מרכיבים של מבנה טרום מדינתי קולוניאלי יותר מחמישים שנה לאחר מימוש הריבונות הישראלית.

בנה ביתך: פוליטיקה גדולה ופוליטיקה קטנה במאבק כנגד אפליה בקרקע, נטע זיו ורון שמיר (עמ' 112-84)

מקרה המפתח לדיון במאמר: בג"ץ קעדאן, להתיישבות ערבים בקציר.

מתוך הסיכום (עמ' 107):

מבחינה זו, אחרית דבר זו מצביעה על השבירות הגבוהה של אפשרויות הפעולה התת-פוליטיות בחברה הישראלית היום, לפחות בכל הנוגע למעמדה של האוכלוסייה הערבית. מחד גיסא, ניתוב המאבק לפסים משפטיים מאפשר הנצחה של המצב הקיים תוך שימור וחיזוק הפער בין מכובדות התהליך המשפטי ההוגן למציאות של הפרדה אתנית. מאידך גיסא, ניסיונות לפעולות מחאה המוניות כפי שידענו באוקטובר 2000, יצרו תגובה תוקפנית המעידה על חוסר היכולת של החברה הישראלית להתמודד עם זכויות המיעוט ומעמדו בדרכים אזרחיות המנותקות מפוליטיקת הסכסוך המדינתי והלאומי. נהפוך הוא: המגמה המסתמנת היום, בניגוד לנטיות שעליהן ניסינו להצביע במאמר, היא לחיזוק תפקיד המדינה בשמירה על מדיניות הטוהר האתני בהקצאת קרקעות ולהחלשת דפוסי הפעולה התת-פוליטית.

בסיום: קריאה למאחמיד לקרוא תיגר על המשכו של ההליך השיפוטי ולנקוט מהלך של אי ציות לצו הפינוי.

גבעת עלייה כמשל: שלושה היבטים

עמ' 251-256

חיים בראשית (מיוזמי החרם הבריטי על האקדמיה הישראלית)

... ברשימה זו אנסה לתאר את שלושת פניה של הגבעה, שסיפורה הוא מיקרוקוסמוס של קורות הסכסוך הישראלי פלסטיני מראשית המאה. ... בתקופה שבה מתחילים יפי הנפש "לשפץ" את יפו העתיקה (מודל ששירת לאחר מכן את משפצי הרובע היהודי לאחר 1967) מרוקנת העיררה מתושביה היהודים, ויחד עם יפו הערבית הופכת לחור שחור מבחינתם של שועי העיר והארץ – מבחינתם זוהי בעיה שמן הדין היה שתיעלם. במבצע הרס מיוחד מגלגלים את הבתים שעזבו היהודים אל ימה של יפו, וכך מוגדל שטחה של מדינת ישראל בכמה דונמים. כמו מסגדה הראשי של יפו, חסן בק, נותר גם מסגדה של ג'בלייה על תלו, מעין סמל מטריד של העבר, אך גם בו נאסרה התפילה. משרד השיכון והחברות הממשלתיות, אשר עד לאותו רגע לא בנו גם בניין אחד למגורים עבור תושביה ואזרחיה הערבים של הארץ, הפריחו שמועות כי בשטח שנוקה ייבנו שיכונים עבור ערביי יפו, אשר כמו לערבים במקומות אחרים בארץ לא הותרה להם בנייה למגורים ביפו. בית דירות אחד אפילו החל להיבנות, אך עד מהרה נפסקה הבנייה, והבית הלא גמר בעליבות הבטון המכוער, פוצע את המרחב הרחוק כגידול פרוץ של החלום הציוני שצמח מקום שלא נועד עבורו.

החללים הריקים שבין בתיה המועטים של ג'בלייה הם בתי גידולם של הזיכרונות הקפואים של תושביה, זיכרונות שהם לבד המפתח לתעלומה. הכיבוש הציוני אינו רק כיבוש צבאי, הוא מוחה את שכבות הזיכרון הרבות בחלליה של ג'בלייה. במקום המציאות הסבוכה והרב שכבתית שבה כל זיכרון מפרש את זה שקדם לו, יופיעו בקרוב אותם סימנים של הציונות הפוסטמודרנית – אחוזות הנדל"ן של "איכות החיים" שלא קדם להן דבר, ואחריהן רק המבול.

דעתו של גור זאב שעבר לאחרונה תהליכי פוסט – פוסט ציוניזציה מתונים וחלקיים, אינה מתקררת עד שהוא משווה את מגדל האוניברסיטה בחיפה לסמל מין פאלי ציוני. הלך רוח זה תואם להפליא את הזדעקויותיו של השמאל הרדיקלי כנגד אתוס זקיפות הקומה הציוני תוך לגלוג כ"זקפה לאומית" ר"ל. בסיום המאמר מצביע גור זאב על התהליך העומד במרכזו של נייר עמדה זה – האוניברסיטאות בישראל, לכל הפחות מחלקות מסוימות באוניברסיטאות מסוימות מאבדות במהירות את זיקתן לפרויקט הציוני (ואף מנסות לחפור תחת יסודותיו).

עמ' 257 - "פסגת הר הכרמל, המיוערת באורני הקרן הקיימת, מבטאת את מהותו הציונית של הרכס כולו. הציונות המגשימה סילקה מהכרמל את סייגי התרבויות האחרות, מחקה את זיכרון או כלאה אותן במוזיאונים ובספרי ההיסטוריה של עצמה, הגלתה את התושבים, סילקה את השמות, בנתה מגדלי בטון על ה"שממה" הבלתי מטוהרת, והפכה את הבתים שנותרו לאתרי תיירות ולמושבים של אמנים המחפשים טבע נקי מקלקלות תרבות האספלט. עין חוד נהפכה לעין הוד, המוחרקה נהפכה לנקודת תצפית במסלול טיולים. על פסגת ההר נבנה מגדל גבוה המכריז בכל 31 קומותיו, על הצלחת המפעל הציוני וחושף את מחירו.

"מגדל" אוניברסיטת חיפה, "מגדל אשכול" בשמו הרשמי, מזדקף מפסגת הכרמל. זקפת ה"מגדל" קורעת את הרכס. היא עוברת בתוך חורש טבעי וביערות האורן של העיר חיפה ובסמוך לשרידי יישובים פלסטיניים ובוסתניהם החרבים. הוא החלש של משקיף יהיר וקרנני, על שפלת החוף, דרומה וצפונה עד אינסוף, כמו נמתח – נמשך לכיוון ארצות המערב, מנסה בכל יכולתו להתגבר על עובדת היותו נטוע במרחב ה"אחר". מנסה להתנתק מאדמת אסיה ולהיות למגדל התלוי באוויר – זר להיסטוריה, לחברה, לתרבות ולעתיד של הרכס שבו קבורים יסודותיו.

עמ' 260 (...) בדיאלקטיקה שבין האוניברסיטה לאקדמיה נמשכת היריבות בין האלוהים לבין בני האדם, או בין התשוקה ל"שיבה הביתה" אל המוות (או אל הדבקות המוחלטת בא-ל, אל התשובות האחרונות והוודאיות) לבין הארוס של האוטופיה נגיבית של בוני מגדל בבל. לגרסה הישראלית של מתח זה יש ביטויים ייחודיים. אחד מהם מגולם בבניין ה"מגדל" של הר הכרמל ובחיים ה"אקדמיים" של יושביו, המתגייסים מחדש מדי בוקר לשעתק בתוכו את שלילת האידיאל האקדמי ואת מחיקת הארוס של בוני המגדל בעלי

האוטופיה ההומניסטית. (...) ואולם האידיאולוגיה המדעית המודרנית מתפוררת ביעילות לא פחותה מזו של האלימות האלוהית שהחריבה את מגדל בבל. זוהי תופעה אוניברסאלית. בישראל נכון הדבר לא רק לגבי האידיאולוגיה המדעית המודרניסטית, אלא גם לגבי רתימתה לפרויקט בניין האומה הישראלית והבנייה/מחיקה של המציאות היהודית/פלסטינית. האוניברסיטה שעל הר הכרמל עומדת על תילה, אבל, כמו חברותיה בירושלים ובתל אביב ובבאר שבע, היא מאבדת במהירות את האפשרויות והתפקיד המודרניסטיים שלה, גם כמוסד מחקר והוראה וגם כאיבר מאיבריו של הפרויקט הציוני...

חנן חבר - לא באנו מן הים: קווים לגיאוגרפיה ספרותית מזרחית (מאמר המופיע גם בספר "המזרחים בישראל")

עמ' 199-213

התיאור הסנטימנטאלי (וה"מדומיין") של החלופה המזרחית לציונות הקלאסית, נצרך ומתבקש לאור האשמתה של האחרונה באתוס אלים, אכזרי, כובש ומנשל.

עמ' 210 : "אבל ההטרופיה המזרחית ממלאת תפקיד גם ביחס לכל המרחב שמחוצה לה: היא חושפת את האשלייתיות, את הכזב הגורס כי במרחב זה לא התקיים קודם דבר, כי המרחב היה ריק, וכי ההתמקמות בו לא הייתה כרוכה בהרחקה אלימה של ערבים. חשיפת הכזב מתאפשרת, שכן, בשל האופי ההטרופי של המעברה מצליח שמעון בלס, למשל, לשלב אותה במרחב משותף עם שרידי הכפר הערבי שנותרו ב-1948. (...) בניגוד לנרטיב הציוני ההגמוני, בלס אינו משקיע מאמץ במחיקה או בטשטוש של השרידים האלה ואינו מעלים אותם, והוא אינו יוצר ניגוד בין הכפר הפלסטיני לבין המעברה. הכפר הערבי משתלב היטב בפן הערבי של ההטרופיה, ואין צורך למחוק את נוכחות השרידים שלו: המרחב של המעברה יכול להביא בחשבון את קיומו של מה שהיה קודם, של מרחב ערבי, של הכפר הפלסטיני שהועלם באלימות, שכן נוכחות ערבית זו אינה מאיימת על המרחב החדש. וזאת, שלא כמו בייצוגי המופת הציוניים, שבהם המרחב החדש מתאמץ למחוק – לעיתים קרובות, באורח גלוי וראוותני – את שרידי המרחב הקודם, משום ששרידי העבר מאיימים לפרק את הדימוי הציוני ההגמוני של היות חלק אורגאני מן המרחב, ולחשוף במקומו את קניית המקום במרחב באלימות, ועל חשבון האחר. במעברה, הערביות ממשיכה להתקיים, ולכן הייצוג של הערביות, שנהרסה בתוך המעברה גופא, הוא חלק מייצוג מרחבי שלם שכולל את המרחב הערבי".

עמ' 269 - (ו' ב): קומפוזיציה פסטוראלית, ראשית שנות החמישים. בקדמת הצילום, "חורבות עתיקות". ברקע, נוף רפאים כפרי. בתווך, פחונים ואוהלים: מבנים קלים, רופפים, בולעי אור או מחזירי אור, הממתנים את זרותם באתר על יד התמקמות רגישה בטופוגרפיה ההררית. אין עוינות או תוקפנות בדימוי. מבטו האמפטי של הצלם מזהה כאן מעין התחדשות אקולוגית של הביטאט מנוון.

הניסיון הזה לתאר כרוניקה כמו – היסטורית, כמו אורגאנית, רק חושף את מבוכת המנצחים, ומתוכה את פעילותם המקאברית, רגע לאחר המלחמה: ה"עתיקות", בקדמת הצילום אינן אלא בתים שניצבו זה מקרוב לאורך הדרך ונהרסו במהלך מבצעי מחיקת "הכפרים הנטושים" ע"י צה"ל וקק"ל. הבתים הפזורים על מדרון ההר נותרו שלמים עקב הוראת שעה ממשלתית להפסיק את הרס מלאי המבנים הפנויים בארץ ולהתחיל ליישב בהם עולים חדשים, בעיקר כאלה שהגיעו ממדינות ערב. הפחונים והאוהלים הם פרוטזה מאולתרת המחליפה את האיבר הגדוע ומשחזרת באופן מימטי ככל הניתן את גוף הכפר. מתוך הזמן העמוק, הנינוח, הארכיאולוגיסטי, שביקש הצלם לביים, עולה בכל עוצמתה המיידיות של מהלך האירועים: אדריכלות לרגע על גבי חורבות ברגע. אזרחים מיובאים במקום תושבים מגורשים. אלה מופקדים מטעם האפוטרופוס, אלה נפקדו. עד שיגיעו האמנים, הבהמיינים, סוחרי האותנטיקה.

עמ' 278: (6 א') טקס חנוכת יער הקדושים ביד ושם. נוף הטרשים המסומן, משטח ההתכנסות המיושר, הקהל הדומם המסודר שורות – שורות, מצטרפים במבט ראשון לדימוי מצמרר של גיא הריגה, רגע לפני טבח המוני.

הטבעת הזיכרון הקולקטיבי בנוף הארץ באמצעות ייעור – על – שם היא פעולת היסוד של פרויקט ההנצחה הלאומי. מכיוון שמדובר בדרך כלל בנוף שעד לא מכבר היה מיושב ומעובד, זוהי גם פעולת היסוד של מחיקת זכרם של הכפרים הערביים, הלאמת הקרקעות, וקיבוען הסמנטי של זכויות הקורבן ההיסטורי.

3.14 בצידי הדרך ובשולי התודעה – נגה קדמן

הספר מתבסס על עבודת תזה שכתבה קדמן הפעילה בעמותת "זכרות" בהנחייתו של אורן יפתחאל.

מתוך ההקדמה (אורן יפתחאל) עמ' 8 :

"מעשה המחיקה מונחה זה עשורים רבים ע"י מנגנוני המדינה היהודית המבקשים להשכיח את זכר החברה הערבית – פלסטינית אשר חיה בכל רחבי הארץ עד תש"ח, וכך גם להכחיש את האסון אותו המיטה הציונות על העם הזה".

מתוך המבוא (עמ' 13) :

"פעולותיה של ישראל ביחס לכפרים ולתושביהם מתפרשות בחלק השני כתולדה של האידיאולוגיה הציונית שהניעה את היישוב היהודי ומוסיפה להניע את מדינת ישראל גם היום. הפרק סוקר תיאוריות של יצירת זהות לאומית וחיזוקה, תוך התמקדות בממדים של מרחב וזמן כביטוי ללאומיות וכזירות בסכסוך לאומי. בהקשר של הלאומיות הישראלית – ציונית מתוארת השפעתו של ייחוד הארץ כולל מחיקת הכפרים הערביים המרוקנים מהנוף, ועל עיצובו של זיכרון קולקטיבי סלקטיבי המדגיש את העבר היהודי של הארץ ודוחק לשוליים מאות שנים של קיום ערבי. ההתעלמות וההדחקה של הערביות בזמן ובמרחב מוצגת כניצחון ישראלי בזירה נוספת של הסכסוך הישראלי-פלסטיני שהתאפשר בעקבות הכיבוש הצבאי של הארץ בידי ישראל והפיכת רוב תושביה הערבים לפליטים מחוץ לגבולות המדינה.

עמ' 23-18: התבססות על עבודתו של תדי כץ להוכחת הטבח בטנטורה ועל עדותו של סלמאן אבו סיתה המציין 10 אתרים נוספים בהם בוצעו מעשי טבח. תיאור נרחב של מעשי הרג וגירוש המסתמכים על היסטוריונים חדשים ועדויות של פלסטינים (ללא זכות תגובה כלשהי)⁸⁰.

עמ' 33: אתרים קדושים למוסלמים אומצו בידי היהודים שיצרו מסורת חדשה של עלייה לרגל לאותם מקומות. יצחק לאור טען כי משרד הדתות הישראלי יוצר "קברי קדושים" לצורך עלייה לרגל במקומות שבהם קבורים למעשה שייחים ערביים. הוא הדגים זאת לגבי מה שמזוהה כקברו של רשב"י הנמצא בכפר הערבי המרוקן מירון (מתי החלה ההילולה המסורתית על קברו של רשב"י? לאחר "מלחמת 1948", ח.מ.).

⁸⁰ על רפיסותן של העדויות ההיסטוריות ל"טבח טנטורה" ראה בהרחבה גלבר, 2003

במרכז הפרק השני – תיאורית האתנוקרטיה של יפתחאל: משטר המקדם את המטרות המרחביות, הכלכליות, הפוליטיות והתרבותיות של הלאום הדומיננטי בעוד שהוא מגביל קבוצות מיעוטים או קבוצות חברתיות אחרות שנדחקו לשוליים.

עמ' 39: "ניכוס" אי"י ליהודים מבחינת השייכות הרגשית מושג באמצעות דחיקת ערביותה של הארץ והשכחת ההיסטוריה הערבית שלה. בניית נרטיב השיבה של היהודים לארצם מושג באמצעות דחיקת הצדדים האפלים של המפעל הציוני. כדי שמדינת ישראל תחדל להיות אתנוקרטיה היא מחויבת לשיבת הפליטים.

עמ' 42: פעולות הייעור של קק"ל מיועדות אף הן לכיסוי שרידים של כפרים ערביים חרבים, להשכחתם ולסימול "הפרחת השממה" ששוררת באזורים אלה. עקירת המורשת הפלסטינית מושגת באמצעות החדרת צורות חדשות לנוף.

שמירת הטבע והסביבה בישראל נגועה באידיאולוגיה הציונית ומשמשת מסווה לביסוס הזהות המקומית (היהודית) החיובית לעומת הזהות הפלסטינית השלילית באמצעות הרס הקשר של הפלסטינים לסביבה ותוך מתן עדיפות לנוף היהודי – לאומי, להתפתחות הסביבה הטבעית ולנוחות המטיילים. הממסד הארכיאולוגי שותף להריסה ולהעלמת השרידים של העבר הערבי של הארץ. פעולת הענקת שמות עבריים למקומות יישוב מהווה חלק מתהליך הניכוס, ההדרה, הנישול וההשכחה של ההיסטוריה הערבית של הארץ.

עמ' 127: "בבסיס דחיקתם של הכפרים לשולי השיח עומדת אידיאולוגיית הייחוד שמדריכה את התנועה הציונית ואת מדינת ישראל. כדי ליצור מרחב יהודי דחקה ישראל את תושבי המקום הפלסטיניים ואת מורשתם באופן פיזי, תודעתי וסמלי. כדי להוסיף ולשמור על המרחב ככזה, ישראל מוסיפה לדחוק לשוליים את אזרחי המדינה הערביים ולהתכחש לפליטים שמחוץ לגבולותיה".

3.15 עיר ישראלית או עיר בישראל

טובי פנסטר וחיים יעקבי מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד

ספר נוסף המציב את תיאורית האתנוקרטיה כבסיס לבחינה ולניתוח של המציאות המרחבית במדינת ישראל. פנסטר ויעקבי הם תלמידיו של יפתחאל ובמאמרים בספר חוזרת ועולה הטענה שהפרויקט הציוני כולו מבוסס על נישול, הדרה, ואפליה של הפלסטינים. הקמת ערי הפיתוח,

וההתיישבות היהודית בגליל ובנגב מוסברת ומנותחת מבעד למשקפי ה"אתנוקרטיה" ומתבררת כתהליך מוחק זהות (ילידית פלסטינית), מנשל ומפלה.

מתוך ההקדמה (יעקובי ופנסטר, עמ' 12):

המבנה הריבוני ומשטר ההדרה המאפיין את ההיררכיה האזרחית בישראל מתבטא גם במרחב העירוני". (...) הכתיבה הפוליטית – ביקורתית בספרות העולמית הן בתחום הסוציולוגיה והן בתחום מדעי המדינה חלחלה מסוף שנות השמונים למחקר האקדמי בישראל ויצרה גוף ידע חדש המתמודד באופן ביקורתי עם העיר בישראל. גוף זה בוחן את המבנה החברתי בישראל בהתייחסות פוסט קולוניאלית ומצביע על ההיררכיה החברתית ועל הקשריה המרחביים. על פי תפיסה זו קבוצת המייסדים בישראל, מכוננת הפרויקט הציוני נשענת על אינטרסים קולוניאליים ועומדת בראש הסולם, הפלסטינים הילידים בתחתיתו, ובתווך היהודים המזרחיים ופלחים נוספים באוכלוסייה המשמשים סוכני הייחוד של המרחב העירוני.

חיים יעקבי - על הזכות לעיר - (אי) תכנון ומחאה בעיר המעורבת לוד

עמ' 78-109

יישום תיאורית ה"אתנוקרטיה" על המקרה של לוד – שאיפת הפרויקט הציוני ליצירת מרחב חד אתני בעל מאפיינים דמוגרפיים, תרבותיים ונופיים שיתמכו בו.

תיאורית ייחוד המרחב כבסיס לדיון על העיר הישראלית ועל יסודות הפרויקט הציוני המבוסס על הדרה, אתנוקרטיה וניקוי המרחב מאלמנטים פלסטיניים מופיע גם במאמר על נצרת עילית כעיר מעורבת. (ראה עמ' 125-126)

ייחוד הגליל, הנגב וירושלים מוצגים כתופעה קולוניאלית שהעולם המערבי הנאור כבר השתחרר ממנה אך היא מוסיפה להתקיים בישראל. האפליה כלפי האוכלוסייה הפלסטינית היא מדיניות של לכתחילה המתקיימת כחלק ממדיניות ייחוד המרחב.

ארז צפדיה (גם כן תלמיד של אורן יפתחאל) – ישראליותן של ערי הפיתוח: עמ' 215-191

"ישראל ממשיכה להשתמש בערי הפיתוח כאמצעי לשליטת הלאום במרחב ולהרחקת מהגרים חדשים (...) וזאת בניגוד למדינות אחרות שבהן את מקום האידיאולוגיה הלאומית תופסת אידיאולוגיה נאו ליברלית ושית זכויות אדם..."

רחל קלוש - העיר הישראלית: המקום של היומיום והלאום עמ' 244-216

קלוש הקשורה גם היא ל"חבורת יפתחאל" מציגה פרשנות מקורית ביחס לאירועי הירי על שכונת גילה בשלביה הראשונים של "אינתיפאדת הר הבית". היא אינה מציינת מהי המדיניות המועדפת עליה בתגובה לירי, אך מהדברים נראה שהתגובה הראויה לדעתה היא נטישת השכונה ומסירתה לידי הפלסטינים.

239: "בזמן שהמשמעות הביקורתית של היומיום מתייחסת בדרך כלל לאתגור המדינה ע"י אזרחיה, במקרה של גילה העימות הוא עם ה"אחר" המובנה ע"י המדינה ומוצב כנגד אזרחיה. בשעה שהספרות המקצועית מתייחסת ליומיום כפרקטיקה ביקורתית, המאפשרת לפרט להתמודד עם מנגנוני השליטה והדיכוי של המדינה המודרנית, בגילה מופעל היומיום ע"י המדינה ומעמיד את אזרחיה כנגד ה"אויב". בהקשר זה משמש ייצור המרחב להבטחת השליטה בשטחים כבושים, ותהליכי המיגון, שנועדו להבטיח את חיי היום יום, מקודמים כתגובה לדרישת התושבים להמשיך בשגרת חייהם, המחזקת עוד יותר את עמדת המדינה, הרואה חובה לעצמה לדאוג לשלומם ולבטחונם. יתרה מזאת, שמירת ה"נורמאליות" של חיי היום יום הופכת להצדקה של העמדה המוסרית שהמדינה מאמצת ומתדלקת את המשך העימות הישראלי – פלסטיני. כך, בגילה, הנמצאת עדיין בתהליכי טריטוריאליזציה משתמשת המדינה בתושביה ובחיי היום יום שלהם כדי להציבם כנגד ה"אחר" הפלסטיני ולבסס בכול עוד יותר את שליטתה בשטחים הכבושים".

3.16 הפרדה – הפוליטיקה של המרחב בישראל

חיים יעקבי ושלי כהן

המוטו של הספר: ההפרדה בין קבוצות אתניות שונות עומדת במרכז האתוס הציוני. ההפרדה העיקרית היא כמובן בין יהודים לפלסטינים, אך גדרות וחומות משמשים להנציח ולקבע דפוסים של הדרה גם בין קבוצות אחרות. תהליכים המתרחשים ב"גדה" מחלחלים גם אל תוככי הקו הירוק וההפרדה הופכת להביטוס – להנצחת יחסי הניכור בין קבוצות, הביטוס העומד בבסיס הפרויקט הציוני.

גדי אלגזי (פעיל בתעאיוש, סרבן שירות ומלמד באוניברסיטת תל אביב) אפילוג: הפרדה

והפרטה

עמ' 97-102

עמ' 100: "אך במציאות המקומית, בנוף הארץ הזו, יש לתהליכי הגידור וההפרדה עוצמה מיוחדת, משום שהם מתרחשים במרחב קולוניאלי. תהליכי הגידור וההפרדה פועלים על קהילות מהגרים שהתפוררו בתהליכי ההגירה, אורגנו ויושבו, הוקצו והועברו ע"י "המוסדות המיישבים" והמדינה. הנוף עצמו הוא תוצר של תהליך נישול ארוך טווח המאפשר לקבוע "עובדות בשטח" בקלות רבה כל כך בעזרת טנק ובודוזר וגדר" ...

4. עבודות לתארים מתקדמים – השושלת של אורן יפתחאל כמקרה מפתח

"לרובנו", אומר יפתחאל, "יש מספר לא מבוטל של ממשיכים, דוקטורנטים ומסטרנטים, וזהו

גל שצפוי להמשיך".⁸¹

אתר מרכזי לאיתור ומעקב אחר השתרשותם של תיאוריות, מגמות והלכי רוח מבית מדרשה של האסכולה הפוסט ציונית הוא מאגר העבודות לתארים מתקדמים. המסטרנטים והדוקטורנטים מייצגים את דור העתיד האקדמי. חלקם משתלבים במסגרות הלימוד והמחקר האקדמיות ואחרים משתלבים בתפקידי מפתח במנהל הציבורי ובעמדות בעלות השפעה על עיצוב המדיניות. הסטודנט לתארים המתקדמים הנו אמנם אדם בוגר וניתן היה לצפות שעמדותיו לא יעברו עיצוב רדיקלי מחודש בהשפעתו של המנחה האקדמי, אך ההילה האקדמית ופערי הידע והניסיון בין המנחה למונחה, הופכות אפשרות זו לסבירה ומתקבלת, ככל שהמנחה הנו כריזמטי, מוכשר, מפורסם ובעל מעמד אקדמי בכיר. גם במקרה שבו מגיע הסטודנט לתארים מתקדמים עם עמדות מגובשות ואג'נדה סדורה, קל לו בהרבה לעגן ולבססן במסגרת האקדמית כאשר הרקע התיאורטי ו"שדה הכוח הערכי" אותה מספקת הפרדיגמה השלטת בתחום הידע שבו בחר להתמחות תומכת בעמדות הללו. כך, למנחים אקדמיים באוריינטציה פוסט ציונית בעלי יוקרה ומעמד, ישנה יכולת השפעה לא מבוטלת על עיצוב חשיבתם, עמדותיהם, ופעילויותיהם העתידיות של מונחיהם ובוודאי שהם משמשים ככתובת מועדפת לסטודנטים בעלי עמדות בסיסיות דומות, שלהם מעניקה ההנחיה ביסוס תיאורטי ו"מדעי" של ערכיהם ועמדותיהם. לכן, ככל שלזירה האקדמית מתווספים חוקרים באוריינטציה פוסט ציונית כך גדל פוטנציאל הפצתם, השתכפלותם ושעתוקם של התיאוריות הפוסט ציוניות עד לכדי הפיכתם לפרדיגמה האקדמית השלטת בתחום הידע.

בדיקה מקיפה של העבודות לתואר שני ושלישי במחלקות לסוציולוגיה ולמדעי המדינה לא התאפשרה במסגרת מחקר זה. בדיקה מדגמית, או הסתמכות על תקצירים בלבד הייתה פוגעת באמינות הממצאים, ולכן נבחר מקרה מפתח בודד המלמד על יכולת החינוך, ההשפעה, השכפול וההפצה של אג'נדה פוסט ציונית של מרצה וחוקר פעיל, מוכשר ובעל מעמד והשפעה – המקרה של פרופסור אורן יפתחאל.

עיון בעבודותיהם ובקורות חייהם של המסטרנטים והדוקטורנטים של יפתחאל מראה שדרכם ובאמצעותם מצליח יפתחאל לשכפל, להפיץ ולהרחיב את תיאורית האתנוקרטיה מבית מדרשו,

⁸¹ ליבנה, 19.9.01 "עלייתה ונפילתה של הפוסט ציונות", מוסף הארץ

ולהפכה לעמדה משמעותית ומשפיעה בשיח הציבורי ובמוקדי קבלת ההחלטות בתחום התכנון המרחבי.

4.1 תקצירים נבחרים מעבודות המאסטר והדוקטורט בהנחיית יפתחאל

מונחיו של יפתחאל מתמקדים בעבודות הגמר שלהם בסוגיות מגוונות הנוגעות לתחומי התכנון המרחבי במדינת ישראל. מושג האתנוקרטיה מכבד בעבודות הללו הכוללות שימוש עקבי במונחים ובתיאוריות מבית המדרש של האסכולה הפוסט ציונית באקדמיה בכלל ושל אורן יפתחאל בפרט. המסקנות החוזרות ועולות מהעבודות מתנבאות כולן בסגנון אחד: הקולקטיב היהודי – ציוני יצר מערכת שלטונית לא דמוקרטית במטרה להתפשט במרחב על חשבון העם הפלסטיני. המדיניות האתנוקרטית משפיעה ומחלחלת לכל רובדי התכנון בכל אזורי המדינה, החל בעיירות הפיתוח, בור לערים המעורבות וכלה בגליל ובנגב. האתוס הציוני – לאומי הוא העומד בבסיס האפליה, הנישול וההדרה של הפלסטינים תושבי ישראל (ובמידה פחותה גם של המזרחים) ותנאי הכרחי להפיכתה של מדינת ישראל לנאורה ולדמוקרטית הוא ביטול יהדותה וציוניותה של המדינה ומעבר לאתוס אזרחי – ליברלי, רב תרבותי ופוסט לאומי.

4.1.1 עבודות נבחרות לתואר שני ושלישי

א. תואר שני

- חתאם חמוד - הבדווים מול המדיניות המרחבית: הכפרים הלא מוכרים וחוות הבודדים
- חיה נח – מדיניות אתנוקרטית בנגב ומגבלותיה: מקרה הכפרים הבלתי מוכרים
- רמי קושנר - גופים סביבתיים, גיוס פוליטי ותכנון מרחבי בישראל
- בתיה רוזן – פיתוח אזורי ויחסים אתניים: השוואה בין ישראל לסרי לנקה

ב. תואר שלישי

- יצחק (קיקי) אהרונוביץ' – גישות לתכנון עירוני בחברות מהגרים: רב תרבותיות מול הטמעה
- חיים יעקבי - אתנוקרטיה עירונית: בנייתה של עיר והבניית זהויות: המקרה של לוד
- ארז צפדיה - מהגרים בישובים פריפריאליים בחברת המתישבים הישראלית: מזרחים בערי פיתוח מול העלייה הרוסית
- בתיה רוזן: התמרחבות במולדת האתנית: בחינה השוואתית של ישראל ומדינות נוספות

1. חתאם חמוד – הבדווים מול המדיניות המרחבית: הכפרים הלא מוכרים וחוות הבוודים

מתוך הפרק השני (סקירת ספרות)

המקרה של ישראל

"מקרה של ישראל דומה למקרה של סרי לנקה יותר מכל המחקרים שהובאו לעיל. הוא גם שונה ממקרים אחרים בהיותו מייצג קולוניאליזם פנימי. על אף העובדה שלבריטים יש טביעות אצבע ברורות, עיצוב היחסים האתניים התרחש לאחר קום המדינה. כיום, שאלת אי ההכרה או ההכרה בכפרים הבדואים בנגב קשורה לשני נושאים עיקריים: הראשון, היות הבדווים חלק מהמיעוט הלאומי החי במדינה היהודית, והשני היותם תובעי בעלות על הקרקע באזור. ניתן לחבר שני נושאים אלה עם השאלה המרכזית אודות אופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית והקשר שלה עם אזרחיה הערביים.

... בעשור האחרון חוקרים רבים מוצאים שבעיות רבות שבהן נתקל המיעוט הערבי הפלסטיני בישראל נעוצות בעובדה שהמשטר הישראלי הוא משטר אתנוקרטי. במשטר זה נושא ההתפשטות וייהוד הקרקע היה מרכיב מרכזי באידיאולוגיה הציונית והציר המרכזי להתפתחות יחסי היהודים והערבים בישראל / פלסטין. יפתחאל וגאנס (2004) טוענים שאתנוקרטיה ומשטרים אתנוקרטיים מבוססים על שלושה כוחות עיקריים: קולוניאליזם התיישבותי, אתניות לאומית והיגיון אתני של ההון. במשטר אתנוקרטי המשאבים, הזכויות והכוחות בחברה נשענים על בסיס אתני - מעמדי ולא אזרחי. (...) יפתחאל (2000) טוען שמשטר המקרקעין בישראל הוא משטר של קולקטיביזם לאומי יהודי והמדיניות המתוכננת למען כך היא "ייהוד המרחב". אחד המרכיבים בייחוד זה הוא מניעת שיבתם של הפליטים הפלסטיניים שנעקרו מאדמתם עם קום המדינה. לצורך כך נוסדו ועודכנו חוקי קרקע ותכנון מיוחדים, אשר מטרתם, בין השאר, לצמצם אפשרות התפשטות של הבדווים על הקרקעות בנגב.

יפתחאל (1999) וקמפ (1997) ניתחו את התנאים הגיאופוליטיים של המשך הכיבוש על השטחים הפלסטיניים המונעים היווצרות של 'דמוס' ישראלי ברור. העובדה שקהילות יהודיות בעולם משחקות תפקיד חשוב בעשייה הישראלית והמשך הקמת ההתנחלויות הם גורמים המעכבים היווצרות 'דמוס' זה (Shafir & Peled, 1998).

עם קום המדינה ולאחר ה"נכבה" פעלו שני גופים יהודיים למטרת רכישת קרקעות: הקרן הקיימת לישראל והסוכנות היהודית. אלה קיבלו על עצמם את המשימה היומרתית להפקעת קרקעות בכפייה ובאופן שוטף, הן באמצעות ייעור הקרקעות והן בייעוד ארץ ישראל להגירת יהודים בלבד. לצורך כך הוקמו יישובים כפרים והוכנו תשתיות.

2. אהרונוביץ' יצחק – גישות לתכנון עירוני בחברות מהגרים: רב תרבותיות מול הטמעה

מתוך התקציר:

"תפיסת התכנון המרחבי כחלק ממודל האתנוקרטיה עומדת בליבו של מודל שפיתח יפתחאל. האתנוקרטיה היא מודל המפרש את המבנה החברתי כפועל יוצא של הקצאת הכוחות, הזכויות והאפשרויות בין קבוצות אתניות. ההכרה בתקפותו של המודל האתנוקרטי בישראל, המהווה הנחת בסיס של חיבור זה מובילה להבנה כי האתוס הישראלי המטמיע, מנסה ליצור תרבות ציונית אחידה בעלת מספר מאפיינים מרכזיים אשר עוצבה על ידי קבוצת הותיקים ומונצחת בעזרת השליטה במנגנוני המדינה ובכלי מדיניות אשר אחד מהם הוא התכנון המרחבי".

3. בתיה רוזד - התמרחבות במולדת האתנית: בחינה השוואתית של ישראל ומדינות אחרות

מתוך התקציר

"המחקר שלפניכם מתנהל בתוך האפיסטמולוגיה והאונטולוגיה הגיאוגרפיות תוך שהוא משלב גיאוגרפיה פוליטית תרבותית ומשפטית. בכליהן הוא בוחן מנקודת מבט ביקורתית את הסיבות, הצורות וההשלכות של הבניות 'המולדת' האתנו לאומיות במשטרים אתנוקרטיים. משטרים אלה למרות חזות דמוקרטית, מאפשרים ואף מעודדים התפשטותה של הקבוצה האתנית הדומיננטית במרחב מעורב ושנוי במחלוקת. תהליך זה המכונה כאן 'התמרחבות' אתנית מכונן את אחת התשתיות המרכזיות של המשטר האתנוקרטי. כלומר, המחקר עוסק בפענוח של המרחב ממנו נגזר טיבו של המשטר במדינות. הטיעון המרכזי של המחקר הוא, שתהליך ההתמרחבות מובנה על ידי מגוון סוגי שיח של פרויקט 'מולדת'. צורות השיח המשפטית, התרבותית והאתנית – דתית חרף שונותם, מעניקים לגיטימציה לתהליך ההתפשטות האתנית. לגיטימציה זו מאפשרת למדינה להמריץ את תהליך האתניזציה המרחבית ובד בבד לשמור על תדמיתה הדמוקרטית. לאורך זמן, תהליך ההתמרחבות האתנית מעלה מתחים וסתירות ומגיע אל פרשת מים ממנה נגזרות שתי אפשרויות. המשך ההתמרחבות מפרק את השיח והופך אותו לשנוי

במחלוקת, מגביר את אי היציבות הפוליטית ומאיים על הפרויקט (...). בישראל, מקומם של כיבוש הספר ועיצובו של משטר המקרקעין הישראלי לאורך זמן, טרם ירדו ממעמדם הרם בשיח, והם בראש סדר העדיפויות הלאומי. הטריטוריאליזם הציוני רבת עוצמה וחותרת בקביעות להשגת בלעדיות במרחב מתרחב, הכולל שטחים חוץ ריבוניים. מאבק בלתי נלאה לכיבוש הספר מעלה תהליך בו המאמץ להשכין ביטחון מוביל לכיבוש יעדים המוגדרים כ'ספרי' (...). לסיכום, שיח המולדת בישראל מייצר ומשעתק משטר משמעויות אתנוקרטי מתמרחב. לפיכך הוא מרבד ומייחד את המרחב (...).

4.2 דור ההמשך של יפתחאל - פעילות אקדמית וציבורית

א. בתיה רוזן

ד"ר בתיה רוזן משמשת כמרצה במחלקה לגיאוגרפיה ותכנון סביבתי באוניברסיטת בן גוריון. מחברת נייר עמדה מס' 24 של מכון הנגב לפיתוח אזורי, מסמך באוריינטציה פוסט ציונית מובהקת⁸², בצוותא עם אורן יפתחאל ואורי רם. אחת הפעילות לקידום הכרה בכפרים הבדואים הלא מוכרים, ואחת החותמות על עצמת המרצים – "גילוי דעת: תמיכה בזכויות הקרקע והתכנון של הבדווים בנגב". הקונספט בו היא מפרשת את יחסם של רשויות המדינה לאוכלוסייה הבדואית בנגב הוא התיאוריה הקולוניאלית.

מבוא לקורס של ד"ר בתיה רוזן:

שימוש בפרקטיקת 'הילידיות' במאבק טריטוריאלי-אתני:

המקרה של הערבים הבדווים בנגב

לאחרונה, פנו הבדווים בישראל לפורום העמים הילידים באו"ם בבקשה להכיר בהם כעם ילידי. מושג 'הילידיות' הוא מושג מורכב מאוד. ניתן להבחין בשתי משמעויות שונות שלו, אם כי חוקרים רבים נוטים לראות בהם מושגים מתחלפים:

1. ה-Indigenism, המתייחס למדיניות של ממשלות קולוניאליות: מבטא יחס משפיל אל ישות 'פרימיטיבית', נחותה; מכיל שליטה, דעות קדומות, רחמים, סקרנות אנתרופולוגית, ייצוג נלעג וחושני, המכתיב תפיסה א-היסטורית של ישות מוסרית אותנטית בדעיכה.

⁸² ראה בהרחבה בפרק הבא העוסק במכוני המחקר האקדמיים

2. בשונה מקודמו, מושג ה- Indigeneity, מקבל את משמעותו ככלי לניגוח, כמושג תגובתי-אקטיביסטי למדיניות הקולוניאלית: הוא הובנה במודע, כדי ליצור סולידאריות קיבוצית, בינלאומית; קורא להגנה על זכויותיהם של העמים הילידים; התרבות על היבטיה השונים עוברת פטישיזציה כדי לשמש כלי פוליטי, משאב במאבק האנטי קולוניאלי. חתירה להשגת הכרה בזכויות קולקטיביות, שהראשונה מביניהן היא המקום, מולדת. זהו מושג דינאמי ומשתנה לאור הצרכים העולים לסדר היום.

קבוצות רבות של ילידים (indigenous) ממקדות את עיקר מאבקן בתביעות טריטוריאליות מתוך טיעון, שללא מולדת לא ניתן לשמר ולקדם את התרבות המסורתית שעברה תהליכי אובדן. ללא טריטוריה ותרבות חווה החברה משבר זהות ומתקשה לשמר עצמה כקהילה מחד, ולהשתלב בחברה הרחבה, מאידך.

ב. חיים יעקבי וארז צפדיה

ד"ר יעקבי וד"ר צפדיה משלבים בין פעילות אקדמית לפעילות תכנונית, כאשר בשני המסגרות תיאורית האתנוקרטיה והתפיסה הפוסט ציונית משמשות נר לרגליהם. יעקבי הוא אדריכל ומתכנן המשמש גם כמרצה במחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן גוריון. צפדיה מרצה במחלקה למנהל ומדיניות ציבורית במכללה האקדמית ספיר⁸³. השניים חברים בוועד המנהל של עמותת "במקום" – מתכננים למען זכויות תכנון, עמותה המונעת מאג'נדה שמאלית רדיקלית ופוסט ציונית. מעקב אחרי פעולותיה של העמותה המתועדות באתר האינטרנט שלה⁸⁴, מגלות עקביות מרשימה בהתנגדות לפרויקטים המונעים מאוריינטציה ציונית כמו: הקמת יישוב בפתחת ניצנה, הקמת היישוב חזן בחבל לכיש (למפוני גוש קטיף) והקמת חוות בודדים בשטח המועצה האזורית רמת נגב, משיקולים סביבתיים המתאדים משום מה, כאשר מדובר בהקמתם או הרחבתם של יישובים ערביים או בהכרה בכפרים הבלתי מוכרים. לטעימה מדגמית מפעילויותיה של העמותה ייחדו השורות הבאות:

⁸³ מאמרים לדוגמה של צפדיה ראה לעיל פרק 3.1.2, 3.1.6, 3.1.15.
⁸⁴ <http://www.bimkom.org>

ב. 1. הארגונים עמם משתפת פעולה עמותת "במקום" לקידום יעדים משותפים:

עמותת במקום חברה לאשכול ארגונים ועמותות שהתאגדו בפורום "ביחד" למען נגב, צמיחה ושוויון, כאשר מטרתה העיקרית של הפעילות המאוחדת הנה קידום ההכרה בכפרים הבלתי מוכרים בנגב: פורום ארגונים שהוקם בתגובה לתכנית החומש של הממשלה 2002-2007 לערבים הבדואים בנגב. הפורום מציג תכנית הסכמה אזרחית בישראל לפתרון בעיית הכפרים הבלתי מוכרים בנגב כאלטרנטיבה לתכנית הממשלה ופועל לקידומה. בפורום חברים: אוקספס, אלאהלי, 'במקום', המרכז היהודי ערבי לפתוח כלכלי, הקרן החדשה בישראל, **המרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי**, האגודה לזכויות האזרח בישראל, האגודה הערבית לזכויות האדם, האדם והאדמה, **ועדת המעקב העליונה לענייני הערבים בישראל**, ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי, **מוסאוה**, שתיל, **עדאללה**, פורום דו קיום בנגב, **תעאיוש**, שומרי משפט - רבנים לזכויות אדם, ועד נגד הריסות בתים, רופאים לזכויות אדם, סיכוי, המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב.

ב. 2 ימי עיון וניירות עמדה של עמותת "במקום"

תכנון וזכויות מרחביות

יום ה', 8.3.07, 16:00-14:30

הטכניון (בניין המחלקה לארכיטקטורה), חיפה.

במסגרת כנס איגוד המתכננים בטכניון בחיפה, התקיים שולחן עגול בנושא הכפרים הערבים-בדואים בנגב, בהם חיים עשרות אלפי אזרחים ישראלים ללא תשתיות וללא שירותים. מטרת הדיון הייתה לקדם את נושא ההכרה בכפרים הללו, הן מול מקבלי החלטות והן בקרב אנשי מקצוע. השתתפו בדיון: אנשי ממסד, אנשי מקצוע, נציגי מועצת הכפרים הבלתי מוכרים ואנשי 'במקום'.

פתחת ניצנה – התנגדות להקמת יישוב חדש

במרץ 2010 הגישה 'במקום' התנגדות לוועדה המחוזית לתכנון ולבנייה דרום בנוגע לתכנית מתאר מקומית פתחת ניצנה. תכנית המתאר מבקשת, הלכה למעשה, להקים נקודת התיישבות חדשה בסמוך ל 4 יישובים בעלי אופי כפרי ולכפר חינוכי.

התנגדותה של 'במקום' לתכנית נובעת מעמדה עקרונית כי יש להעדיף חיזוק וציפוף של יישובים קיימים על פני הקמת התיישבויות חדשות, בהתאם למדיניות התכנון הארצית (תמ"א 35).

כמו כן, התגלע פגם פרוצדורלי בתהליך קידום התכנית, דבר המצריך מניעת הפקדתה.

יער גבעות גורל – התנגדות לתוכנית מתאר מפורטת

ב-29.6.09 הגישה 'במקום' התנגדות לתוכנית מתאר מפורטת להרחבת שטחי יער באזור גבעות גורל, בתחום המועצה האזורית בני שמעון שבנגב. התכנית חורגת מהוראות תמ"א/22, מתעלמת מיישוב בדואי לא מוכר בתחומה, חוסמת את האפשרות להכרה בו ולצירופו לתחום השיפוט של לקיה, ובתוך כך סותרת את המלצות ועדת גולדברג.

הקמת היישוב החדש חזן בחבל לכיש – התנגדות

ההחלטה להקים נקודת יישוב כפרית חדשה בחבל לכיש בשם חזן, נבעה מהרצון לספק פתרונות דיור לחלק מהתושבים שפנו מחבל עזה ב-2005, במסגרת תכנית ההתנתקות. 'במקום' הגישה בדצמבר 2007 התנגדות לקידום נקודת היישוב, בטענה שאין הצדקה תכנונית להקים יישוב חדש באזור, מאחר שקיימים פתרונות יישוב רבים בחבל לכיש בפרט, ובאזור הדרום בכלל. מוטב להפנות את המשאבים לחיזוק היישובים הקיימים בחבל, או לחיזוק עיירות הפיתוח בדרום.

תכנית "דרך היין" ברמת הנגב

ינואר 2005: במקום הגישה התנגדות לתוכנית מתאר מחוזית תמ"מ/4/14/42, אשר מטרתה הקמתן של 30 חוות בודדים במועצה אזורית רמת נגב (תכנית "דרך היין"). ההתנגדות בוחנת את השיקולים התכנוניים ביסוד התכנית, אשר סותרים את מדיניות התכנון הארצית כפי שבאה לידי ביטוי בתמ"א/31 ובתמ"א/35, ומצביעה על ההשלכות התכנוניות של התכנית ועל פגיעתה בעיקרון השוויון והצדק החלוקתי-מרחבי-חברתי.

על מרחב הזכרון - התנגדות לתכנית שימור ופיתוח ליפתא

נובמבר 2004: 'במקום' הגישה התנגדות לתכנית שימור ופיתוח לכפר ליפתא, אשר הופקדה לאחרונה. ההתנגדות מצביעה על כך שמעבר לשימור פיסי של הבתים אין בתכנית הצעה לפתרון הולם בתחום השימור והשילוב של מרכיבי זיכרון בתכנון פיסי של מרחב, אשר קיימים בו שרידים מן ההיסטוריה ההתיישבותית הפלסטינית. 'במקום' דורשת להחזיר את התכנית לדיון ציבורי.

התנגדות לתכנית מתאר מפורטת לסנסנה

'במקום', בשם מועצת הכפר רמאדין, הגישה ב-17.3.09 התנגדות לתכנית מתאר מפורטת לסנסנה, הממוקמת ממזרח לכביש 38 שבגדה המערבית. מטרת התכנית לשנות את ייעוד הקרקע מאזור חקלאי לשטח המיועד לפיתוח בנייה, ובכלל זה בנייה למגורים, למבני ציבור ולמתקני תשתית שונים.

עתירה: לעצור את קריסת התשתיות ברצועת עזה

תשעה ארגוני זכויות אדם, ובהם 'במקום', עתרו ב-7.1.09 לבג"צ בדרישה לעצור את קריסת מערכות המים והביוב ברצועת עזה, שנגרמה כתוצאה מקיצוץ שיטתי ועקבי באספקת הדלק הדרוש לשם ייצור חשמל ומהפעילות הצבאית האינטנסיבית. הארגונים דורשים כי שר הביטחון ידאג לאספקה ולהובלה של דלק, במיוחד לתחנת הכוח בעזה ולמערכות המים והביוב, וכן לתיקון מערכת החשמל, ביחוד קווי החשמל שהושבתו.

הכפרים הבלתי מוכרים בנגב: עובדות ומספרים

אפריל 2008: במסגרת פרויקט זכויות תכנון, ובשיתוף עם המרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי, הפקנו דף מידע בעברית ובערבית ובו עובדות מהותיות שכדאי לדעת על הכפרים הבלתי מוכרים בנגב. דף המידע כולל גם מפה המשרטטת את מערך הכפרים ומיקומם.

עיריית ירושלים תבצע עבודות ללא היתר בסילוואן

הודעה לעיתונות: תושבי ירושלים המזרחית, 'במקום' והאגודה לזכויות האזרח עתרו ב-17.11.08 לבית המשפט המחוזי בירושלים, בדרישה להורות על ביטול עבודות התשתית המתוכננות בשכונה. העבודות המתוכננות יגרמו נזק בלתי הפיך למרקם החיים בשכונה ויפגעו באפשרות לפתח שירותים לתושבים.

ב. 3 פעילות תקשורתית

במהלך החודש האחרון (דצמבר 2007) יצאנו בקמפיין פרסומי ותקשורת רחב היקף, בשיתוף עם המרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי והמועצה לכפרים הלא מוכרים, הקורא להכרה בכפרים הלא מוכרים בנגב. לאחר כשבועיים הופסקו תשדירי הקמפיין ברדיו על ידי רשות השידור, בטענה כי הוגשו תלונות על ידי מאזינים רבים, מה שמצביע, כביכול, על היות הנושא מצוי במחלוקת אידיאולוגית או פוליטית בציבור, ומכאן שיש להורידו או לתקנו. המודעות המשיכו להופיע בעיתונים ובאינטרנט כמתוכנן הפסקת התשדירים על ידי רשות השידור עוררה ביקורת ציבורית רחבה. הגשנו ערר לרשות השידור. במידה שהתשדיר לא יעלה בחזרה לשידור, אנו שוקלים פנייה לערכאות.

מימון: האיחוד האירופי, במסגרת תכנית "מיזם אירופי לקידום דמוקרטיה וזכויות אדם" בישראל; יוזמה ומימוש: במקום - מתכננים למען זכויות תכנון, המרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי

הפרויקט ממומן על ידי האיחוד האירופי. העמדות שבוטאו בפרסום זה אינן משקפות בהכרח את עמדותיה של הנציבות האירופית.

4.2 סקירה עיתונאית על עבודתו של חיים יעקבי

"בשם ההיגיון האתני" – הארץ 21.1.02 (אסתר זנדברג)

במוצאי שבת האחרונה במתנ"ס השכונתי שבמרכז לוד הערבית - אזור חרב ברובו, שנראה כתצלום מפעולת צה"ל במחנה פליטים בגדה - הציג יעקבי פרקים מתוך עבודת המחקר שלו על לוד כמקרה מבחן של חיי היום-יום ב"ערים מעורבות". כאדריכל, אומר יעקבי, "היה לי חשוב לעסוק בערים מעורבות משום שהן מגלמות בחריפות כואבת את המציאות הישראלית". עצם השימוש במונח "ערים מעורבות" כבר מצביע על הבעיה, ומחפה בלשון מיופה על האמת. לכאורה, אומר יעקבי, "המונח 'ערים מעורבות' מרמז על תהליך של אינטגרציה ושותפות. אבל למעשה מאחוריו מתקיימת הפרדה ברורה בין המרחב היהודי לבין המרחב הערבי". ההפרדה, הדגיש יעקבי, "לא נולדה יש מאין אלא היא טמונה בפרויקט הציוני והיא דוגמה מובהקת ל'היגיון האתני', שלפיו הארץ הזאת שייכת לעם היהודי, ולו בלבד".

עבודתו של יעקבי, שנעשית במסגרת החוג לגיאוגרפיה באוניברסיטת בן גוריון, נשענת על תיאוריות ביקורתיות עכשוויות, וייחודה בהדגשת ההיבטים התכנוניים והאדריכליים שדרכם נחשף ובאמצעותם מתקבע ההיגיון האתני של המרחב בחיי היום-יום, "שמטרתו שמירת

הדומיננטיות הדמוגרפית, התרבותית והתודעתית של הרוב היהודי ביחס למיעוט הערבי", אומר יעקבי. טענה זו, כדבריו, "מדגישה את הפער בין הבטחתה האוטופית של עיר - מקום התפתחותו של מושג האזרחות - להיות מרחב פתוח לכל תושביה לבין ההיגיון האתני של המרחב בישראל, המנפץ אשליה זו".

חיי היום-יום במרחב העירוני ה"מעורב", כפי שהם באים לידי ביטוי בתנאים הפיסיים, הם מעגל נוסף בהדרה (exclusion) של האזרחים הערבים בישראל, אומר יעקבי, "שבנוסף להגבלת תנועתם במרחב הלאומי הם גם נדחקים לשולי המרחב העירוני". הרצאתו של יעקבי במתנ"ס בלוד התקיימה ביוזמת הארגון הישראלי-הפלשתיני תעאיוש. אדריכלים החברים בארגון מטפלים גם בנושאי תכנון ב"ערים מעורבות". התנאים הפיסיים הם מראה מדויקת, שגם משקפת וגם מייצרת את "הדימוי של הפלשתינאים בלוד כגורם סיכון מתמיד בכל תחומי החיים בעיר", אומר יעקבי. לדבריו, התנאים האלה "ממחישים את האפליה היום-יומית, המוניציפאלית, שאולי מטרידה אפילו יותר מהאפליה הארצית על בסיס לאומי". (...)

למרות מאמצי הייחוד של לוד, מספרם היחסי של היהודים באוכלוסייה ירד מ-91% בשנת 1950 ל-78.6% בשנת 2000. ההיגיון האתני שבבסיס תוכנית המתאר החדשה עומד גם בסתירה לעקרונות התכנון הארצי, שקוראים לבנייה על שטחים ריקים בתוך גבולות הערים הקיימות. בלוד יש לא מעט שטחים ריקים, אלא שהם נמצאים ברובם בעיר הערבית. אילו היו מסירים את השוט הדמוגרפי מעל התכנון בלוד, מאמין יעקבי, התכנון היה הופך אחראי והגיוני יותר. לוד גם כלה אולי להפוך לעיר אטרקטיבית לבורגנות ולאליטה הערבית שאין לה היום לאן ללכת. "זה בסדר מבחינתי שלוד תהפוך לעיר ערבית בעיקרה. ככה זה במדינות דו-לאומיות. ואז, ייתכן שמה שיהיה טוב לערבים, יהיה גם טוב בסופו של דבר ליהודים", אומר יעקבי.

ג. חיה נח

חיה נח חברה לאחרונה את הספר "הכפרים שישנם ואינם: הכפרים הבלתי מוכרים בנגב", המבוסס על עבודת המאסטר שלה, ובמרכזו כמובן, ניתוח היחסים בין הבדואים למדינת ישראל על בסיס תיאורית האתנוקרטיה. בנוסף, פעילה חיה בפורום לדו קיום בנגב, המונע מאגינדה שמאלית רדיקלית ואנטי ציונית. כתברה בפורום מרצה נח על הבדואים בנגב למורות חיילות⁸⁵ כפי שניתן לראות מרשימת הפעילויות (חלקית ומדגמית) המצ"ב של הפורום.

⁸⁵ הקשר בין צה"ל לארגונים אזרחיים בעלי אגינדה שמאלית רדיקלית לא הוזכר בנייר העמדה הנוכחי ומהווה נושא למחקר בפני עצמו.

פעילויות לדוגמא של הפורום לדו קיום בנגב בשנים 2006-2009⁸⁶

30.10.06 – הקרנת הסרט "בילעין חביבתי" ודיון בהשתתפות שי כרמל פולק – מנחה – מיכל

גרינברג

2.11.06 – הקרנת הסרט "טלי פחימה חוצה את הקווים" ודיון בהשתתפות גב' שרה לחיאני

וד"ר יוסף אלגוזי.

דצמבר 2006 – מיני פסטיבל – על מגדר גזענות וזהות בחברה הישראלית

10.12.06 – סדנת הכנה לקראת מפגש ה-G8 עם פעילים בינלאומיים.

2007 – קורס בן חמישה מפגשים: "מסע לפלסטין" של "שלום עכשיו"

5.4.07 – נגב, נקאב, נכבה – בהשתתפות השייח חסאן אל צאנע – עדות אישית, פאטמה קסאם –

נשים והנכבה, מיכל כהן – כיבוש באר שבע: עדות אישית, מנחה – ד"ר מוחמד אל עאטונה

21.12.08 – משלוח סיוע הומניטארי לעזה

16.2.09 – ערב לימוד של דו"ח גולדברג

4.3.09 – הרצאה של יעקב מנור וחייה נח על הבדואים בנגב לקבוצת מורות חיילות.

29.3.09 – יום האדמה: ערב שירה ועיון על אדמה, אזרחות וזהות

18.5.09 – לרגל יום ירושלים אלטרנטיבי – רגעים קטנים של ירושלים האחרת

16.12.09 – ציון יום זכויות האדם הבינלאומי, "כי גר היית בארץ מצרים" – ההתייחסות

השלטונית למבקשי מקלט בישראל, ד"ר דני פילק, יו"ר עמותת "רופאים לזכויות אדם", ואלישבע

מליקובסקי – א.ס.ף – ארגון סיוע לפליטים, והקרנת סרטו של שי כרמלי – פליטים.

עמיתים וחוקרים נוספים הקשורים לאורן יפתחאל הם: טובי פנסטר (אוניברסיטת ת"א),

מייסדת עמותת "במקום" ויו"ר העמותה בשנים 2003-2009, יוברט לו-ון (הטכניון: הפקולטה לעיר

ואזור) חבר ב"וועד לסולידאריות עם אוניברסיטת ביר זית, בתנועת "יש גבול", "בצלם" ובמרכז

אדווה⁸⁷) רחל קלוש (הטכניון) ונורית אלפסי (אוניברסיטת בן גוריון), המקדמים כולם איגודה

פוסט ציונית בתחומי מחקרם וקשורים לארגוני שמאל רדיקלי⁸⁸.

⁸⁶ ראה, <http://www.dukium.org/index.php?newlang=hebrew>

⁸⁷ חברי הוועד המנהל במרכז אדווה (רשימה חלקית): יוסי יונה, אורן יפתחאל, יוברט לו-ון, רחל קלוש, אורי רם)

⁸⁸ ראה למשל, רחל קלוש ויוברט לו-ון, "הבית הלאומי והבית האישי: תפקיד השיכון הציבורי בעיצוב המרחב, תיאוריה ובקורת 16, עמ' 153-180, טובי פנסטר, זיכרון, שייכות ותכנון מרחבי בישראל, תיאוריה ובקורת 30, עמ' 189-212 (2007)

נספח מס' 1 - מכוני המחקר האקדמיים

חלק ניכר מהפעילות האקדמית מתבצעת דרך ובאמצעות המרכזים ומכוני המחקר האקדמיים. לפעילות המכוניים ישנה השפעה ניכרת הן בתוככי העולם האקדמי והן על האינטראקציה של עולם זה על עיצוב סדר היום החברתי והמדיני. מכוני המחקר האקדמיים מהווים זירה מרכזית לארגון כנסים שבחלקם פתוחים גם לקהל הרחב, להוצאת פרסומים וניירות עמדה המיועדים אל ציבור משכיל ואל מקבלי ההחלטות, לשותפות בהתוויית תוכניות לימודים במערכת החינוך, בחלוקת מלגות ומענקים לעבודות אקדמיות בתחומי פעילותו של המכון. לכל הכלים הללו ישנה השפעה רבה על עיצובו של החינוך האקדמי, על בניית "שדה הכוח הערכי" ובסופו של דבר גם על תהליכי קביעת המדיניות וקבלת ההחלטות. המלגות המוצעות לסטודנטים תמורת התמקדות בנושא מסוים משמנות ומרפדות את הדרך להתמקדותם של העבודות האקדמיות בנושאים בעלי התשואה הפיננסית. הכנסים והפרסומים, יוצרים, מגדירים ותוחמים את שדה הכוח הערכי הכולל את הערכים החברתיים הראויים, והמחקרים המוזמנים וניירות העמדה מהווים אמצעי משמעותי להשפעה על קביעת מדיניות. המימון לפעילויות המכוניים הנו מגוון. חלקו מגיע מתקציבים אקדמיים וחלקו מגיע מתורמים פרטיים ו/או גופים ציבוריים המזדהים עם מטרות המכון. כך למשל ממומן המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ושיתוף פעולה אזורי באוניברסיטת ת"א ע"י מרכז פרס לשלום, מכון מינרווה לזכויות האדם באוניברסיטה העברית ממומן בין היתר ע"י קרן פורד, הקרן החדשה לישראל והאיחוד האירופי וכו'. במקרים מסוימים ולמטרות מחקריות ספציפיות מקבלים המכוניים תקציבים ייעודיים גם ממשרדים ממשלתיים כמשרד המדע ומשרד החינוך. כך למשל ניירות העמדה של מרכז הנגב לפיתוח אזורי מומנו בין היתר ע"י משרד המדע.

ריבוי פעילויותיהם של המכוניים האקדמיים מנע את האפשרות לסקירה דקדקנית שלהם במסגרת המחקר הנוכחי. בעיקר אמורים הדברים באשר לשפע הפרסומים בהוצאת המכוניים והמרכזים שבמגבלות המחקר הנוכחי לא הייתה כל אפשרות לעבור עליהם בעיון. הבדיקה התמקדה אפוא בתחום הכנסים האקדמיים שאורגנו ע"י המכוניים השונים.

הממצאים המרכזיים בפרק זה מעלים שבחמישה מכוני מחקר מבין אלו שנבדקו ישנה תמיכה ישירה או עקיפה באגינדה פוסט ציונית: המכון לדו-קיום יהודי ערבי ע"ש וולטר ליבך באוניברסיטת ת"א, המרכז היהודי – ערבי באוניברסיטת חיפה, מכון המפרי למחקר חברתי, מרכז הנגב לפיתוח אזורי ומרכז הרצוג לחקר המזרח התיכון והדיפלומטיה באוניברסיטת בן גוריון. הפאנלים בכנסים המתקיימים במכוניים הללו הנם לא מאוזנים בצורה קיצונית, והדיונים

מתקיימים לעיתים "במעמד צד אחד" ובמקרה הטוב בתוספת "מאזנת" של נציג מהמחנה הפוליטי הנגדי⁸⁹, כך שנוצר הרושם שלמעשה מתנהל בכנסים דיון פנימי ואקסקלוסיבי של אנשי השמאל הרדיקלי. במאמר מוסגר חשוב לציין שגם במכונים שאינם מקדמים אג'נדה פוסט ציונית בולט חוסר האיזון בפאנלים ובכנסים לכיוון השמאלי – ליברלי של המפה הפוליטית. פאנלים מאוזנים בהם ניתן ביטוי שווה לעמדותיהם של כל הצדדים בוויכוח הפוליטי בין שמאל לימין ובין חילוניות ליברלית למסורתיות ניאו – שמרנית בחברה הישראלית, קיימים במרחב האקדמי, אך תפוצתם נדירה למדי ומתמקדת בעיקר בגבולות הגזרה הצרים של אוניברסיטת בר-אילן.

ממצא מרכזי נוסף הנו שיתוף הפעולה ההדוק בין האקדמיה לבין ארגונים אזרחיים באוריינטציה שמאלית עד שמאלית רדיקלית. נציגים בכירים של ארגונים אלה מופיעים תדיר בכנסים האקדמיים ולעיתים אף מממנים ומארגנים אותם בשיתוף עם המכונים האקדמיים. השתתפות משמעותית של נציגי ארגונים אזרחיים מהצד הימני או הדתי של המפה הפוליטית לא נצפתה ובוודאי שלא שותפות ישירה או עקיפה בארגונים של כנסים אקדמיים. יש יותר מרגליים לדבר להניח ששיתוף הפעולה ההדוק הנ"ל נובע בין היתר מחברותם הפעילה של אנשי אקדמיה בכירים בארגונים הללו.

פרק זה מרכז את הממצאים המרכזיים על פעילותם של המכונים האקדמיים בתחום הכנסים. ההתמקדות הנה במכונים ובמרכזים הקשורים לתחום מדעי המדינה והסוציולוגיה אך תובאנה דוגמאות ספורות גם ממכונים המסונפים לפקולטות לגיאוגרפיה ולמשפטים.

חשוב לציין שמטרתו העיקרית של הנספח העוסק במכוני המחקר האקדמיים אינה הצבעה על תכנים "לא לגיטימיים" הדורשים צנזורה, שכן דרישה זו חורגת בבוטות מעקרונות חופש הביטוי בכלל והחופש האקדמי בפרט, אלא הפניית מבט ביקורתי על חוסר האיזון הבולט המתקיים ברובם המכריע. חוסר איזון זה הוא בעייתי הן מבחינה חברתית והן מבחינה אקדמית שכן הוא מוביל לחשיבה מקובעת ואחידה המנוגדת לאידיאל האקדמי של חשיבה ביקורתית פתוחה ופלורליסטית.

מהמחקר עולה כי הביקורת המופנית בנספח כנגד חוסר האיזון רלוונטית במידה מסוימת גם למכונים שאינם מקדמים אג'נדה פוסט ציונית. נראה כי בכל האמור לסוגיות קלאסיות של ימין – שמאל מדיני, קיימת הטיה ברורה בכנסים הנערכים במסגרת מכונים אלה לטובת השמאל. אך מכיוון שנייר עמדה זה מתמקד בעמדות פוסט ציוניות באקדמיה, ממצאים אלה לא הובאו בנספח זה על אף היותם ראויים לדיון והתייחסות.

---

⁸⁹ "עלה תאנה" בסלנג המקובל

5.1 האוניברסיטה העברית

במכונים ובמרכזי המחקר האקדמיים בתחום הסוציולוגיה ומדעי המדינה באוניברסיטה העברית לא ניכרת הטיה משמעותית לכיוון הפוסט ציוני ואף לא לכיוון השמאלי – רדיקלי. לעומת זאת, **במכון מינרווה לזכויות האדם** המשתייך לפקולטה למשפטים בולטת בכנסים רבים הן ההטיה הבוטה לכיוון השמאלי רדיקלי של המפה הפוליטית והן שיתוף הפעולה עם ארגוני שמאל רדיקלי. כאמור בהקדמה, המכון נתמך בין היתר ע"י הקרן החדשה לישראל, קרן פורד, האיחוד האירופי ומרכז הרי טרומן לקידום השלום ולהלן יינתנו מספר דוגמאות בולטות להטיה החד צדדית בכינוסי המכון.

א. כנס מינרווה הדו – שנתי לזכויות האדם בישראל 6-7.12.2006⁹⁰

מושב שלישי (7.12.06) - "מיעוט ערבי פלסטיני במדינה יהודית ודמוקרטיה"

יו"ר – ד"ר אילן סבן (הפקולטה למשפטים אוניברסיטת חיפה, מזוהה עם השמאל הרדיקלי) הרצאות:

ד"ר יוסף ג'בארין, עמית מחקר, מרכז מינרבה לזכויות האדם באוניברסיטה העברית:

על מעמדו של המיעוט הערבי-פלסטיני בחוקה עתידית בישראל

ד"ר אמל ג'מאל, ראש החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב (אנטי ציוני)

זכויות קיבוציות כהעצמה אזרחית למיעוטים לאומיים: מקרה האזרחים הערבים בישראל

פרופ' יואב פלד, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב (פוסט ציוני)

דמוקרטיה אתנית וזכויות אדם של מיעוטים: אזרחים יהודים ברפובליקה הפולנית השנייה

ואזרחים פלסטינים בישראל

ד"ר גילה שטופלר, המכללה האקדמית למשפטים, רמת גן

עידוד ילודה יהודית - מדיניותה הדמוגרפית של ישראל וזכויות נשים ומיעוטים

ב. עדויות חיילים וזכויות אדם 29.2-1.3.2004

דוגמא אופיינית לשיתוף פעולה של האקדמיה עם ארגוני שמאל רדיקלי

מושב ראשון (29.2.04) כשחיילים מדברים עם עיתונאים

אורי בלאו, כתב צבאי לשעבר, כל העיר - הגרסה הלא רשמית: דיווח של עיתונאי שטח

נדיר מטר, עיתונאית, איסטנבול - פרסום עדויות חיילים בתורכיה: תגובת השלטונות והציבור

⁹⁰ מתוך אתר המכון, כתובת <http://www.minerva.huji.ac.il>

ישי מנוחין – יו"ר "יש גבול" ומרצה למדע המדינה באוניברסיטה העברית ובמכללה האקדמית ספיר - החייל הטוב

מגיבה: כרמלה מנשה, כתבת צבאית, קול ישראל

מושב שלישי: חיילים וארגוני זכויות אדם

יו"ר: אייל בן-ארי, אנתרופולוג, ומירב מימון, האוניברסיטה העברית
יוסי וולפסון, עו"ד, המוקד להגנת הפרט - מחסום-ווטש: נשים, תצפית והשפעותיהן על מחסומים ישראלים בגדה המערבית-נדירות וחסרות תוחלת - מדוע עדויות חיילים אינן מסייעות לקורבנות בשטחים הכבושים

ג'סיקה מונטל, מנכ"ל, בצלם - עדויות חיילים ככלי ליידוע הציבור: מניסיונו של ארגון זכויות

אדם

מגיב: אריק גולדשטיין, פרויקט עדויות חיילים, אוניברסיטת מרילנד

מושב ראשון (1.3.04) – סרבני מצפון: התמודדות עם עולות מבפנים או מבחוץ?

משה נגבי, קול ישראל והאוניברסיטה העברית - **המדווח כנבל - האקלים המוסרי כמכשול לגילוי פשעי מלחמה**

איתי סבירסקי, מראשי ארגון "האומץ לסרב" - האומץ לסרב - מהיסוס להחלטה ומהחלטה להשגת תוצאות פוליטיות

- **אלון ר., מחותמי "מכתב הטייסים" - ציות ודמוקרטיה: התלבטות בדבר האחריות האישית**
רון שצברג, מנהל פרויקט, הקרן לשיתוף פעולה כלכלי, תל-אביב, ומפקד גדוד (מילואים) -
התמודדות עם אוכלוסיה אזרחית כחלק מהשגרה הקרבית של גדוד
מגיב: מרדכי קרמניצר, פרופסור למשפטים, האוניברסיטה העברית

את הכנס ליוו סרטים שהוקרנו בנושא עדות חיילים וזכויות אדם: "חירבת חיזעא",
"האינתיפאדה שאחרי", ו"אנחנו לא כאלה" פאנל בנושא התקיים לאחר הקרנת הסרטים
בהשתתפות רם לוי (במאי סרטים) וסרן יונתן מחותמי מכתב הטייסים, בהנחיית ד"ר דפנה גולן.
בכנס השתתפו נציגים של שלושה ארגוני שמאל רדיקלי: יש גבול, אומץ לסרב ו"בצלם", ואליהם
נוספו שני נציגים מחותמי "מכתב הטייסים". זכות תגובה לאנשי צבא, לאנשי ימין, או לארגונים
המייצגים אג'נדה שונה לא ניתנה בכל מהלך הכנס.

שיתוף פעולה בוטה אף יותר עם ארגוני שמאל רדיקלי, חלקם בעלי איגודה פוסט ציונית מובהקת בחסות המחלקה למשפטים באוניברסיטה העברית, נרקח בסמינר הארצי לסטודנטים שהתקיים בנצרת בתאריכים 11-12.4.2007. מטרת הסמינר הייתה "להפגיש סטודנטים פעילים בכל אזורי הארץ, לאפשר להם מרחב מתאים ללמידה ולהעשרה בנושאים חברתיים שונים, וליצור בסיס לפעילות סטודנטאילית משותפת בתחום החברתי"⁹¹.

רשימת הארגונים שהשתתפו בסמינר:

אבנא אלנקב - ועד סטודנטים ערבים בנגב, עמיתי אברט לצדק חברתי, אחותי, איתך-מעאקי, אל ראבטה, אמנסטי, בלדנא, סווא, **בת שלום**, סנגור קהילתי, מרכז הסיוע לנפגעות אונס ותקיפה מינית, **פרופיל חדש**⁹², קורס אמנות וקהילה בבצלאל, דיני רחוב - הקליניקה המשפטית לייצוג בני נוער, הבית הפתוח, החברה למוסדות חינוך, החממה ליזמות חינוכית, הלוי"ם, המכון למנהיגות בנגב, מען, **שתי"ל**, המכללה החברתית כלכלית, **המרכז היהודי ערבי**, **המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית**, האגודה לזכויות האזרח, **סלון מזל** (ארגון אנרכיסטי), דילה, **הוועד נגד הריסת בתים**, התכנית לצדק חברתי וחינוך לשלום, התנועה הערבית להתחדשות, התנועה להתעוררות, ידיד, חברה טובה, חורש, תכנית חילופי סטודנטים באוניברסיטה העברית, חלונות - אפיקים לתקשורת, מגמה ירוקה, גרינפיס, מהפך-תג'יר, הקליניקה בנושא זכויות המיעוט הפלסטיני בישראל באוניברסיטת חיפה, **מאבק סוציאליסטי**, **רבנים לזכויות אדם**, **מוסאווא**, **מחסום ווטש**, מעורבות חברתית, עו"סים שלום, מחנה קיץ אלטרנטיבי לנוער, קהילת קמה, **קואליציית נשים לשלום**, קול קורא - סטודנטים לעשייה ולמעורבות חברתית, קורס זכויות אדם בחברה הישראלית באוניברסיטה העברית, מתנ"ס עיסאווייה, תיאטרון קהילתי בבית הספר לתיאטרון חזותי, קורס מגדר וזכויות אדם באוניברסיטה העברית.

שיעורים וסיוורים לדוגמא שניתנו במהלך הסמינר:

מהי הנכבה? - עמיה גלילי "זוכרות"

החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל - פאנל

כפרים בדואים לא מוכרים - (ועד הסטודנטים הערבים בנגב)

החובה הקדושה של אי לקיחת חלק - ישי מנוחין "יש גבול"

סיור לספוריה עם עמותת זוכרות

⁹¹ ראה, http://law.huji.ac.il/merkazim.asp?cat=840&news_id=277&in=840
⁹² ראה פרק 3.10

5.2 אוניברסיטת תל אביב

מתוך מכוני המחקר בתחום מדעי המדינה והסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב, נמצא מכון אחד המקדם בחלק מפעילויותיו אג'נדה פוסט ציונית מובהקת. שלושה מכונים נוספים נמצאו כבעלי הטיה מובהקת לצד השמאלי של המפה הפוליטית, הטיה המתבטאת בכינוסים, בפרסומים ובשיתופי הפעולה של המכונים עם גופים חוץ אקדמיים. מרכז חיים הרצוג, המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ושיתוף פעולה אזורי ומרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום הנם מכונים באוריינטציה שמאלית מובהקת אך ציונית. כאמור, מכיוון שמסמך זה מתמקד בהטיות ומגמות פוסט-ציוניות באקדמיה, ממצאים אלה לא הובאו במסגרת נספח זה. לעומתם, לפעילויותיו של המכון לדו קיום יהודי – ערבי ע"ש וולטר ליבך משתרבת לעיתים נימה פוסט ציונית משמעותית. דוגמאות והמחשות להלן.

המכון לדו קיום יהודי – ערבי ע"ש וולטר ליבך⁹³

המרכז בראשות ד"ר אמאל ג'מאל מהמחלקה למדעי המדינה האוניברסיטה מעניק בחלק מהכנסים במה למסרים פוסט ציוניים מובהקים:

1. רב שיח: רב-תרבותיות ואתגרי האזרחות הדיפרנציאלית בישראל (7.6.2006)

"רב השיח בא לבחון את המשמעויות וההשלכות של התיאוריה הרב-תרבותית בהקשרה הישראלי ולעמוד על הבדלים בין מודלים שונים שלה. הדיון יתמקד במודל הפוסט-קולוניאלי, משמעויותיו ויכולתו לספק פתרונות קונקרטיים לחוסר השוויון הפוליטי והכלכלי בין קבוצות אוכלוסייה שונות בישראל. שאלה בסיסית שתנחה את רב-השיח היא האם וכיצד מודל הרב-תרבותיות הפוסט-קולוניאלי מספק מסגרת תיאורטית ומעשית לפתרון הקונפליקט היהודי-ערבי במדינת ישראל".

המשתתפים:

פרופ' יוסי יונה - אוניברסיטת בן גוריון (פוסט ציוני)

פרופ' יהודה שנהב - אוניברסיטת תל אביב (פוסט ציוני)

⁹³ ראה באתר, <http://www.tau.ac.il/education/coexistence>

פרופ' מנחם מאוטנר - אוניברסיטת תל אביב

פרופ' יואב פלד - אוניברסיטת תל אביב (פוסט ציוני)

ד"ר אילן סבן - אוניברסיטת חיפה (גבולני ביחסו לציונות, שמאל רדיקלי)

ד"ר אמל ג'מאל - אוניברסיטת תל אביב (אנטי ציוני)

כל המרצים למעט מאוטנר מייצגים עמדות גבולניות – פוסט ציוניות

2. **הדיאלקטיקה של זיכרון ושכחה בעצמאות הישראלית ובנכבה הפלסטינית: 60 שנים אחרי**

(30.6.08)

מושב ראשון:

זיכרון ושכחה בהבניית הנרטיבים הלאומיים של ישראלים ופלסטינים - ד"ר מוסטפא כבהא

(האוניברסיטה הפתוחה)

מוטיבים בזיכרון העממי הפלסטיני אודות מרד 1936-1939 ומלחמת 1948 - ד"ר ראיף זריק (מכון

ואן ליר)

פלסטיני כגלות - פרופ' עדית זרטל (אוניברסיטת באזל)

מרצים והרצאות נבחרים במושבים נוספים של הכנס:

שייכות וזרות בתפיסת המולדת בתודעה הישראלית והפלסטינית - פרופ' אורי רם, אוניברסיטת

בן-גוריון

'הו את אדמתי, שבנו אליך': שיבה לאומית מאוחרת ומצוקותיה - ד"ר תגריד יחיא-יונס

אוניברסיטת חיפה

זכויות וזיכרון היסטורי: סיפור הנכבה בבית המשפט הישראלי - פרופ' ליאורה בילסקי,

אוניברסיטת תל-אביב

תשוקת הנורמאליות כזמניות ביצירה ובפרקטיקה הפלסטינית - ד"ר אמל ג'מאל, אוניברסיטת

ת"א

3. **הפליטים הפלשתיניים וזכות השיבה: נקודת המבט של ישראלים יהודיים ופלשתיניים**

מנחים: נאדים רואינה ויואב פלד

המטרה: "למצוא נוסחה מגשרת בין הנרטיבים והעמדות הסותרים של יהודים והערבים בישראל ביחס לזכות השיבה. ובדיקה אמפירית של מגוון פתרונות שנוסחו ע"י חוקרים ישראליים ופלשתינאים לבעיית הפליטים".

4. רק על הסכסוך לדבר ידעתי (31.5.2005)

מושב מסי 5: לקראת תהליך שלום: מה צריך להיעשות?

משתתפים: שולמית אלוני, יהושע סובול, רפי מן (בשאר המושבים – אנשי אקדמיה) כנסים אנטי ישראליים שהתקיימו באוניברסיטת תל אביב אך לא תועדו באתרי האינטרנט של האוניברסיטה ו/או של מכוני המחקר המסונפים אליה הם: "קולות מעזה" (15.4.10) בחסות הפקולטה למשפטים, ובהשתתפות פרופ' אורי הדר (שמאל רדיקלי), שרה רוי (אוני האווארד - שמאל רדיקלי), אוגוסטוס ריצ'רד נורטון (שמאל רדיקלי), רוברט בלצ'ר (שמאל רדיקלי), ועזמי בשארה⁹⁴, ו"אירועי הנכבה וזכות השיבה (24.5.10) בהשתתפות פרופ' גדי אלגזי, מוחמד בכרי (יוצר הסרט גינין, גינין), וח"כ מוחמד בראכה)⁹⁵.

5.3 אוניברסיטת בר אילן

במכוני המחקר השייכים למחלקות לסוציולוגיה ולמדעי המדינה לא נמצא ייצוג לעמדות פוסט ציוניות. הפאנלים בכנסים נוטים להיות בדרך כלל מאוזנים ולייצג את קשת הדעות החברה הישראלית ביחס לסוגיות המדיניות והחברתיות. דווקא המחלקה ללימודי מגדר הצליחה לייצר כנס בשיתוף עם ארגוני שמאל רדיקלי "דשתות של שלום וביטחון: היבטים מגדריים" (2-3.6.09)⁹⁶

בין ההרצאות שניתנו בכנס:

נמרוד שביט ותמי כתריאל (אוניברסיטת חיפה) – "ייצוגים של גבריות בשיח העדות של "שוברים שתיקה"

מנאר חסאן (אוניברסיטת ת"א) – בעקבות 1948: השלכות חורבן העיר הפלסטינית על מעמד הנשים הפלסטיניות אזרחיות ישראל.

מרב אמיר ותמר קוטף (אוניברסיטת ת"א) – האימא, המאהבת והזונה: כשמחאה ומגדר נפגשים

במחסום

⁹⁴ ראה <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/094/934.html>

⁹⁵ ראה <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/112/386.html>

⁹⁶ ראה בכתובת, <http://www.barilan-migdar.com/news.asp?news=11>

עאידה תומא סולימן (נשים נגד אלימות) – פעולות למען צדק ושלום : קואליציות של ארגוני נשים
במבט מקומי וגלובלי
רונית פיסו (האגודה לזכויות האזרח) – הנסיכה מאחורי העדשה : פרויקט המצלמות של ארגון
"בצלם".

5.4 אוניברסיטת בן גוריון

במכוני המחקר השייכים לפקולטה למדעי החברה באוניברסיטת בן גוריון נמצאו שלושה מכונים
המקדמים אגינדה שמאלית רדיקלית ואף פוסט ציונית: מכון המפרי למחקר חברתי, מרכז הנגב
לפיתוח אזורי ומרכז חיים הרצוג לחקר המזרח התיכון והדיפלומטיה.

א. מכון המפרי למחקר חברתי⁹⁷

מכון רדום למדי בראשותו של פרופ' אורי רם (לפניו עמד בראש המכון פרופ' לב גרינברג), אך
פעילויותיו המועטות (מחסור בתקציבים?) נגועות באוריינטציה פוסט ציונית בולטת. מפעלו
העיקרי של המכון הוא הוצאת כתב העת הפוסט ציוני "הגר" (בשפה האנגלית) ארגון ערבים לרגל
השקת ספרים, וארגון כנסים בשיתוף עם מרכז חיים הרצוג.

1. ערבי עיון לדוגמא:

16.3.05 : ערב השקה לספרו של אורי רם **הגלובליזציה של ישראל: מק'וורלד בתל אביב, ג'יהאד**

בירושלים, בהתדיינות: אברהם מנסבך ודוד אוחנה.

18.5.05 : ערב עיון בעקבות עתירה לבג"צ בנושא "האם על ישראל להכיר בלאום הישראלי?",

בהתדיינות: עוזי ארנון, אלכס יעקובסון, שלמה זנד והנרייט דהאן-קלב.

2. יום עיון בשיתוף עם מרכז הרצוג (27.5.09)

מפגש פתוח של סדנת החוקרים: מעמד, זהות ומשטר בישראל, פלסטין והמזה"ת

בנושא: אתניות / דתיות, לאומיות / קולוניאליות

הרצאות:

ד"ר איילת הראל שלו (אוני' בן גוריון) - **מדינת כל אזרחיה? לקחים מהמקרה ההודי**

אורן יפתחאל ובתיה רוזד - **עקבותיו העירוניים של אברהם: דת, אתניות וקולוניאליזם**

אורי רם - **מדוע החילוניות נכשלת? דת אתנו – לאומיות בישראל.** (למה לא ישראל/פלסטין?)

⁹⁷ ראה, <http://w3.bgu.ac.il/humphrey>

מטרת המרכז שהוקם ב-1993, הוא "קידום יוזמות ועיצוב מדיניות לפיתוח חברתי כלכלי וסביבתי של הנגב". המרכז המשותף למחלקה לגיאוגרפיה ופיתוח סביבתי באוניברסיטת בן גוריון היה פעיל בעיקר בשנות התשעים ובתחילת העשור הראשון של שנות האלפיים. הקף פעילותו ירד במחצית השנייה של העשור. חבר בולט בצוות המרכז – פרופ' אורן יפתחאל. חלק מניירות העמדה שהוציא המכון (24 בסה"כ) הנם באוריינטציה פוסט ציונית מובהקת, כאשר תיאורית ה"אתנוקרטיה" מבית מדרשו של יפתחאל משמשת ככלי המרכזי לניתוח ולתיאור תהליכי ההתיישבות בפריפריה בכלל ובנגב בפרט.

מתוך נייר עמדה מס' 24 (יוני 2003)

המאמר "מולדת ללא גבולות: על המרחבים הציוניים בזמר ובנוף", מאת אורן יפתחאל ובתיה רודד, בוחן כיצד מעוצבת תודעה מרחבית באמצעות שיח תרבותי-פוליטי. המאמר דן בתיאוריות מרחביות-חברתיות ודרכן מנתח את תהליך "הסוציאליזציה המרחבית", המקשר בין סוגי שיח וכוח לבין תהליכי שינוי גיאוגרפי קונקרטי. לאחר מכן בוחן המאמר את הבניית מושג ותחומי 'המולדת' של האומה הציונית, דרך זירת שיח מרכזית בישראל, והיא הזמר העברי. זירה זו משקפת ומעצבת את סולמות הערכים בחברה המתגבשת ומשתנה אל מול הגיאוגרפיה הדינאמית של המרחב הישראלי/פלסטיני.

המאמר פורש את ההתפתחות והשינוי בדימויי המולדת העולים בזמר, את משמעותם הגיאוגרפית, ואת השלכותיהם על עיצוב התרבות הפוליטית היהודית-ישראלית. שלוש נקודות עיקריות עולות: ראשית, הזמר משקף את הגמישות גיאוגרפית יוצאת הדופן של גבולות 'הארץ' ו'המולדת'. המולדת נעה לכל מקום בו מתיישב או לוחם היהודי. שנית, קיימת התעלמות כמעט מוחלטת מהפלסטינים תושבי הארץ. שלישית, קיים בזמר ובמסרים שבו מימד 'מנרמל' הנובע מהמופע היומיומי של שירה והשמעה במרחבים ציבוריים ופרטיים. אלה הופכים את הגיאוגרפיה ה-מוגמשת והמסולפת העולה מן השירים, למצב 'טבעי', נתון ורב-יופי.

באמצעים אלה סייע הזמר העברי לציונות לנכס את המרחב הישראלי/פלסטיני כמולדתו הבלעדית של העם היהודי, וכן כתשתית הגיאוגרפית למימוש הלאומיות היהודית. אך

⁹⁸ ראה באתר, <http://www.geog.bgu.ac.il/ncrd/index.asp>

הלהט האתנו-לאומי של הזמר העברי החל לדעוך בשנות השבעים, וכיום עולים גם קולות אחרים, המדגישים מימדים כגון פרטיות, אנושיות, ודו-קיום. אלה אף מעניקים לעיתים נדירות 'פה' לערבי תושב הארץ ולחלום מולדתו. אך למרות השינוי, לא עולה עדיין בזמר העברי מחאה משמעותית או ערעור על הערכים המרכזיים של המעשה הציוני. במידה מסוימת מהווה חוברת זו המשך לחוברת קודמת מטעם מרכז הנגב לפיתוח אזורי, נייר עבודה מס' 12, שכותרתה "אתנוקרטיה ועולמקומיות: גישות חדשות לחקר החברה והמרחב בישראל", והיא מציעה יישומים של תוכניות המחקר שהציבו בחוברת הקודמת אורן יפתחאל ואורי רם (אף כי החוברת הזו עומדת בפני עצמה). **המחקרים שבחוברת זו נסתייעו בין השאר בתקציב מחקר שהוענק לצוות חוקרים באוניברסיטת בן גוריון שבראשו עומדים ד"ר אורי רם ופרופ' יהודה גרדוס, על-ידי משרד המדע, ותודתנו על כך.**

נייר העמדה מס' 12 (מרץ 1999) אכן שזור בנימות פוסט ציוניות מובהקות:

אתנוקרטיה ו"עולמקומיות: גישות חדשות לחקר החברה והמרחב בישראל - אורי רם ואורן יפתחאל

מתוך ההקדמה:

חקר החברה הישראלית היה מאופיין, עד לא מכבר, באחידות מחשבתית יחסית שבבסיסה הנחות היסוד של הזרם המרכזי במדעי החברה. השינויים החברתיים והפוליטיים בישראל נבחנו במסגרת דגמי-העל של מודרניזציה, פיתוח, והיטמעות. הגישה השלטת קיבלה באופן בלתי-בעייתי את אפיונה של ישראל כמדינה בעלת אוריינטציה מערבית, משטר ליברלי ותרבות דמוקרטית, הנמצאת בתהליך התפתחותי של צמיחה כלכלית, שילוב חברתי וקידמה תרבותית. קו מחשבה זה, שעדיין שורר באקדמיה ובתקשורת הישראלית, גם קיבל באופן בלתי-בעייתי, כהנחת מוצא ערכית, את הגישה הציונית לחברה הישראלית, שייעדה כינון וביסוס מדינת-לאום יהודית **בישראל/פלסטיין**. גישה זו השפיעה על הנושאים שנחקרו ונידונו, ועל אלה שהוצפנו והושתקו. כמובן שמדי פעם עלו קולות אחרים, אך הללו מצאו את עצמם מחוץ לשיח הנחשב לגיטימי.

(...) במאמר הראשון מנתח יפתחאל את התהליכים ההיסטוריים שהובילו לכינון של משטר בישראל אותו הוא מכנה "אתנוקרטיה". משטר זה נועד להכשיר ולמסד את תהליך הייחוד של **ישראל/פלסטיין**, תחת סממנים משטריים כעין-דמוקרטיים. המשטר האתנוקרטי כונן על ידי, ולמען, הקבוצה האתנית השלטת, והוביל להנהגה גוברת של "כללי

משחק" אתניים בפוליטיקה ובמשטר, ולריבוד גובר למעמדות-אתניים הירארכיים. יפתחאל מתמקד בהיבטים הגאוגרפיים-פוליטיים של תהליכים אלה, ורואה במשבר העמוק בו נמצאת החברה הישראלית השתקפות של סתירה שעלתה, בפעם הראשונה בתולדות הציונות, בין המטרות הכלכליות, לבין היעדים הטריטוריאליים-זהותיים של התנועה הלאומית היהודית. הראשונות מכתיבות כעת נסיגה מהשטחים הכבושים, בעוד השניים מעודדים את המשך תהליך ההתפשטות, ההתיישבות והייחוד. סתירה מבנית זו מקשה על תזוזה משמעותית לקראת פיוס אמיתי בין יהודים ופלסטינים, ולקראת סגירה של פערים אתניים-מעמדיים בחברה הישראלית. (...)

עבודותינו אינן נובעות יש מאין, והן בונות על הישגים של חוקרים ועמיתים רבים העוסקים בישראל/פלסטין. תודותינו נתונות לחוקרים שמעבודותיהם למדנו ושעימם אנו מצויים בשיג-ושיח מפרה ובמיוחד לידידינו שקראו חלקים מכתבי-היד שבחוברת והואילו להעיר הערות אשר שיפרו את המוצר המוגמר: דבי ברנשטיין, ניצה ברקוביץ, לב גרינברג, שרית הלמן, אליה זורייק, יוסי יונה, אנדרה לוי, אלונה ניצן-שיפטן, ברברה סבירסקי, שלמה סבירסקי, סמי סמוחה, דני פילק, יואב פלד, ברוך קימרלינג, אדריאנה קמפ, דן רבינוביץ, הנרי רוזנפלד, זאב רוזנהאק, נדים רוחאנה, מיכאל שלו, אלה שוחט, גרשון שפיר, נאוה שרייבר וסאלים תמארי (כמעט כל החוקרים ברשימה הנ"ל הנם פוסט / אנטי ציוניים). האחריות על המאמרים חלה כמובן על כותביהם בלבד.

חוברות נוספות בהוצאת המכון:

מס' 1 (אוקטובר 1994) – מדינה, מרחב ויחסים אתניים

מס' 4 (יולי 1997) – מנהיגות מקומית מול מדיניות ממשלתית – עמדות הערבים בגליל כלפי מדיניות התכנון הישראלית

מס' 22 (ינואר 2003) - מסינגור תכנוני לתכנון עצמאי: בדוויי הנגב בנתיבי הדמוקרטיזציה בתכנון

ג. מרכז חיים הרצוג לחקר המזרח התיכון והדיפלומטיה⁹⁹

מרכז נוסף המצטיין בארגון כנסים וימי עיון לא מאוזנים בצורה קיצונית שבחלקם ניתנת במה לעמדות פוסט ציוניות מובהקות. בוועדה המייעצת של המרכז חברים בין היתר: אהוד ברק, שלמה בן עמי, דן מרידור, שמעון פרס ודן פרופר. בוועדת ההיגוי חברים: אורה הרצוג, יצחק

⁹⁹ ראה, <http://cmsprod.bgu.ac.il/humsos/centers/herzog>

הרצוג, מיכל הרצוג ופרופ' רבקה כרמי – רקטור אוניברסיטת בן גוריון. גם במקרה זה, מובאות דוגמאות להטיה פוסט ציונית ו/או שמאל רדיקלי תוך השמטת אירועים נוספים אשר אופיינו בהטיה מובהקת לטובת השמאל הציוני :

1. זכויות אדם והבדווים בנגב : מבט השוואתי (21.5.08)

הצגת הדו"ח המוגש לוועדת גולדברג – פרופ' טילר גיינאני, עו"ד אחמד עמארה, עו"ד סקוט פלטרוביץ'¹⁰⁰
מגיבים :

פרופ' אורן יפתחאל – מערכת המקרקעין והבדוויים

עו"ד ראוייה אבו רביע – זכויות האדם ונשים בדוויים

2. כנס בשיתוף עם אוניברסיטת אל – קודס : דמוקרטיה רדיקלית והמזרח התיכון (14-16.1.08)

השתתפו מהצד הישראלי : אורי רם, אורן יפתחאל, אורית קמיר, עמירה הס

3. סדרת הרצאות של ד"ר איסמעיל נאשף – אנתרופולוג החוקר את הסכסוך הישראלי – פלסטיני דרך הפריזמה הפוסט קולוניאלית (נובמבר 2007)

4. הערבים בישראל : חזון ומציאות (14.3.07)

פאנל מאוזן להפליא בנושא : דילמות של רוב ומיעוט בישראל בהשתתפות : ד"ר צבי בראל (מנחה), ד"ר יוסף ג'בארין, ד"ר מירון בנבנישתי, ג'מאל זחאלקה, ד"ר אמנון רז קרקוצקין וישראל הראל.

5. הקרנת הסרט "מאז שהלכת" - מוחמד בכרי (6.3.07)

6. ערב עיון לרגל פרסום הספר – *invisible citizens* מדיניות ממשלת ישראל ביחס לבדואים בנגב,

בהתדיינות שלמה סבירסקי ויעל חסון (17.1.07)

7. ערב עיון לרגל הוצאת ספרו של מחמוד דרוויש – ציור קיר (28.11.06)

¹⁰⁰ הדו"ח חובר בין היתר ע"י אורן יפתחאל, כך שתיאורית האתנוקרטיה עומדת בבסיסו. ההמלצה המרכזית בדו"ח הנה הכרה עקרונית בכל הכפרים, והענקת זכויות קרקע על בסיס בעלות מסורתית. קטעים נבחרים מהדו"ח שנידון בכנס, מצ"ב בנספח בסוף הפרק. להרחבה ראה, <http://plannersnet.ios.st/IOS/Users/plannersnet.ios.st/Files/goldenbergoren.doc>

8. ערב עיון לרגל הוצאת ספרו של אורן יפתחאל – אתנוקרטיה – אדמה וזהות פוליטית בישראל / פלסטיין (22.11.06)

9. אלימות והתנגדות בהקשר הישראלי – פלסטיני (30.3.05)

דיון על האלימות הישראלית ב"שטחים הכבושים" והשלכותיה על אישיות החייל ועל החברה הישראלית והפלסטינית. הקרנת הסרט "מחסום". בין המשתתפים: נעם חיות (שוברים שתיקה), גיל לוי (תיאורית המיליטריזם), גדי אלגזי

5.5 אוניברסיטת חיפה

במכוני המחקר הפועלים במסגרת המחלקות למדעי המדינה ולסוציולוגיה באוניברסיטת חיפה נמצא מכון אחד, **המרכז היהודי – ערבי** המקדם ברבות מפעילויותיו אג'נדה פוסט ציונית מובהקת. למעשה, באירועים לא מעטים משמש המכון כמגרש ביתי של ארגון "עדאללה". להלן דוגמאות נבחרות¹⁰¹:

1. **האזרחים הערבים - פלסטינים במדינת ישראל** (16.5.07)

מושב ראשון: **סוג המשטר בישראל והדרישות לשינוי**: עלי חיידר (מנכ"ל עמותת סיכוי), אריק כרמון, אשר כהן, אילן סבן (משפטים, חיפה, דוגל במעבר מ"בלעדיות סימבולית" ל"דומיננטיות סימבולית"), חסאן ג'בארין (עדאללה), אסעד גאנם.

מושב שני – **היחסים בין הקבוצות הלאומיות**: סמי סמוחה, בכר עוואדה (המרכז למאבק בגזענות), שולי דיכטר ("סיכוי"), מרואן דוירי (עדאללה), מרוזק חלבי

בסיכום כל המושבים בכנס (ארבעה): 21 אנשי שמאל רדיקלי, 3 אנשי מרכז – ימין

2. **הטבח בכפר קאסם – 50 שנה אחרי** (1.3.07)

מושב שלישי: **הטבח בכפר קאסם והחברה הישראלית – 50 שנה אחרי**
פרופ' תמר כתריאל (אוני' חיפה) – יו"ר, עזמי בשארה, אורי אבנרי, מוחמד בראכה, צבי אלפלג (מרכז דיון, אוני' ת"א), איברהים צרצור

¹⁰¹ ראה, http://jac.haifa.ac.il/index.php?option=com_content&task=view&id=24&Itemid=34

3. החזון העתידי של ערבים – פלסטינים בישראל (21.1.07)¹⁰²

מושב ראשון – הצגת המסמך ותכניו

יו"ר – ד"ר שרה אוסצקי

שאוקי חטיב – ראש ועדת המעקב של הערבים בישראל – הצגת מסמך החזון העתידי ועקרונותיו

אסעד גאנם – התביעות הפוליטיות והמוסדיות לפי החזון העתידי

תאבת אבו ראס – חלוקת המרחב הטריטוריאלי לפי החזון העתידי

עזיז חיידר (אוניברסיטת אל קודס) – המצב החברתי והכלכלי הרצוי לפי החזון העתידי

מושב שני - תגובות למסמך החזון העתידי

יו"ר – מרי תותרי (מדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה, אנטי ציונית)

רענן כהן, אילן סבן (ראה לעיל, 5.2), דני גוטווין, רון כוזר (בלשנות, אוניברסיטת חיפה, פוסט

ציוני מתלמידיו של נועם חומסקי) ראסם חמייסי (גיאוגרפיה, אוניברסיטת חיפה)

לשם ההגינות ישנם גם מגיבים ציוניים (2 מתוך 5) אך לא נמצא לנכון לשלב בפאנל המגיבים אף

דובר המייצג את עמדות הימין-מרכז הישראלי.

---

¹⁰² מסמך החזון העתידי של ערביי ישראל שחובר ע"י ועדת המעקב של ערביי ישראל דורש כידוע את ביטול יהדותה של המדינה והגדרתה כ"דמוקרטיה הסכמית". קטעים נבחרים מהמסמך בנספח המצ"ב בסוף הפרק. למסמך המלא ראה קישור באתר של מכון ראות, <http://reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=1428>

נספח מס' 2 – קטעים נבחרים מהדו"ח שהוגש לוועדת גולדברג בנושא הכפרים הבלתי מוכרים, ושנידון בכנס שנערך במרכז חיים הרצוג בנושא - זכויות אדם והבדווים בנגב: מבט השוואתי (21.5.08). להרחבה ראה:

<http://plannersnet.ios.st/IOS/Users/plannersnet.ios.st/Files/goldenbergoren.doc>

וועדת גולדברג והתוכנית המחוזית הגיעו לנגב בזמן של משבר עמוק: כידוע מצבה של אוכלוסיית הכפרים הלא מוכרים בנגב בכי רע: עוני עמוק, מחסור בשירותים בסיסיים כמו מים, חשמל, כבישים ומבני ציבור, חוסר מעמד מוניציפאלי, הריסות בתים תכופות, איום תמידי בסילוק הכפרים מאדמתם, ושיח ציבורי מפליל וגזעני. נזכיר גם שהכפרים הבדווים אינם, פולשים, כפי שמקובל להניח בשיח היהודי - הם היו על אדמתם לפני 1948 או שהועברו עליה כעקורי פנים בכפייה על-ידי המדינה. שלילת זכויותיהן הבסיסיות מהווה אם כך פגיעה קשה במעמדם האזרחי של הבדווים בנגב, ונגיסה עמוקה בעקרונות השוויון וכבוד האדם. שישים שנה לאחר הנכבה הפלסטינית היא עדיין מהווה מציאות יומיומית בחייהם של הבדווים -- החיים ללא מקום בטוח מאלימות השלטון, ללא מעמד מוניציפאלי, תוך חשיפה תמידית להריסות בתים, וללא אפשרות לבניית עתיד קהילתי על אדמותיהם ההיסטוריות.

כך או כך, ועדת גולדברג קיבלה מנדט חשוב ביותר לתת מענה לשאלות הקרקע, התכנון והמבנה המוניציפאלי של כפרי הבדווים בנגב. המנדט הזה חשוב כמענה אפשרי למצוקות המיידיות של האוכלוסייה הערבית המוחלשת, המנושלת והשולית בנגב. אך מעבר לכך, היות והוועדה דנה בנושאים הנוגעים, בעצבים החשופים, של היסטוריית היחסים בין יהודים לערבים בארץ, כגון - קרקעות, יישובים, גירוש, פליטי פנים, זכויות אזרח, יכולות להיות לעבודתה השלכות חשובות על עתיד היחסים בין שני העמים, והכרה בזכויות ההיסטוריות של אזרחים רבים שנושלו מזכויותיהם מאז 1948. ייתכן כמובן שהממשלה תתעלם מהמלצותיה, אך בכל מקרה נפתח כאן לדעתי, סדק של הזדמנות לתיקון היסטורי אותו אסור להחמיץ.

... "לב הבעיה -- הסירוב להכיר בבעלות המסורתית של הבדווים בקרקע עקב אי רישומה בתקופה העותומאנית והבריטית, למרות ששתי האימפריות הכריזו גם שהן מכירות גם במשפט הבדווי המסורתי בענייני הקרקע. עם היום מדינת ישראל מנצלת את אי רישום הקרקע, כדי לסווג את הקרקעות כקרקעות מתות ('מוואת') וכך להעבירן לבעלות המדינה, ולנשל את הכפרים מאדמתם. אי ההכרה בבעלות המסורתית בקרקע גררה גם אי הכרה בכפרים, ויצרה דפוסי אפליה תכנונית עמוקה מול תושביו היהודיים של הנגב, אשר התיישבו בקרב הבדווים במגוון של יישובים - קיבוצים, מושבים ולאחרונה גם חוות בודדים ללא אישור אשר הוכרו בחלקן רק בדיעבד.

תמצית הפתרון המוצע – רישום הקרקע והשבתה לידי בעליה המסורתיים – הבדווים.

עם זאת, הזכויות ההיסטוריות של הבדווים בקרקע ברורות למדי -- מחקרים רבים מעידים שבנגב תפקדה היטב מערכת בעלויות קרקע מסורתית, ושאזור של לפחות שלושה מיליון דונם היה בשימוש, עיבוד, בעלות וחזקת הבדווים לפני 1948. כלומר, קרקעות הבדווים לא הולמות סיווג של, מוואת, השולל מהם את זכות הקניין. התקדמות לקראת פיתרון דורשת אם כך פריצת דרך על-ידי הענקת זכויות היסטוריות לבדווים כמהלך שיוביל את הסדרת האזור הבדווי מחדש. המחקר הבינלאומי מראה שפריצות דרך כאלה התרחשו לאחרונה במספר מדינות בהן מתגוררים מיעוטים ילידיים הדומים לבדווים. ברוב המדינות האלה, הכוללות למשל את ניו זילנד, דרום אפריקה, קנדה, מלזיה, ברזיל, בוליביה, הודו ואוסטרליה, קיימות קבוצות גדולות, בעלי היסטוריה של חיים שבטיים וחוק מסורתי, אשר לא רשמו את קרקעותיהם. ברוב המדינות הללו אומצה לאחרונה גישת, הצדק המעברי, (justice transitional), אשר פועלת לשמירת הזכויות והרכוש של אוכלוסיות אשר עברו מהמשטר הקודם למשטר החדש. כך נעצר לאחרונה ניסול האוכלוסייה המקורית ברוב המדינות הנ"ל, על-ידי חקיקת חוקים חדשים. מעבר לכך - התחיל גם במספר מדינות תהליך של השבת הקרקע לבעליה המסורתיים, היכן שאין עליה שימוש אחר.

הפתרון המוצע על פי יפתחאל כולל: הכרה עקרונית בכל הכפרים, הענקת זכויות קרקע על בסיס

בעלות מסורתית:

כל הבדווים שיוכלו להראות שקרקעות התביעה היו בשימושם לפני 1948, לפי קריטריונים הוגנים וברורים, יוכל לרשום את הקרקע על שמם. במהלך זה יתבררו גם תביעות שנסגרו בגלל שהמדינה הכריזה כבר על חלק מהקרקע כאדמת מדינה, כמו באזור הר הנגב, והוא יכול גם כמובן אדמות במערב הנגב מהם פונו הבדווים בכפייה. לאחר רישום הקרקע והשבתה לבדווים, או הענקת קרקע חלופית, יתחיל תהליך של איחוד וחלוקה, באזור הכפרים, בו יוכלו הבדווים לרכז את אדמותיהם כדי ליצור אזורים רצופים בהם ניתן לפתח את הכפרים בצורה מיטבית. במקביל יקצו קרקעות מדינה לכפרים חסרי קרקעות על בסיס קריטריונים שוויוניים.

סיום: לסוגיית הבדווים השלכות רחבות על היחסים האתניים בנגב, במדינה ובכל המרחב הישראלי - פלסטיני. לוועדת גולדברג הזדמנות נדירה לחולל מפנה היסטורי לטובה, אך היא עלולה גם, לחלופין, להעמיק את המשבר אם תבחר להמשיך את המדיניות הכושלת והמפלה שפעלה עד היום.

נספח מס' 3 – קטעים נבחרים ממסמך החזון של ערביי ישראל שנידון בכנס שנערך ב-21.1.07 במרכז היהודי – ערבי באוניברסיטת חיפה. ההצגה התיאורטית, הטיעונים והתביעות הנדרשות במסמך תואמים להפליא את משנתם של הסוציולוגים הביקורתיים שנידונה בהרחבה בנייר עמדה זה. לקישור למסמך המלא ראה-

<http://reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=1428>

(עמ' 9) ישראל היא תולדה של פעולה קולוניאליסטית אותה יזמו האליטות היהודיות – ציוניות באירופה ובמערב, הוקמה בסיוע מדינות קולוניאליסטיות, והתחזקה בצל התעצמות ההגירה היהודית לפלסטין לאור תוצאות מלחמת העולם השנייה והשואה. לאחר תקומתה בשנת 1948 המשיכה ישראל בהנהגת מדיניות הנגזרת מראייתה את עצמה נציגת המערב במזרח התיכון, והמשיכה להתעמת עם סביבתה באופן מתמיד וברמות שונות. כן המשיכה ליישם מדיניות קולוניאליסטית פנימית נגד אזרחיה הערבים הפלסטינים.

ישראל יישמה את הייחוד בצורות שונות. תחילה בגירוש רובו של העם הפלסטיני בשנת 1948 והרס של יותר מ-530 יישובים ערביים והפקעה רחבה של האדמות הערביות והקמת יותר מ-700 יישובים יהודיים בכדי לקלוט את היהודים המהגרים אליה. פעולות אלו נשענו על יהוד המרחב הגיאוגרפי ומחיקת העבר והתרבות הפלסטינית, כינון כלכלה ריכוזית ומנגנונים מדיניים המדירים ומחלישים את הפלסטינים בכלל ואת אלה שבתוך ישראל בפרט.

מבחינת שילוב בין דמוקרטיה לאתניות, לא ניתן לתייג או להגדיר את ישראל כמדינה דמוקרטית אלא כמדינה אתנוקרטית כמו טורקיה, סרי לנקה לטביחה, ליטואניה (ליטא?) ואסטוניה (וקנדה עד לפני 49 שנה לערך). משטרים אלה מעניקים לקבוצות המיעוט שוויון חלקי ומשתפים אותם באופן מוגבל בחיים הפוליטיים, החברתיים הכלכליים והתקשורתיים, במידה שלעולם אינה שווה לזולה זוכה קבוצת הרוב, ותוך נקיטת מדיניות קבועה ומתמשכת של שליטה ופיקוח המבטיחה לשמר את ההגמוניה של הרוב והשוליות של המיעוט.

(עמ' 10-11) מטרות שמן הראוי שיהיו במרכז תביעותיה של החברה הערבית פלסטינית בשני העשורים הבאים:

1. הכרת המדינה באחריותה לנכבה הפלסטינית בשנת 1948, ותוצאותיה הזוועתיות לגבי הפלסטינים בכלל ולאזרחי ישראל מביניהם בפרט, תחילת פעולה לתיקון המצב, לרבות פיצוי אזרחיה הפלסטינים כקבוצה וכיחידים על שאירע להם כתוצאה מהנכבה ומהמדיניות שנגזרה מראיתם כ"חלק מהאויב" ולא כאזרחים שיש להם הזכות להתנגד לרוב ולאתגר.

2. הכרת המדינה בערבים הפלסטינים בישראל כקבוצה לאומית ילידה (וכמיעוט לפי ההגדרות הרלבנטיות באמנות הבינלאומיות) שיש לה הזכות, במסגרת המדינה והאזרחות, לבחור ישירות את נציגיה ולנהל את ענייניה הייחודיים (התרבותיים, החנוכיים והדתיים) ולכונן את מוסדותיה הלאומיים בכל תחומי החיים. כן על המדינה להפסיק את מדיניות ההפרדה בין עדות הדת הערביות.

3. הכרת המדינה בהיותה מולדת משותפת לאזרחיה הערבים הפלסטינים והיהודים (יש לפעול לעיגון עקרון זה בפרק מבוא בחוקי היסוד ובחוקה העתידית לישראל) כך שהיחסים ביניהם יושתתו על זכויות האדם והזכויות האזרחיות המלאות השוות על בסיס האמנת הבינלאומיות וההצהרות וההסכמים הבינלאומיים (הרלבנטיים) בין שתי הקבוצות ישררו יחסים הדדיים המושתתים על עקרונות **הדמוקרטיה ההסדרית** (קואליציה רחבה בין האליטות של שתי הקבוצות, ייצוג יחסי הולם, זכות וטו הדדית וניהול עצמי לעניינים ייחודיים).

4. הכרת ישראל בזכויות המיעוטים לפי האמנות הבינלאומיות, כך שתכיר במעמד המיוחד של הערבים הפלסטינים בישראל במוסדות הקהילייה הבינלאומית, ושיוכרו כמיעוט לאומי ותרבותי. כלידי הארץ שיש להם אזרחות מלאה בישראל, הזכאים להגנה וחסות ותמיכה בינלאומיים על פי האמנות וההסכמים הבינלאומיים.

5. ישראל תפסיק לנקוט כל מדיניות ויישום כל תוכנית הנגוע בהעדפת הרוב, ואף תפעל להסיר את כל גילויי העדיפות הלאומית בכל המישורים, ובמיוחד במישור המעשי, המבני, המשפטי והסימבולי, ותאמץ מדיניות שיש בה אלמנטים של "העדפה מתקנת" בכל תחומי החיים, כדי שניתן יהיה לפצות את האזרחים הערבים הפלסטינים בגין כל הנזקים שהוסבו להם עד כה כתוצאה ממדיניות ההעדפה האתנית כלפי היהודים. כך, למשל, תשתף המדינה פעולה עם נציגי הציבור הערבי, כדי לבדוק אפשרות של השבת חלק מהאדמות שהופקעו מסיבות שאינן קשורות בפיתוח הכללי (כבישים וגנים ציבוריים), כמו כן תנהיג המדינה מדיניות של הקצאת חלק פרופורציונאלי ממשאביה למילוי צרכיהם הישירים וכיו"ב.

6. ישראל תכיר בזכותם של בני העדה המוסלמית בניהול ענייני הוואקף האסלאמי והמקומות הקדושים, ותסיר ידה מהמקומות הקדושים למוסלמים ולנוצרים, כחלק מהזכויות הקולקטיביות המוקנות לערבים הפלסטינים בישראל.

7. ישראל תכיר בזכותם של הערבים הפלסטינים בישראל לקיים קשרים לאומיים, אזרחיים, תרבותיים וחברתיים עם שאר חלקי העם הפלסטיני וכל מרכיבי האומה הערבית והאסלאמית.

(עמ' 14-15) (...) במישור ההגנה המשפטית על הזכויות הלאומיות והקולקטיביות, נצביע באופן ספציפי על מספר צירים משפטיים עיקריים אשר יש להבטיח בשאיפה לגבש מעמד משפטי רצוי לאזרחים הערבים הפלסטינים.

1. הכרה רשמית בקיומם הקולקטיבי של האזרחים מהערבים הפלסטינים במדינה, ביחודם הלאומי, הדתי, התרבותי, הלשוני ובהיותם ילידי הארץ המקוריים.

2. הכרה בזכותם של הערבים הפלסטינים לשוויון מהותי מלא במדינה על בסיס לאומי קולקטיבי, בצד השוויון האזרחי.

3. הבטחת דו לשוניות מהותית בארץ, על בסיס השוויון בין הערבית לעברית.

4. הבטחת ייצוג ושיתוף הולמים ומשפיעים על בסיס לאומי לערבים הפלסטינים במוקדי קבלת ההחלטות במדינה ובמוסדות הציבור, באופן שיבטיח לערבים הפלסטינים להפעיל את זכות הטו בסוגיות הנוגעות בהם.

5. הבטחת ניהול עצמי לערבים הפלסטינים בתחומי החינוך, הדת, התרבות והתקשורת. וההכרה בזכותם להגדרה עצמית בכל הנוגע לעניינים שיש בהם ייחוד קולקטיבי, באופן שישלים את שותפותם במרחב הציבורי ובמדינה.

6. הקצאה מיוחדת על בסיס קולקטיבי בחלוקת המשאבים החומריים הציבוריים המדינה, לרבות תקציבים, אדמות ודיר, בהסתמך על עקרונות הצדק החלוקתי והצדק המתקן.

7. הבטחת ייצוג הולם על בסיס קולקטיבי במערכת בסימבולית של המדינה.

8. הבטחת זכותם של הערבים הפלסטינים לקיים ולהדק יחסים מיוחדים, החופשיות עם שאר חלקי העם הערבי הפלסטיני ועם כל העמים הערביים.

9. הבטחת זכויות הערבים הפלסטינים בסוגיות ספציפיות בהן נעשה עוול היסטורי, כגון סוגיית הפליטים במולדתם ("הנוכחים נפקדים") ושובם לכפריהם ועריהם המקוריות. סוגיית נכסי הווקף המוסלמי והעברת סמכויות ניהולם לבני העדה המוסלמית, סוגיית ההכרה בכפרים הערביים שרשויות המדינה אינן מכירות בקיומם וסוגיית האדמות הערביות שנושלו מבעליהן שלא בצדק.

10. ולבסוף, הכרה רשמית בעוול ההיסטורי שנעשה לערבים הפלסטינים בארץ, לעם הפלסטיני בכלל, והבטחת קיצו של עוול זה וטיפול בהשלכותיו הנמשכות עד עצם היום הזה.

(עמ' 17) המלצות שיש לאמץ לסגירת הפער בתחום הקרקע, התכנון והבנייה

1. אימוץ בחוק של עקרון הצדק החלוקתי בין כלל האזרחים במדינה, במסגרת של הדמוקרטיה ההסדרית, וביטול כל חוקי ההפקעה וכל ההסדרים וההליכים שמפלים את המיעוט הערבי לרעה.

2. שינוי המדיניות הישראלית בתחום הקרקע והתכנון, החל בהכרה בעוול ההיסטורי שנעשה כלפי המיעוט הערבי הפלסטיני, כך שגבולות מדיניות הקרקע והתכנון הישראלית יחפפו את גבולות האזרחות הישראלית, ולא את העם היהודי בכל מחוזות הימצאותו. אימוץ השימוש במונח "אדמות ישראליות" במקום "אדמות יהודיות" או "אדמות מדינה".

3. רה - ארגון מנהלי במוסדות הישראלים העוסקים בתחומי הקרקע, התכנון והבנייה, באופן שיביא לביטול שיתופם של ארגונים ונציגים לא ישראלים (יהודים לא ישראליים) ובמיוחד הסוכנות היהודית והקרן הקיימת לישראל, ומתן ייצוג הולם ומהותי למיעוט הערבי במוסדות אלו.

4. הרחבת שטחי השיפוט בפועל של הכפרים והערבים הערביים, כך שיובטח צירוף אדמות ציבוריות (אדמות מדינה) לשטחים אלה.

5. אימוץ שיח חדש בענייני הקרקע והתכנון, שיכלול דרישה לאי אכיפת חוק התכנון והבנייה הנוכחי על האזרחים הערביים ויישוביהם, עד אשר יושג שוויון בינם לבין האזרחים היהודים ויישוביהם. על כן יש צורך בתוכנית מתאר חדשה ומיוחדת למיעוט הערבי, שתושתת על צדק חלוקתי ותהלוּם את צרכי המיעוט הערבי ואת רוח הדמוקרטיה היחסית הרצויה במדינה. תוכנית זו יש בה כדי לפתור סוגיות התלויות ועומדות זה שנים רבות, כגון הפליטים הפנימיים, נכסי הווקף המוסלמי, הערבים בנגב, והבטחת שותפות אקטיבית של המיעוט הערבי בבעלות על המרחב בציבורי ובניהולו.

6. המלצות

המכון לאסטרטגיה ציונית מקיים בימים אלה סבבי התייעצות על מנת לגבש המלצות מוסכמות אשר יוגשו למקבלי ההחלטות ולגופים האמונים על האקדמיה הישראלית. פרק זה יתפרסם כחלק מגרסתו הסופית של נייר העמדה לקראת אוקטובר 2010.

ביבליוגרפיה

- אהרונוביץ' יצחק (קיקי), 2007, **גישות לתכנון עירוני בחברות מהגרים: רב תרבותיות מול הטמעה**, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר לפילוסופיה, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון
- אופיר עדי, 2001, **עבודת ההווה: מסות על תרבות ישראלית בזמן הזה**, בני ברק, הקיבוץ המאוחד
- איזנשטדט שמואל נח, 1967, החברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיות, ירושלים, מגנס, האוניברסיטה העברית
- אלגזי גדי, אפילוג: הפרדה והפרטה, בתוך, יעקבי חיים וכהן שלי, 2007, **הפרדה: הפוליטיקה של המרחב בישראל**, ת"א, חרגול ועם עובד, עמ' 97-102
- אלמוג עוז, תשנ"ז, **הצבר: דיוקן**, ת"א, עם עובד
- אלמוג עוז, תשס"ד, **פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית**, חיפה ואור יהודה, אוניברסיטת חיפה, זמורה ביתן
- אנדרסון בנדיקט, תשנ"ט, **קהילות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה** (מאנגלית: דן דאור), ת"א, האוניברסיטה הפתוחה
- אפרת צבי, הפרויקט הישראלי – פיקטוגרמה, בתוך, שנהב יהודה (עורך), **מרחב, אדמה, בית**, ירושלים, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 267-280
- אפשטיין אלק, 2003, שקיעת הסוציולוגיה הישראלית, **תכלת** 13, עמ' 89-117
- ארליך אבישי, 1993, חברה במלחמה: הסכסוך הלאומי והמבנה החברתי, בתוך, רם אורי (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל-אביב, ברירות, עמ' 253-274
- בורג אברהם, 2007, **לנצח את היטלר**, ת"א, ידיעות אחרונות: ספרי חמד
- במקום, <http://www.bimkom.org>
- בן אליעזר אורי, 1995, **דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1936-1956**, ת"א, דביר
- בראון, מרדכי, 1996, פוסט ציונות ואנטי ציונות: הבחנות, הגדרות, מיון הסוגיות וכמה הכרעות, מעבר לכל – מודרניות, יהדות, ציונות, גינוסר פנחס ואבי בראלי (עורכים), **ציונות: פולמוס בן זמננו, גישות מחקריות ואידיאולוגיות**, שדה בוקר, המרכז למורשת בן גוריון, המכון לחקר הציונות ע"ש חיים וייצמן ואוניברסיטת ת"א, עמ' 175-208
- בראשית חיים, 2003, גבעת עלייה כמשל: שלושה היבטים, בתוך, שנהב יהודה (עורך), **מרחב, אדמה, בית**, ירושלים, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 251-256

בשאררה עזמי, 1993, על שאלת המיעוט הפלסטיני בישראל, בתוך, רם אורי (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל-אביב, ברירות, עמ' 203-221

גור זאב אילן, הקומה ה-31: מגדל האוניברסיטה והפאלוגוצנטריזם הציוני, בתוך, שנהב יהודה (עורך), **מרחב, אדמה, בית**, ירושלים, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 257-261

גור זאב אילן, 22.6.09, **רצינול הכנס**, תקציר הרצאה בכנס "האנטישמיות החדשה: אתגרים חינוכיים", אוניברסיטת חיפה

גור חגית, 2003, מבוא, בתוך, גור חגית (עורכת), **מיליטריזם בחינוך**, ת"א, בבל, עמ' 9-43

גור חגית, 2003, (עורכת), **מיליטריזם בחינוך**, ת"א, בבל

גלבר יואב, 2003, על מצבה של ההיסטוריוגרפיה בישראל, בתוך, פירלינג טוביה (עורך), **תשובה**

לעמית פוסט ציוני, ת"א, ידיעות אחרונות ספרי חמד, עמ' 109-172

גלבר יואב, 2004, **קוממיות ונכבה: ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, 1948**, אור יהודה, דביר

גלבר יואב, 2007, **היסטוריה, זיכרון ותעמולה: הדיסציפלינה היסטורית בארץ ובעולם**, ת"א, עם

עובד

גלבר ארנסט, תשנ"ד, **לאומים ולאומיות** (מאנגלית: דן דאור), ת"א, האוניברסיטה הפתוחה

דו"ח אירופה של ארגון NGO Monitor,

<http://www.ngo->

[monitor.org/data/images/File/NGO_Monitor_EU_Funding_Europes_Hidden_Hand.pdf](http://www.ngo-monitor.org/data/images/File/NGO_Monitor_EU_Funding_Europes_Hidden_Hand.pdf)

דו"ח לוועדת גולדברג: הכפרים הבלתי מוכרים בנגב

<http://plannersnet.ios.st/IOS/Users/plannersnet.ios.st/Files/goldenbergoren.doc>

הובסבאום אריק, 2006, **לאומים ולאומיות: מאז עידן המהפכה** (מאנגלית: עידית שורר), ת"א,

רסלינג

הורביץ דן וליסק משה, 1977, מיישוב למדינה: יהודי ארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי

כקהילייה פוליטית, ת"א, עם עובד

הורביץ דן וליסק משה, 1990, מצוקות באוטופיה: ישראל – חבה בעומס יתר, ת"א, עם עובד

רם אורי (עורך), 1993, החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, ת"א, ברירות

היסטינגס אדריאן, תשס"ח, בנייתן של אומות: התנ"ך והיווצרות מדינות הלאום (מאנגלית: דן

דאור), מרכז שלם, ירושלים

הלמן שרה, צבאיות ומיליטריזם, בתוך, רם אורי וברקוביץ ניצה (עורכים), **אי / שוויון**, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון, עמ' 248-253

המכון האוניברסיטאי לדיפלומטיה ושיתוף פעולה אזורי – אוניברסיטת ת"א ומרכז פרס לשלום

http://www.tau.ac.il/institutes/diplomacy/about_h.html

המכון לדו קיום יהודי – ערבי ע"ש וולטר ליבך, אוניברסיטת ת"א,

<http://www.tau.ac.il/education/coexistence>

המרכז היהודי - ערבי, אוניברסיטת חיפה

http://jac.haifa.ac.il/index.php?option=com_content&task=view&id=24&Itemid=34

הפורום לדו קיום בנגב, <http://www.dukium.org/index.php?newlang=hebrew>

זיו נטע ושמיר רונן, 2003, בנה ביתך: פוליטיקה גדולה ופוליטיקה קטנה במאבק נגד אפליה בקרקע, בתוך, שנהב יהודה (עורך), **מרחב, אדמה, בית**, ירושלים, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 84-112 זלמסון לוי גליה, הוראת ספר יהושע והכיבוש, או מחווה לגיורג תמרין, בתוך, גור חגית (עורכת),

מיליטריזם בחינוך, ת"א, בבל, עמ' 131-146

זנד שלמה, 2008, **מתי ואיך הומצא העם היהודי?**, ת"א, רסלינג

זנדברג אסתר, 21.2.01, בשם ההיגיון האתני, **הארץ**

זרטל עידית, 2002, **האומה והמוות: היסטוריה, זיכרון, פוליטיקה**, תל-אביב, דביר

זכר חנוך, 2003, לא באנו מן הים: קווים לגיאוגרפיה ספרותית מזרחית, בתוך, שנהב יהודה (עורך),

מרחב, אדמה, בית, ירושלים, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 199-213

זכר חנוך, שנהב יהודה, מוצפי האלר פנינה (עורכים), 2002, **מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש**, ת"א, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד

זמור חתאם, 2008, **הבדווים מול המדינית המרחבית: הכפרים הלא מוכרים וחוות הבדודים**,

עבודת גמר לתואר מוסמך, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון

טווין מרק, תשס"ט, **מסע תענוגות לארץ הקודש**, (מאנגלית: עודד פלד), אור יהודה, מחברות לספרות

חסן מנאר, 2000, הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה,

בתוך, רוזן גיורא (עורך), **מין, מגדר, פוליטיקה**, ת"א, חידקל, עמ' 267-305

יודל חני, האם אוניברסיטת ת"א מנעה סיקור עיתונאי? ,

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/112/386.html>, (27.5.10)

ימיני בן דרור, הסתה באוניברסיטת ת"א או "קולות מעזה",

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/094/934.html>, (15.4.10)

יעקבי חיים, 2003, **אתנוקרטיה עירונית: בנייתה של עיר והבניית זהויות, המקרה של לוד**, חיבור

לשם קבלת תואר ד"ר לפילוסופיה, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון

יעקבי חיים וכהן שלי, 2007, **הפרדה: הפוליטיקה של המרחב בישראל**, ת"א, חרגול ועם עובד

יעקבי חיים, על הזכות לעיר: (אי) תכנון ומחאה מרחבית בעיר המעורבת לוד, בתוך, פנסטר טובי

ויעקבי חיים (עורכים), **עיר ישראלית או עיר בישראל? שאלות של זהות, משמעות ויחסי כוחות**,

ת"א, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, חידקל, עמ' 78-109

יער אפי, קודם כל יושרה אקדמית, <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1176810.html>

(29.6.10)

יפתחאל אורן, 2006, **דמוקרטיה בישראל**, בתוך, רם אורי וברקוביץ ניצה (עורכים), **אי / שוויון**,

באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון, עמ' 116-125

יפתחאל אורן וקדר אלכסנדר (סנדי), 2003, על עוצמה ואדמה: משטר המקרקעין הישראלי, בתוך,

שנהב יהודה (עורך), **מרחב, אדמה, בית**, ירושלים, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 18-51

לוי יגיל, 2003, **צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל**, ת"א, ידיעות אחרונות, ספרי

חמד

כרמי שולמית ורוזנפלד הנרי, 2002, הזמן שבו הרוב ב"קבינט" הישראלי החליט לא לחסום את

אפשרות השיבה של הפליטים הערבים: כיצד ומדוע הובסה מדיניות זאת, **מדינה וחברה 2 (3)**, עמ'

371-399

ליבנה נרי, 19.9.01, **עלייתה ונפילתה של הפוסט ציונות**, מוסף הארץ

ליסק משה, 2003, סוציולוגים ביקורתיים וסוציולוגים ממסדיים בקהילה האקדמית הישראלית:

מאבקים אידיאולוגיים או שיח אקדמי ענייני? בתוך, פירלינג טוביה (עורך), **תשובה לעמית פוסט**

ציוני, ת"א, ידיעות אחרונות ספרי חמד, עמ' 84-108

(ללא ציון שם העורך) תש"מ, **השקפתנו**, בני ברק, דפוס יואל

מוניטור האקדמיה הישראלית,

http://www.israel-academia-monitor.com/index.php?new_lang=he

מוצפי-האלר פנינה, 2005, מבוא, **בתוך: קולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה**

והתרבות הישראלית, אבוטבול גיא, גרינברג לב ומוצפי האלר פניה (עורכים), תל-אביב, מסדה,

עמ' 16-31

מוריס, בני, תשנ"א, **לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947-1949**, (מאנגלית: ארנון מגן), ת"א, עם עובד

מוריס בני, 1996, **מלחמות הגבול של ישראל, 1949-1956: ההסתננות הערבית, פעולות התגמול והספירה לאחור למבצע קדש (מאנגלית: יעקב שרת)**, ת"א, עם עובד ומכון טרומן לקידום השלום, האוניברסיטה העברית

מכון המפרי למחקר חברתי, אוניברסיטת בן גוריון, <http://w3.bgu.ac.il/humphrey>

מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה, אוניברסיטת ת"א

<http://www.tau.ac.il/institutes/herzog>

מכון תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת ת"א, <http://www.tau.ac.il/peace>

מסמך החזון של ערביי ישראל

<http://reut-institute.org/Publication.aspx?PublicationId=1428>

מעוז משה, 1968, **ארץ ישראל בתקופת השלטון העותומני**, ירושלים, האוניברסיטה העברית

מרכז הנגב לפיתוח אזורי, אוניברסיטת בן גוריון, <http://www.geog.bgu.ac.il/ncrd/index.asp>

מרכז חיים הרצוג לחקר המזרח התיכון והדיפלומטיה, אוניברסיטת בן גוריון

<http://cmsprod.bgu.ac.il/humsos/centers/herzog>

מרכז מינרווה לזכויות האדם, האוניברסיטה העברית <http://www.minerva.huji.ac.il>

נבות דורון, 2002, **שאלת הדמוקרטיה של מדינת ישראל לנוכח אירועי אוקטובר והשלכותיהם**, עבודת גמר לתואר שני, המחלקה למדעי המדינה, ת"א, אוניברסיטת ת"א

נח חיה, 2009, **הכפרים שישנם ואינם: הכפרים הבדואים הלא מוכרים בנגב**, חיפה, פרדס

נח חיה, 2004, **מדיניות מרחבית אתנוקרטית בנגב ומגבלותיה: מקרה הכפרים הבלתי מוכרים**, עבודת גמר לתואר מוסמך, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון

סמוחה סמי, 2008, **האומנם הכיבוש חלחל פנימה?: התרומה הצנועה של הסוציולוגיה הישראלית לחקר סוגיות הכיבוש, סוציולוגיה ישראלית ט' (2)**, עמ' 255-262

סמינר ארצי לסטודנטים פעילים, נצרת, 11-12 באפריל 2007 – המחלקה למשפטים באוניברסיטה העברית, http://law.huji.ac.il/merkazim.asp?cat=840&news_id=277&in=840

ספרן חנה, תשס"ו, **לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים בישראל וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל**, חיפה, פרדס

עמור מאיר, אזרחות ישראלית: מרב תרבותיות לבין תרבותיות, בתוך, יהודים יוצאי ארצות ערב בישראל: הזהות המפוצלת של מזרחים במחוזות הזיכרון הלאומי, בתוך, חבר חנו, שנהב יהודה, מוצפי האלר פנינה (עורכים), **מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש**, ת"א, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 244-271

פיטרס גו'אן, 1990, **מאז ומקדם: מקורות הסכסוך היהודי - הערבי על ארץ ישראל**, תל אביב, הקיבוץ המאוחד

פילק דני ורם אורי (עורכים), 2004, **שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי**, ירושלים, מכון ואן ליר

פירלינג טוביה (עורך), 2003, **תשובה לעמית פוסט ציוני**, ת"א, ידיעות אחרונות ספרי חמד

פלד יואב, 2006, אזרחות, בתוך, רם אורי וברקוביץ ניצה (עורכים), **אי / שוויון**, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון, עמ' 31-37

פלד יואב ואופיר עדי (עורכים), 2001, **ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית?**, ת"א, חידקל, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד

פלד יואב ואופיר עדי, 2001, פתח דבר, בתוך, פלד יואב ואופיר עדי (עורכים), **ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית?**, ת"א, חידקל, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 9-18

פפה אילן, 2002, **פרשת כ"ץ וטנטורה: היסטוריה, היסטוריוגרפיה, משפט ואקדמיה**, תיאוריה וביקורת 20, עמ' 209-213

פרופיל חדש, <http://www.newprofile.org>

פרייזר ננסי, 2004, מחלוקה להכרה? דילמות של צדק בעידן "פוסט סוציאליסטי", בתוך, בתוך, פילק דני ורם אורי (עורכים), **שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי**, ירושלים, מכון ואן ליר, עמ' 270-297

פנסטר טובי ויעקבי חיים, 2006, מבוא: על ישראליות ועירוניות, בתוך, פנסטר טובי ויעקבי חיים (עורכים), **עיר ישראלית או עיר בישראל? שאלות של זהות, משמעות ויחסי כוחות**, ת"א, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, חידקל, עמ' 7-20

פנסטר טובי, 2007, זיכרון, שייכות ותכנון מרחבי בישראל, **תיאוריה וביקורת** 30, עמ' 189-212

פנסטר טובי ויעקבי חיים (עורכים), 2006, **עיר ישראלית או עיר בישראל? שאלות של זהות, משמעות ויחסי כוחות**, ת"א, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, חידקל

צוקרמן משה, 2002, **חפצון האדם**, תל-אביב, רסלינג

צפדיה ארז, ישראליותן של ערי הפיתוח, בתוך, פנסטר טובי ויעקבי חיים (עורכים), **עיר ישראלית או עיר בישראל? שאלות של זהות, משמעות ויחסי כוחות**, ת"א, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, חידקל, עמ' 191-215

צפדיה ארז ויפתחאל אורן, 2004, מדינה, מרחב והון: מהגרים בישראל וריבוד חברתי, בתוך, פילק דני ורם אורי (עורכים), **שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי**, ירושלים, מכון ואן ליר, עמ' 197-221

צפדיה ארז, 2002, **מהגרים ביישובים פריפריאליים בחברת המתיישבים הישראלית: מזרחים בערי הפיתוח מול הגירה רוסית**, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר לפילוסופיה, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון

קדמן נגה, 2008, **בצידי הדרך ובשולי התודעה: דחיקת הכפרים הערביים שהתרוקנו ב-1948 מהשיח הישראלי**, ירושלים, ספרי נובמבר

קושניר רמי, 2000, **גופים סביבתיים, גיוס פוליטי ותכנון מרחבי בישראל**, עבודת גמר לתואר מוסמך, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון

קייזל אריה, 22.6.09, **פוסט קולוניאליזם והאנטישמיות החדשה: המקרה של השיח המזרחי**

החדש, יום עיון, האנטישמיות החדשה: אתגרים חינוכיים, אוניברסיטת חיפה (הרצאה)

קימרלינג ברוך ומגדל יואל שמואל, 1999, **פלסטינים, עם בהיווצרותו: למן המרד נגד מוחמד עלי ועד לכינון הרשות הלאומית**, ירושלים, כתר

קימרלינג ברוך, 2001, **קץ שלטון האחוסלים**, ירושלים, כתר

קלוש רחל ולו יון יוברט, 2000, **הבית הלאומי והבית האישי: תפקיד השיכון הציבורי בעיצוב**

המרחב, תיאוריה ובקורת 16, עמ' 153-180

קנטור רותי, 2003, **תרבות חזותית מיליטריסטית**, בתוך, גור חגית (עורכת), **מיליטריזם בחינוך**, ת"א, בבל, עמ' 44-58

קשתי אור, בכירים מאוניברסיטת ת"א: האם אנתנו שמאלנים מדי?, **הארץ**, 9.11.09

רובינשטיין אמנון, 2010, **חופש הביטוי האקדמי**, עומד להתפרסם

רווד בתיה, 2005, **התמרחבות במולדת האתנית: בחינה השוואתית של ישראל מדינות נוספות**, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר לפילוסופיה, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון

רווד בתיה וצפדיה ארז, 2006, **טריטוריאליזם**, בתוך, רם אורי וברקוביץ ניצה (עורכים), **אי /**

שויון, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון, עמ' 197-203

רווד בתיה, 1999, **פיתוח אזורי ויחסים אתניים: בחינה השוואתית בין ישראל וסרי לנקה**, עבודת

גמר לתואר מוסמך, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון

רוזן גיורא (עורך), 2000, **מין, מגדר, פוליטיקה**, ת"א, חידקל

רם אורי וברקוביץ' ניצה (עורכים), 2006, **אי / שוויון**, באר שבע, אוניברסיטת בן גוריון

רם אורי, 2006, הזמן של הפוסט: לאומיות והפוליטיקה של הידע בישראל, ת"א, רסלינג

רם אורי, 1993, החברה ומדע החברה: סוציולוגיה ממסדית וסוציולוגיה ביקורתית בישראל, בתוך,

רם אורי (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, ת"א, ברירות, עמ' 7-39

רשתות של שלום וביטחון: היבטים מגדריים (כנס),

<http://www.barilan-migdar.com/news.asp?news=11>

שגב תום, 1991, **המיליון השביעי: הישראלים והשואה**, ירושלים, כתר ודומינו

שוחט אלה, 1993, לדובב את השתיקות: ייצוג האישה והמזרח בקולנוע הישראלי, בתוך, רם אורי

(עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל-אביב, ברירות, עמ' 245-252

שליים, אבי, 2005, **קיר הברזל: ישראל והעולם הערבי** (מאנגלית: יעקב שרת), ת"א, ידיעות

אחרונות

שנהב יהודה, תשס"ג, **היהודים – הערבים: לאומיות, דת ואתניות**, ת"א, עם עובד

שנהב יהודה, 2002, יהודים יוצאי ארצות ערב בישראל: הזהות המפוצלת של מזרחים במחוזות

הזיכרון הלאומי, בתוך, חבר חנן, שנהב יהודה, מוצפי האלר פנינה (עורכים), **מזרחים בישראל: עיון**

ביקורתי מחודש, ת"א, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 105-151

שנהב יהודה (עורך), 2003, **מרחב, אדמה, בית**, ירושלים, מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד

שנהב יהודה (עורך), 2004, **קולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי**, ת"א, חידקל, מכון ואן ליר

והקיבוץ המאוחד

שפיר גרשון, 1993, קרקע, עבודה ואוכלוסייה בקולוניזציה הציונית: היבטים כלליים וייחודיים,

בתוך, רם אורי (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, תל-אביב, ברירות, עמ' 104-119

שפירא יונתן, 1977, **הדמוקרטיה בישראל**, רמת גן, מסדה

שפירא יונתן, 1989, **לשלטון בחרתנו: דרכה של תנועת החרות – הסבר סוציולוגי פוליטי**, ת"א,

עם עובד

תחרות בנושא הטיהור האתני של פלסטין,

http://hebrew.irit.ir/index.php?option=com_content&task=view&id=1726&Itemid=48

- Armstrong, J., A., 1982, **Nations before nationalism**, Chapel Hill, University of California
- Carmi, S., and Rosenfeld, H., 1991. The Radical Change: From a Socialist Perspective to Militarism, **International Journal of Politics, Culture, and Society** 4/4, pp. 577-587
- Herzog, H., 2003, Post – Zionist discourse in alternative voices, in, Nimni, E., (Ed.) **The challenge of Post- Zionism: Alternative to fundamentalist politics in Israel**, London, Zsd Books
- Kimmerling, B., 1983, **Zionism and Territory: The Socioterritorial Dimensions of Zionist Politics**, Berkeley, University of California, Institute of International Studies
- Pappe, I., 1988 , **Britian and the Arab- Israeli conflict, 1948-1951**, Houndsmills, Macmillan Pr.
- Pappe, I., 2007, **The ethnic cleaning of Palestine**, Oxford, Oneworld
- Pappe, I., 1992, **The making of the Arab – Israeli conflict, 1947-1951**, London, Tauris
- Muir Diana, (spring) 2008, A Land without a people for a people without a Land, **Middle East Quarterly**, pp 62-55
- Smith, A., G., R., 1984, **The emergence of a nation State: the commonwealth of England**, London, Longman
- Yiftachel, O., 2006, **Ethnocracy: land and identity politics in Israel / Palestine**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press